ఓమ్

శ్రీపుష్పదంత విరచితంబగు

శ్రీశివమహిమ్నస్తోత్రము

శ్రీమధుసూదన సరస్వతీకృత వ్యాఖ్యా

శ్రీకాశీక్షేత్రనివాసి శ్రీజ్ఞానానందతీర్థస్వామికృత

ఆంధ్రతాత్పర్యవివరణసహితము.

చెన్నపురి:

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులుఅండ్ సన్స్ వారిచే

ప్రకటితము.

1939.

[illegible]

Printed by

V. VENKATESWARA SASTRULU

of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS

AT THE 'VAVILLA' PRESS,

Madras.—1939.

[illegible]

[illegible]

పీఠిక.

ఉపనిషత్సారమైయొప్పు ఈశివమహిమ్నస్తోత్రమునకు చక్కని తెనుఁగు వ్యాఖ్య లేకపోవుటవలన, సంస్కృతభాషయందుఁ బ్రవేశములేని వారికి అందలివిశేషార్థములఁ దెలిసికొనుట యెంతయుఁ దుర్ఘటముగ నున్నది. ఈలోపము వారింపఁబూని శ్రీ కాశీక్షేత్రనివాసులగు శ్రీజ్ఞానానందతీర్థ స్వాములవారొకచక్కని తెలుఁగుటీకను రచించి, గ్రంథప్రకటనాధికారముతోఁ గూడ మా కొసంగి యనుగ్రహించిరని విన్నవించుట కెంతయు సంతసించుచున్నారము. వీరు పూర్వాశ్రమమునందు బ్రహ్మశ్రీ సింహంభట్ల రామమూర్తిశాస్త్రులవారని పిల్వఁబడిరి. విజయనగరవాస్తవ్యులగు నిమ్మహనీయు లాంధ్రదేశమున సుప్రసిద్ధులు. వీరు లలితాసహస్రనామము, కామకలావిలాసము, మహావాక్యరత్నావళి మున్నగు పెక్కుగ్రంథములకు ఆంధ్రమునందు చక్కని తాత్పర్యవివరణముల వ్రాసి ఆంధ్రమహాజనులకృతజ్ఞతకుఁ బాత్రులైరి. వీరికి మంత్రశాస్త్రమునందపారపాండిత్యము గలదు. వీరు వేదాంతవిషయమున స్వానుభవజ్ఞానముగల జీవన్ముక్తులు. ఇట్టి మహాత్ములే యిట్టిగ్రంథమునకు టీక వ్రాయుటకుఁ దగిన యుత్తమాధికారులుగాన ఈటీకయందలి ప్రాశస్త్యమును వేఱుగఁ జెప్పుటఅనవసరము. ఇది కేవలము ముముక్షుజనత బనినఁ జాలును.

ఇఁక నీస్తోత్రరాజమునుగూర్చి కొంత ముచ్చటించుట ప్రస్తుత కాఁజాలదుగాన, కొంత వ్రాయుచున్నారము. పరశివభక్తాగ్రేసరుఁడును అద్వైతమతసిద్ధాంతావలంబియునగు పుష్పదంతుండను నొకానొక గంధర్వరాజు దీనిని రచించెను. ఈశ్వరశాపమువలన భూలోకమున కేతెంచి,

శ్రీకాశీవిశ్వేశ్వరు నీగ్రంథరూపమున నుతింపఁగా బ్ర
కరుణమై శాపమోక్షణము బడిసి అతండు స్వస్థా
గలదు. ఇది నలువదిశ్లోకములు గల యొక చిన్న గ్రంథ
ములు స్తుతియుఁ, 10 శ్లోకములు ఫలశ్రుతియునై యొ
తుల్యమై, అనుదినసేవ్యమై, గొప్పతత్త్వముల నుపదేశి
నొప్పుచుండు. అట్టి ఈస్తోత్రరత్నమునకు శ్రీమ
ప్రశిష్యులును, శ్రీసురేశ్వరాచార్యులవారిశిష్యులును నగు
స్వతీస్వాములవా రొకచక్కనివ్యాఖ్యను సంస్కృతభా
ఈవ్యాఖ్యానమననుసరించియు, స్వీయానుభవమును బట్టి
మన శ్రీజ్ఞానానందతీర్థస్వాములవారీయాంధ్రతాత్పర్యవి
ఇందలిభాషాశైలి కేవలము గ్రాంథికమును, కేవలము వ
యొకతరహాగానుండును. ఈతాత్పర్యవివరణములందచ్చు
గూడ నుండనగు. ఇవన్నియుఁ బాటింపఁబడకపోవుటకుఁ
వివరణము యెల్లరకు సుబోధముగా నుండవలయునని కల

ఇట్టులీసంస్కృతవ్యాఖ్యానాంధ్రతాత్పర్యవివరణ
గ్రంథమును ముద్రించి పాఠకజనకరకమలముల నలంకరిం
దియ ప్రథమముద్రణముగాన, ఇందెన్నియేని లోపము
వానిని దయామయులై మాకుఁ దెలియఁజేసినచోఁ బున
సవరింపఁగలమని సహృదయులగు పాఠకమహాజనుల కెం
మనవిచేసికొనుచున్నాము.

వావిళ్ల రామస్వామిశా

ఓం

శ్రీగణేశాయ నమః.

శ్రీశివమహిమ్నస్తోత్రము

వ్యాఖ్యానాంధ్రతాత్పర్యవివరణసహితము.

మూ. మహిమ్నః పారం తే పరమవిదుషో యద్యసదృశీ
స్తుతిర్బ్రహ్మాదీనామపి తదవసన్నాస్త్వయి గిరః,
అథావాచ్యస్సర్వస్స్వమతిపరిణామావధి గృణ
న్మమాప్యేష స్తోత్రే హర నిరపవాదః పరికరః. ౧

వ్యాఖ్యానము.

విశ్వేశ్వరం గురుం నత్వా మహిమ్నాఖ్యస్తుతేరయం,
పూర్వాచార్యకృతవ్యాఖ్యాసంగ్రహః క్రియతే మయా.

ఏవం కిలోపాఖ్యాయతే—కశ్చిత్కిల గంధర్వరాజః కస్య చిద్రాజ్ఞః ప్రతిదినం ప్రమదావనకుసుమాని హరన్నాసీత్. తదజ్ఞానాయ శివనిర్మాల్యలంఘనేన మత్పుష్పచోరస్యాన్తర్ధానాదికా సర్వాపి శక్తిర్వినంక్ష్యతీత్యభిప్రాయేణ రాజ్ఞా శివనిర్మాల్యం పథి నిక్షిప్తమ్. తదప్రతిసంధాయ చ గంధర్వరాజస్తత్ర ప్రవిశన్నేవ కుంఠితశక్తిర్బభూవ. తతశ్చ శివనిర్మాల్యోల్లంఘనేనైవ మమైతాదృశం వైక్లబ్యమితి ప్రణిధానేన విదిత్వా, పరమకారుణికం భగవన్తం సర్వకామదం తమేవ తుష్టావ.

నను స్తుతిర్నామ గుణకథనం, తచ్చ గుణజ్ఞానాద్
అజ్ఞాతస్య తస్య కథనాసంభవాత్ తథా చ భగవతో గుణా
మనంతత్వేన జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్తత్కథం తత్కథనరూపా గీ
రనురూపా భవేత్? అననురూపకథనం చోపహాసాయైవేతి
శంకా తదపనోదనవ్యాజేన స్వస్యానౌద్ధత్యం దర్శయన్నేవ
వంతం స్తోతుమారభతే:—

మహిమ్నః పారమితి. హే హర, సర్వాణి దుఃఖా
హరతీతి హరః. యోగ్యం సంబోధనం. సర్వదుఃఖహరత్వేన
హర ఇతి ప్రసిద్ధోఽసి, న మమ దుఃఖహారణే పృథగ్వ్యాపా
కరిష్యసీత్యభిప్రాయః. హే సర్వదుఃఖహర, తే తవ మహిమ్న
పరం పారమవధిమవిదుషః ఏతావానేవ మహిమేతీయత్తాఽ
నతః. కర్తృత్వసంబంధే షష్ఠీ. అజ్ఞానకర్తృకా స్తుతి ర్యద్యసదృ
ననురూపా. అయోగ్యేతి యావత్. తత్తర్హి బ్రహ్మాదీ
సర్వజ్ఞానామపి గుణకథనరూపా గిరస్త్వయి విషయేఽవసన్నా
అయోగ్యా ఏవేత్యర్థః. తైరపీయత్తయాఽజ్ఞానాత్ ఇయత్తాయా
అసత్త్వేన తదజ్ఞానే సర్వజ్ఞత్వవ్యాఘాతోఽపి న. సన్మాత్ర
యత్వాత్సర్వజ్ఞత్వస్య. అన్యథా భ్రాంతత్వప్రసంగాత్. తథా
శ్రీభాగవతే:—"విష్ణోర్ను వీర్యగణనాం కతమోఽర్హతీహ
పార్థివాన్యపి కవిర్విమమే రజాంసి" ఇతి. అథేతి పక్షాంత
యద్యేవం బ్రూషే తర్హి స్వమతిపరిణామావధి స్వస్య మతి
ణామో బుద్ధివిషయతా స ఏవావధిః యత్రేతి క్రియావిశేషణ
స్వబుద్ధ్యా యావద్విషయీకృతం తావత్ గృణన్ వాక్య
సాఫల్యాయ కథయన్ సర్వోఽపి స్తోత్రోఽవాచ్యోఽనుపాల
నీయః. "సా వాగ్యయా తస్య గుణాన్ గృణీతే కరౌ

తత్కర్మకరా మనశ్చ, జిహ్వాఽసతీ దార్దురికేవ సూత న చోపగాయత్యురుగాయగాథాః." ఇతి చ శ్రీభాగవతవచనాత్. తర్హి "నభః పతంత్యాత్మసమం పతత్రిణః." ఇతి న్యాయేన మమాప్యేష పరికర ఆరంభః స్తోత్రే స్తోత్రవిషయే నిరపవాదోఽఖండనీయః స్వబుధ్యనుసారేణ యోగ్య ఇత్యర్థః. శ్లోకస్య ప్రథమార్థేన స్తుతినిరాకరణవ్యాజేన సర్వదురధిగమమహిమత్వరూపా మహతీ స్తుతిః కృతా. ఉత్తరార్థేన స్తుతిసమాధానవ్యాజేన సర్వా స్తుతిరనురూపేతి మహాత్కౌశలమ్.

అవ. ఒకానొక గంధర్వరాజొక రాజోద్యానమునందలి కుసుమములను గోసికొని పోవుచుండెను. ఆతనిని గనుఁగొనుటకై శివనిర్మాల్యమును దాఁటినచో నాతనియంతర్ధానాదిశక్తులన్నియు నశించునని తలంచి, యాతఁడు వచ్చుమార్గమున నారాజు శివనిర్మాల్యము నుంచియుండెను. ఆగంధర్వరాజది యెఱుఁగమిఁ బ్రవేశించునపుడే యాతనిశక్తి యొక్కవోయెను. అంత నాతఁడు శివనిర్మాల్యమును దాఁటుటచేఁ దన కట్టి స్థితి గల్గెనని ప్రణిధానమున నెఱింగి, పరమకారుణికుండును సకలకామప్రదుండునగు పరమేశ్వరుని స్తుతించెనని పురాణకథ.

స్తుతి యనునది గుణములను గీర్తించుట యగుఁగదా. అది గుణములను దెలిసియుండినఁ గాని సాధ్యము గాదు. తెలిసికొనుటకు శక్యుఁడు కాని భగవంతుని గీర్తించుట యసంభవ మగుటవలనను, అనంతములగు నాతనిగుణములఁ దెలిసికొనుటకు సాధ్యము గాకుండుటవలనను, ఆతనిని గీర్తించెడి స్తుతి యెట్లు లనురూపమై యుండఁగలదు? అనురూపము గాని స్తుతి కేవలము హాస్యాస్పద మనుశంక రాఁగా, దానిని వారించెడి నెపమునఁ దన

యనౌద్ధత్యమును ప్రదర్శించుచు, భగవంతుని స్తుతించుట కారంభించుచున్నారు:—

తాత్పర్యము.

హేహర, స్తోతుః సర్వాణి దుఃఖాని పాపాని వా హరతీతి హర ఇతి సంబోధనం. తవ మహిమ్నః పరం పారం అవిదుషః స్తుతిః అసదృశీ అయోగ్యా ఏవ=ఓశంకరా, నీమహిమయొక్క అంతము పూర్తిగా తెలియనివాఁడు—అనఁగా నీమహిమ ఇంతయని తెలియనివాఁడు నిన్ను గుఱించి చేసినస్తోత్రము అయోగ్యమైనదే యని భావము. తర్హి బ్రహ్మాదీనాం సర్వజ్ఞానామపి గుణకథనరూపా గిరః త్వయి విషయే అవసన్నా ఏవ అయోగ్యా ఏవ = అందువలన సర్వజ్ఞులైన బ్రహ్మాదిదేవతలయొక్క నీగుణవర్ణనరూపమైన స్తోత్రములును అయోగ్యమైనవే కాఁగలవు. వారును నీమహిమను పూర్తిగా తెలియనివారైనందున వారిచేత చేయఁబడినస్తుతి కూడ నింద్యమైనదే కావలసివచ్చును. అథ - అర్థాంతరముచేత తన స్తోత్రమునకు యోగ్యత్వమును నిరూపించుచున్నారు. తత్ = అందువలన, స్వమతిపరిణామావధి గృణన్ సర్వోఽపి స్తుతిః అవసన్నాః=తనయొక్క బుద్ధివృత్తికి గోచరమైనంత గ్రహించి చేసిన స్తోత్రము అంతయు—అందరిస్తోత్రమును యోగ్యమైనదే కాగలదు.అందువలన, మమాపి తవ స్తోత్రే స్తోత్రవిషయే ఆరంభః అనిరపవాదః= నాకుఁ గూడ నీస్తోత్రవిషయమైన ఆరంభము (నమస్కారాదిక మగునుద్యమము) ఖండనీయము కానేరదు. అనఁగా యోగ్యమైనదియే యని భావము.

మరియొకరీతిని వ్యాఖ్యానము.

స్వమతిపరిణామావధి గృణన్ సర్వోఽపి జనః అవాచ్యః అభిముఖ్యేన వాచ్యః తవ స్తోత్రైః అనిరపవాదః = సర్వజనస్తోత్రములు తమతమ బుద్ధివృత్తికి గోచరమైనంత నీమహిమను గ్రహించి స్తోత్రకాలమందు నీయొక్క అభిముఖ్యమును (సన్నిధిని) భావించి నీతో సంభాషించుచు చేసిన స్తోత్రము లన్నియు యోగ్యములే కాఁగలవు. అందువలన నాయుద్యమము నింద్యమైనది కాదని భావము. పరమేశ్వరుఁడు సర్వజ్ఞుఁడైనందున సర్వసముఁడైనందున స్తోత్రముయొక్క పరిశ్రమమును స్తోత్రమందుఁగల గుణదోషములను గ్రహింపఁగలవాఁడైనందున తన సాన్నిధ్యమహిమవలన నట్టిస్తోత్రము సఫలమైనది కాఁగలదని భావము. ఇందువలన శ్లోకపూర్వార్ధముచే స్తుతినిరాకరణమునుమిషతో పరమేశ్వరుఁడు బ్రహ్మాదులకుఁ గూడ తెలియఁదగని అపారమయిన మహిమకలవాఁడనియు, ఉత్తరార్ధముచేత స్తోతయొక్క వినయాతిశయమును, నిరహంభావనయును చూపింపఁబడినవి. గంధర్వరాజు తన బుద్ధికుశలతవలన పరమేశ్వరుని సర్వోత్కృష్టునిగా స్తుతించినాఁడు. ఇంతేగాక పరమేశ్వరుని స్తుతించుటకును వారిప్రసాదమునుబొందుటకును సర్వజ్ఞులైన బ్రహ్మాదులును, కించిజ్ఞులైన అస్మదాదులు సమానమేయని భావము. గ్రంథకర్త ఒకశ్లోకముచేతనే తమ విద్యాసామర్థ్యముచేతను, బుద్ధికుశలతవలనను పరమేశ్వరుని వేదప్రమాణసిద్ధునిగా వర్ణించి స్తోత్రమును చేసినారు.

ఈశ్లోకమున పూర్వార్ధమందు పరమేశ్వరునిమహిమను పూర్తిగా తెలియనివాఁడు చేసిన స్తోత్రము సఫలము కానేరదని ఒక అన్వయము. అందువలన బ్రహ్మాదులస్తోత్రములును అయోగ్య

ములే అని రెండవ అన్వయము. ఇందువలన పరమేశ్వరస్తోత్రములను నిరాకరించుచు అపారమైనమహిమకలవాడని స్తుతించిరి. ఆపక్షమందుఁపరమేశ్వరుని స్తుతించుటయే యసంభవమనెడి యాక్షేపణరాఁగా, పరమేశ్వరుని యనుగ్రహము కలిగెడి ప్రకారాంతరమైన ఉపాయమును మూడవ అన్వయముచేత చూపించిరి.ఎట్లనిన: అవాచ్యః-తవ-అభిముఖ్యేనభావయన్ వాచ్యఃస్తోతవ్యః=నీయొక్క అభిముఖమును భావించి నీతో సంభాషించుచు,స్వమతిపరిణామావధి గృణన్=తనయొక్క బుద్ధివృత్తులకు గోచరమైనంతమట్టుకు నీమహిమను గ్రహించి స్తుతించినపుడు అందరిస్తోత్రములును యోగ్యమైనవే కాఁగలవని తన స్తుతికి సార్థక్యమును జూపుచు బ్రహ్మాదులస్తోత్రములును అట్లు భావించినపుడు సఫలములు యోగ్యములే అగునని మూడవ అన్వయము. ఇంతమట్టుకు గ్రంథమందున్న అభిప్రాయము వ్యాఖ్యానమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఇది బాహ్యార్థము.

రహస్యార్థము.

ఈ శ్లోకమందున్న స్తోత్రపదము ఆత్మవిచారణపరముగను అవాచ్య-అనుచోట ఆభిముఖ్యేన వాచ్య-స్వాభిముఖమనియు, సర్వోస్తుతిరపి స్వమతిపరిణామావధి గృణన్ స్వస్య మతేః పరిణామో పరిపాకః. స్వమతేః వృత్తిరాహిత్యం యథా తథా బుద్ధేః లక్ష్యే చిద్రూపే స్థితిం గృణన్నితి యోజనా. సకలజనులును బహిర్ముఖులై యున్నందున ఆత్మానాత్మవిచారణచేయువారు అంతర్ముఖులై సంకల్పవికల్పాత్మక స్వరూపమైన మనస్సును వృత్తిరాహిత్యముగా చేసి (మనస్సును లయింపఁజేసి) బుద్ధితో కూడ లయించకుండ లక్ష్యమందుంచి స్వాభి

ముఖులయి చేసిన విచారణలు సఫలము లగునని భావము. అర్థాత్తు అట్టి స్థితి తుర్యావస్థగా నున్నది. లోకమందు జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తులనెడు మూఁడవస్థలు సర్వజనానుభవములో నున్నది. వీరందరును బహిర్ముఖులును అజ్ఞానులును నగుదురు. ఇక తుర్యావస్థ బ్రహ్మవేత్తలయనుభవములో నున్నది. ఈశ్వరానుగ్రహమును పొందఁ గోరువారు అంతర్ముఖులై స్వాత్మాభిముఖులై ఆత్మానాత్మ విచారణ చేయవలెను. ఎట్లనిన:—సంకల్పవికల్పాత్మకము మనస్సు-నిశ్చయాత్మకము బుద్ధి-ఈనాలుగవస్థలు మనోబుద్ధుల ఉనికిస్థాన భేదమువలన గలుగుచున్నందున మనస్సును వృత్తిశూన్యముగాచేసి బుద్ధికిని తమ సహస్రారమందున్న లక్ష్యస్వరూపమైన చిత్కళను ఆలంబనగానిచ్చి బుద్ధిచే గ్రహించి ఉన్నపుడు తుర్యావస్థ యగుచున్నది. జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయముకన్న పైదిగాన తురీయావస్థ యనిభావము. ఇదియే బ్రహ్మావస్థగానున్నది. ఇట్లుండి ఆత్మానాత్మవిచారణ చేసినయెడల బ్రహ్మాదులవిచారణయు, సర్వజనవిచారణలు సఫలము లగునని భావము. వారికి పరమేశ్వరుఁడు అనుగ్రహించి స్వసాక్షాత్కారమును కలుగఁజేయునని ఆత్మసాక్షాత్కారమగునని భావము.

ఇందుకు ప్రమాణములు.

శ్రు. "తే పరాగ్దృశ్యనస్సర్వే ప్రత్యగ్బోధవివర్జితాః, నేత్రే జాగరణం విద్యాత్కంఠే స్వప్నం సమావిశేత్. హృది సౌషుప్తికం ప్రోక్తం తురీయ్యం మూర్ధ్ని సంస్థితం." జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయము అప్రయత్నముగా సర్వజనుల యనుభవములో నున్నది. తుర్యావస్థను పొందఁ గోరువారు ప్రయత్నపూర్వకముగా మనోబుద్ధులను సహస్రారమందున్న చిత్కళను ధ్యానిం

చుటకు నియమించవలెనని భావము. ఆకాలమం దంతర్ముఖత్వము స్వయముగనే సిద్ధించును. బహిర్ముఖము కానేరదని భావము. ఆత్మ విచారణాభిముఖులయినవారికి ఈశ్వరసహాయము కలుగును. అందువలన కార్యసిద్ధిని పొందుదురు.

అవ. మరల వెనుకటివలెనే పరమేశ్వరుఁడు స్తోత్రము చేయుటకు శక్యము కానివాఁడనియే స్తుతించుచు, వెనుకటివలెనే తమకు బ్రహ్మాదులతో సామ్యమును చూపించుచున్నారు:—

మూ. అతీతః పంథానం తవ చ మహిమా వాఙ్మనసయో
రతద్వ్యావృత్త్యా యం చకితమభిధత్తే శ్రుతిరపి,
స కస్య స్తోతవ్యః కతివిధగుణః కస్య విషయః
పదే త్వర్వాచీనే పతతి న మనః కస్య న వచః. ౨

వ్యా. పునరప్యస్తుత్యత్వేనైవ భగవంతం స్తౌతి పూర్వోక్తం స్వస్య బ్రహ్మాదిసామ్యముపపాదయన్:—అతీతేతి. పూర్వోక్తం సంబోధనమావర్తనీయమ్. తవ మహిమా సగుణో నిర్గుణశ్చ వాఙ్మనసయోః పంథానం విషయత్వమతీతోఽతిక్రాంతః. చశబ్దోఽవధారణే. అతీత ఏవేత్యర్థః. అనంతత్వాన్నిరవయవత్వాచ్చ. తథా చ శ్రుతిః—"యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ" ఇతి. వాగ్విషయత్వే తత్ర శ్రుతేః ప్రామాణ్యం న స్యాదిత్యాశంక్యాహ. యం శ్రుతిరప్యపౌరుషేయమపి దేవవాణీ చకితం భీతం యథా స్యాత్తథా అభిధత్తే తాత్పర్యేణ ప్రతిపాదయతి. సగుణపక్షే కించిదప్యుక్తం మాభూదితి నిర్గుణపక్షే తు స్వప్రకాశస్యాన్యాధీనప్రకాశతా మా భూదితి భయం. కేన ప్రకారేణ? అతద్వ్యావృత్త్యా సగుణా

పక్షే న తత్ వ్యావృత్తిరతద్వ్యావృత్తిః తయా. అభేదేనేత్యర్థః. "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ, సర్వకర్మా సర్వకామః" ఇత్యాదినా సర్వాభేదేనైవ భగవంతం ప్రతిపాదయతి న త్వేకైకశో మహిమానం వదతీత్యర్థః. నిర్గుణపక్షే తు న తత్ అతత్. అవిద్యాతత్కార్యాత్మకముపాధిద్వయమితి యావత్. తద్వ్యావృత్త్యా తత్పరిత్యాగేన. జహదజహల్లక్షణయేత్యర్థః. మాయావిద్యోపహితచైతన్యశక్తం తత్పదం తత్కార్యబుద్ధ్యుపహితచైతన్యశక్తం త్వంపదముపాధిభాగత్యాగేనానుపహితచైతన్యస్వరూపం స్వప్రకాశమపి తదాకారవృత్తిమాత్రజననేనావిద్యాతత్కార్యనివృత్త్యా బోధయతీవేతి న తావతా వాగ్విషయత్వం ముఖ్యం తస్యేత్యర్థః. అత ఏవ స తాదృశః సగుణో నిర్గుణశ్చ మహిమా కస్య స్తోతవ్యః? కర్తరి షష్ఠీ. న కేనాపి స్తోతుం శక్య ఇత్యర్థః. సగుణస్య స్తోతవ్యత్వాభావే హేతుమాహ. కతివిధగుణః కతివిధా అనేకప్రకారా గుణా యత్ర స తథా. అనంతత్వాదేవ న స్తుత్యర్హ ఇత్యర్థః. నిర్గుణస్య స్తోతవ్యత్వాభావే హేతుమాహ. కస్య విషయ ఇతి. న కస్యాపి విషయః నిర్ధర్మకత్వాత్. అత ఏవావిషయత్వాన్న స్తుత్యర్హ ఇత్యర్థః సగుణో జ్ఞేయత్వేఽప్యనంతత్వాత్ నిర్గుణస్త్వేకరూపోఽపి జ్ఞేయత్వాభావాన్న స్తుత్యశ్చేత్తర్హి స్వమతిపరిణామావధి గృణన్నితి పూర్వోక్తం విరుధ్యేతేత్యత ఆహ — పదే త్వితి. అర్వాచీనే నవీనే భక్తానుగ్రహార్థం లీలయా గృహీతే వృషభ-పినాక-పార్వత్యాదివిశిష్టే రూపే కస్య విదుషో మనో న పతతి నావిశతి? కస్య వచో నావిశతి? అపి తు సర్వస్యాపి మనో వచశ్చ విశతీత్యర్థః. తత్ర హిరణ్యగర్భస్యాస్మదాదేరపి సమమేవ స్తుతికర్తృత్వమితి న పూర్వాపరవిరోధః.

తా. హే హర, తవ మహిమా వాఙ్మనసయోః పంథానం అతీతశ్చ=ఓ శంకర, నిన్ను స్తుతించుటకు నీయొక్క సగుణనిర్గుణస్వరూపమైన మహిమ వాఙ్మనస్సులకు విషయత్వమును గోచరత్వమును అతిక్రమించినదై యున్నది. సగుణపక్షమందు నీ మహిమ అనంతమైనందునను, నిర్గుణపక్షమందు ధర్మరహితమైనందునను అపారమైనందున, నీవు మనోవాక్కులకు గోచరము కానివాఁడవు. తథా చ శ్రుతిః—"యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ" ఇతి. యం శ్రుతిః అపౌరుషేయమపి చకితం భీతం అభిధత్తే తాత్పర్యేణ వదతి ప్రతిపాదయతి = పరమేశ్వరునిగురించి అపౌరుషేయమైన శ్రుతి—అనఁగా దేవవాణి యగు వేదము సైతము భయపడుచు తాత్పర్యరూపముగా సూచనచేయుచున్నది గాని స్పష్టముగా చెప్పలేదు. భయకారణ మేమనిన:—సగుణపక్షమం దిట్టివాఁడవని నిర్దేశించుటకు అనంతరూపములు కలిగినందున శక్యము కానందునను, నిర్గుణపక్షమందు స్వయంప్రకాశమానమైనవస్తువును ప్రకాశింపఁజేయఁగల వస్త్వంతరాభావముచేతను చెప్పశక్యముగాక భయపడుచున్నదని భావము. శ్రుతి మరి యేభాగున ఏమి చెప్పినదనిన:—అతద్వ్యావృత్త్యా వదతి=అతద్వ్యావృత్తిచేత చెప్పినది. అనఁగా సగుణపక్షమందు జగత్తును తద్భిన్నముగా భావింపఁగూడదనియు, నేతినేతి శ్రుతిచేత సర్వము నిషేధింపఁబడఁగా మిగిలినది పరమేశ్వరుఁడనియు, నిర్గుణపక్షమందు భాగత్యాగలక్షణచే— అనఁగా జహదజహల్లక్షణచేత పరమాత్మ యిట్టివాఁడని తెలుసుకొనఁ దగినవాఁడని సూచించుచున్నదిగాని ముఖ్యస్థముగా ఇట్టివాఁడని చెప్పుటకు శ్రుతియు భయపడుచున్నదని భావము. సగుణ

పక్షమందు అభేదభావనకు ప్రమాణము.—శ్రు. "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ సర్వకర్మా సర్వకామః." ఈమొదలగు ప్రమాణములచేత సర్వాభేదముగా చెప్పుచున్నదిగాని ప్రత్యేకించి విభాగముగా మహిమను చెప్పలేదని భావము.

అతద్వ్యావృత్తిః భాగత్యాగలక్షణయనఁగా:—మాయో పాధికచైతన్యపరము తత్పదము. అవిద్యోపాధికచైతన్యపరము త్వంపదము. అనఁగా తత్పదము సర్వవ్యాపకుఁడైన పరమేశ్వర పరము. త్వంపదము బుద్ధ్యాద్యుపహితమైన చైతన్యరూపజీవ పరము. తత్పద-త్వంపదములచేత గ్రహింపఁబడెడి జీవేశ్వరులను గాని, మాయావిద్యలనెడు రెండు ఉపాధులనుగాని విడిచి వాటి యందున్న చైతన్యమును మాత్రము గ్రహించినపుడు అదే పరమే శ్వరస్వరూపము ఏకమై మిగులును. అదియే అందరికిని స్వస్వ రూపము. ఇది భాగత్యాగలక్షణ. ఇట్లు గ్రహింపవలెనని శ్రుతి— వేదమాత బోధించుచున్నది. ఇదే జహదజహల్లక్షణ. కనుక అట్టి స్వప్రకాశచైతన్యమును దెలిసికొని తదాకారవృత్తితో నుండ వలెనని వేదమాత బోధించుచున్నదిగాని, అతనిని వాక్కుచేత ఇట్టివాఁడని బోధింప శక్యముకాదని భావము.

సగుణో నిర్గుణశ్చ కస్య స్తోతవ్యః? న కేనాపీత్యర్థః=సగుణ- నిర్గుణస్వరూపములుగల యతం డెవనికి స్తుతింప శక్యమైనవాఁడు? అతనిని స్తుతించుటకు ఎవనికి శక్యము కాదని భావము. సగుణస్య స్తోతవ్యాభావే హేతుమాహ=సగుణమును స్తుతించెడివాఁడు లేక పోవుటకు హేతును చెప్పుచున్నారు. కతివిధగుణ ఇతి=అతఁడు ఎట్టి గుణములు కలవాఁడని. అనంతగుణములు—స్వరూపములు కలిగి నందున అతనిని స్తుతించుటకు ఎవరికిని శక్యము కాదని భావము.

ఇక నిర్గుణుని కూడ స్తుతించెడివాఁడు లేఁడని అందుకు హేతువును చెప్పుచున్నారు.

కస్య విషయః=అతను ఎవడికి ఇట్టివాఁడని గోచరుఁడగును? ఏధర్మములు లేనివాఁడుగనుక ఎవడికిన్ని ఇట్టివాఁడని గ్రహించుటకు కూడ శక్యముకాదని భావము. ఇట్లు చెప్పినయెడల పూర్వశ్లోకమందు "స్వమతిపరిణామావధి గృణన్" అని చెప్పిరి కదా పూర్వాపరవిరోధము కలుగదా అనినయెడల, అట్టివిరోధము లేదని చెప్పుచున్నారు.

అర్వాచీనే పదే కస్య విదుషో మనో న పతతి కస్య వచో న పతతి=భక్తానుగ్రహార్థము గ్రహింపఁబడిన వృషభవాహనము, పినాకాయుధము, భస్మాంగరాగము, వ్యాఘ్రచర్మాంబరము, సర్పరూపసర్వాలంకారములు, చతుర్భుజములు, పంచముఖములు, త్రినేత్రములు, పార్వతీయు గలవాఁడగు పరమేశ్వరుని నవీనస్వరూపమందు ఎవఁడిమనస్సు ప్రవేశించదు? ఎవఁడివాక్కు ప్రవేశించదు? అట్టి నూతనస్వరూపమును అందరు చూడఁగలరనియు, అందరు స్తోత్రము చెయఁగలరని భావము. ఇందువలన పూర్వాపరవిరోధము లేదని భావము.

నవీనమనఁగా వెనుక చెప్పినప్రకారము సగుణపక్షమందు జగదాకారముగాను, నిర్గుణపక్షమందు భాగత్యాగలక్షణగాను ఎవఁడు ధ్యానించునో, వానియందనుగ్రహించి వెనుక చెప్పిన స్వరూపముగా పరమేశ్వరుఁడు భక్తునికెదురుగా సాక్షాత్కారమగుచుండును గనుక ఎప్పటి కప్పుడే నవీనరూపము కలవాఁడని భావము. గనుక అట్టి సగుణ నిర్గుణస్వరూపమందు అందరి మనో

బుద్ధులును ప్రవేశించఁగలవని భావము. ఇంతవరకు వ్యాఖ్యానము వలనఁ దెలిసినతాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.

శ్రుతికి భయకారణమును, వేదము అపౌరుషేయ మనియు. శ్రు. "యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై, తగ్ దేవమాత్మబుద్ధిప్రకాశం ముముక్షుర్వై శరణమహం ప్రపద్యేతి" పరమేశ్వరుఁడు—సృష్ట్యాదిని నిర్గుణస్వరూపమైన పరబ్రహ్మము—మాత్రమున్నదని ప్రమాణము. శ్రు. "ఆత్మై వేదమగ్ర ఆసీత్. సదేవ సౌమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, నాసదాసీన్నో సదాసీత్, ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ." ఇత్యాది శ్రుతులవలన సకలజగత్సృష్టికి పూర్వము బ్రహ్మవస్తువు మాత్ర మున్నది. సృష్ట్యావిర్భావకాలము సంభవించినపుడు సృష్టిచేయవలెననెడి సంకల్పము కలిగినది. శ్రు. "సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయే"తీతి తైత్తిరీయే. "తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయే"తీతి ఛాందోగ్యే. "స ఈక్షత లోకాన్ను సృజత" ఇత్యైతరీయే. "తస్మిన్నాకాశే స్త్రియమాజగామ" ఇతి బృహదారణ్యకే. తత్రైవ"సోఽబిభే త్తతస్మాదేకాకీ బిభేతి సహాయ మీక్షాంచక్రే యస్మాన్మదన్యన్నాస్తి కస్మాన్ను బిభేమీతి తత ఏవాస్య భయం వీయాయ కస్మాద్ధిభేష్యత్ ద్వితీయాద్వై భయం భవతీతి." ఇత్యాది శ్రుతులవలన ఆదిని ఏకరూపమైన పరమేశ్వరుఁడే ఉన్నాఁడు. అతనికి సృష్టియందు ఇచ్ఛ కలుగఁగా సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మను సృజించి అతనికి సృష్టిసామగ్రిగల వేదమును తమ శ్వాసరూపముగా సృజించి అశరీరవాణిరూపముగా నతని (ఆచతుర్ముఖబ్రహ్మ) కుపదేశించిరి. ఆవేదములు శ్రవణగోచరము

లై నందున శ్రుతి యని వేదమునకు నామప్రసిద్ధి కలిగినది. అంతటి నుండి ఆబ్రహ్మ జగత్సృష్టియందు సృష్టి అయినతరువాతను సకల దేవతలు మహర్షులు తమకు సంశయకాలమందు వేదము నడుగుటయును, అది చెప్పినట్లు ప్రమాణముగా నడచుకొనుటయును సహజమై యున్నది. అందువలన వేద మపౌరుషేయమని తాత్పర్యము.

బ్రహ్మాదిదేవతలు ఆత్మానాత్మవిచారణమందు వేదమును పరమేశ్వరునిగురించి అడుగఁగా తనను విలాసమాత్రముగా సృజించినవారిపూర్వరూపము తనకుఁ దెలియనందున తెలియునని చెప్పినచో అనృతవాదినని వారికి తనయందాగ్రహము కలుగు ననియు, సృష్టియందుఁ గల సకలసంశయచ్ఛేదము నిమిత్తమే తనను ఈశ్వరుఁడు సృజించినందున ఈబ్రహ్మాదులకు నేనే బోధించ నపుడు వీరికి గతి ఏమనియు, వీరికే పరమేశ్వరుఁడు సర్వకర్త కలఁ డని నేనే చెప్పనప్పుడు లోకమంతయు నాస్తికమగుననియు భయపడుచు, నీకేమి తెలుసునని ఈశ్వరుని కాగ్రహము వచ్చు నేమో అనియు, వీరికి సమాధానము చెప్పనప్పుడును నీవు చెప్పనందువల్ల జగత్తంతయు నాస్తికమయినదనియు వారికాగ్రహము కలుగునని ఈశ్వరునికి భయపడుచు, శ్రు. "అస్తి బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్" అని బ్రహ్మాదులకు సగుణరూపమును అతద్వ్యావృత్తిరూపముగాను, నిర్గుణమును భాగత్యాగలక్షణ గాను నేతినేతిశ్రుతులచే సర్వము నిషేధింపఁబడఁగా శేషించినది పరమేశ్వరుఁడని ఉపదేశించినది. ఇట్లు వేదమునకు భయకారణ మని రహస్యము.

ఇట్లు పరమేశ్వరునిగురించి ప్రాచీనులగు బ్రహ్మాదులతో నస్మదాదులును ఈశ్వరుని స్తుతించి వారియనుగ్రహమును బొందుటకు సమానులమే యని చెప్పిరని భావము.

అవ. ఈప్రకారము పరమేశ్వరుఁడు స్తుతింపఁదగినవాఁడైనను సర్వజ్ఞుఁడైనందున అతనినిగురించిన స్తోత్రము ప్రాచీనకథారూపమైనయెడల వారికి మనోహరముకానేరదనియు,నట్లైనయెడల వారికి అనుగ్రహము కలుగదనియు, నపుడు తనస్తోత్రము వ్యర్థమైనది కాఁగలదనియు, నిట్లు మరల స్తోత్రమునకు వ్యర్థత సంభవించుచుండఁగా, తన స్తోత్రమునకు సార్థక్యమును జూపించుచు నీశ్వరుని స్తుతించుచున్నారు:—

మూ. మధుస్ఫీతా వాచః పరమమమృతం నిర్మితవత
స్తవ బ్రహ్మన్కిం వాగపి సురగురోర్విస్మయపదం,
మమ త్వేతాం వాణీం గుణకథనపుణ్యేన భవతః
పునామీత్యర్థేఽస్మిన్ పురమథన బుద్ధిర్వ్యవసితా. 3

వ్యా. నన్వేవం స్తుత్యత్వేఽపి సర్వజ్ఞస్య హరస్యాఽసభినవయా స్తుత్యా న మనోరంజనం తద్వినా న తత్ప్రసాద స్తం వినా న ఫలమితి పునరపి స్తుతేరైవయర్థ్యే ప్రాప్తే సార్థక్యం దర్శయన్ స్తౌతి:—మధ్వితి. హేబ్రహ్మన్ విభో, సురగురోర్బృహస్పతేరపి వాగ్వాణీ తవ కిం విస్మయపదం చమత్కారకారణం కిం? కింశబ్ద ఆక్షేపే. నేత్యర్థః. అత్ర హేతుగర్భవిశేషణమాహ. తవ కీదృశస్య? వాచో వేదలక్షణా నిర్మితవతో నిశ్వాసపవనాయాసేనావిర్భావితవతః. కీదృశీః? మధువత్ స్ఫీతాః మాధుర్యాదిశబ్దగుణాలంకారవిశిష్టత్వేన మధురాః. తథా పరమమమృతం నిరతి

శయామృతవదత్యాస్వాద్యాం. ఏతేనార్థగతమాధుర్యముక్తమ్. పరమేశ్వరవాచ శ్శబ్దార్థగతయోర్నిరతిశయమాధుర్యయోరపి మిథస్తారతమ్యం మధ్వమృతశబ్దాభ్యాం ద్యోత్యతే. అయం చ వాచాముత్కర్షో మహాన్ యత్ర శబ్దగుణాలంకారాతిశయం వినార్థగుణాలంకారాతిశయ ఇతి. యత్ర హిరణ్యగర్భస్య వాణ్యపి న చమత్కారకారణం తత్ర కా వార్తాఽస్మదాదివాణ్యా ఇత్యర్థః. తర్హి కిం స్తుతేరిత్యత ఆహ.—మమ త్విత్యాది. హే పురమథన త్రిపురాంతక, భవతో గుణకథనపుణ్యేన ఏతాం స్వాం వాణీం పునామి నిర్మలీకరోమీత్యభిప్రాయేణైతస్మిన్నర్థే స్తుతిరూపే మమ బుద్ధిర్వ్యవసితోఽద్యతా న తు స్తుతికౌశలేన త్వాం రంజయామీత్యభిప్రాయేణేత్యర్థః. వాఙ్నైర్మల్యేన మనోనైర్మల్యం నాంతరీయకమితి స్తుతేస్సార్థక్యముక్తమ్.

తా. హే బ్రహ్మన్ మధుస్ఫీతా పరం అమృతం నిర్మితవతో వాచస్తవ సురగరోః బ్రహ్మణః వచోఽపి కిం విస్మయపదమితి యోజనా=పరమేశ్వరా, నీవాక్కు అత్యంతమధురమైనదియు, శబ్దగతగుణాలంకారాదిగుణములు కలదియు, అత్యంతము మధురమైనదియు, అర్థగతమాధుర్యాదిగుణములుకలదియు. నీకు సకలదేవతలకు గురువైన బ్రహ్మవాక్కు—అనఁగా స్తుతియు ఆశ్చర్యకరము కానేరదు. నీవు సర్వజ్ఞుఁడవు. అప్రయత్నముగా నిశ్వాసమువలె అనాయాసముగా నిర్మించినవేదములు గలదియు, శబ్దగతమాధుర్యము అర్థగతమాధుర్యము గలదియునగు వాక్కుగలవాఁడవు. అట్టి నీకు సకలదేవతాగురువైన బ్రహ్మయొక్క వాక్కును (స్తోత్రమును) ఆశ్చర్యమును కలుగఁజేయనేరదు. అట్టినీకు నేను చేసిన స్తోత్రము ఎంతమాత్రము విస్మయకరము కానేరదు. మరి ఎందుకు

స్తుతించెదవనిన:—మమ ఏతాం వాణీం భవతః గుణకథనపుణ్యేన పునామీతి=నిన్ను స్తుతించెడి ఈనావాక్కు-(జిహ్వ)ను నీగుణ వర్ణనవలనఁ గలిగిన పుణ్యముచేత పవిత్రమైనదానినిగాఁ జేయుద మని జిహ్వాసాఫల్యముకొఱకు నిన్ను స్తోత్రము చేయుటకు నా బుద్ధి ప్రయత్నించుచున్నది.

మఱొకవిధముగా వ్యాఖ్యానము.

అథవా. హే బ్రహ్మన్, వాచః సర్వస్యా అపి పరం అమృతం నిరతిశయసారం నిశ్చయేన మితవతః సమ్యగనుభూతవతః సురగురోః హిరణ్యగర్భాదిసర్వదేవతోపాధ్యాయస్య తవ మధు స్ఫీతా మధురిమ్ణా వ్యాప్తా అంతరా కటుకత్వలేశేనాపి రహితా. వాగపి వాగ్దేవతా సరస్వత్యపి కిం విస్మయపదం ? నేత్యర్థః. తస్యాః మద్వాచశ్చ మహదంతరమతి ప్రసిద్ధమేవ. యద్యప్యేవం తథాపి త్వదిచ్ఛయైవ మమేయం ప్రవృత్తిరిత్యాహ.—మమ త్వేతామితి. నిజగుణకథనపుణ్యేన మమ త్వేతాం మమత్వే వర్తమానాం సంసారసంసర్గకలుషితాం వాణీం వాచం ఏతస్యా—స్తుతికర్తురితి శేషః. పునామి నిష్కలుషాం కరోమీత్యేతస్మిన్నర్థే హేపురమథన! భవతో బుద్ధిర్వ్యవసితా. యతోఽతో నాయత్తైవ మమ ప్రవృత్తి రిత్యర్థః. శ్రుతిశ్చ భవతి:—"ఏష ఉ హ్యేవ సాధుకర్మ కార యతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతే, ఏష ఉ ఏవాసాధు కారయతి యమధో నినీషతే" ఇతి. స్మృతిశ్చ:—'అజ్ఞో జంతు రనీశోఽయమాత్మనస్సుఖదుఃఖయోః, ఈశ్వరప్రేరితో గచ్ఛే త్స్వర్గం వా శ్వభ్రమేవ వా" ఇతి. తేన పరమకారుణికత్వం శర ణాగతవాణీపావనహేతుస్తుతితత్పరత్వం చ లోకం కర్తుం స్వయ మేవ ప్రయతమానోయయా కయాపి స్తుత్యా ప్రసీదసీత్యర్థః.

తా. హిరణ్యగర్భాదిసకలదేవతలకు గురువైన నిన్ను నీ వలనసృజింపఁబడినదై పూర్వోక్తములగు శబ్దార్థగతమాధుర్యాది గుణములు గల సరస్వతీదేవియు నిన్ను స్తుతించి నీకు ఆశ్చర్యమును కలుగఁజేయలేదు. ఇందువలన పరమేశ్వరుఁడు శబ్దార్థగుణములుగల వేదరూపమైన వేదములనెడి వాక్కుగలవాఁడనియు, అట్టి యాతనిని సరస్వతియు స్తుతిచే మెప్పింపలేదనియు, సరస్వతికిని తనకును గొప్పతారతమ్యము గలదనియుఁ దనవినయమును గ్రంథకర్త చూపించెను. అట్టి నీకు నాస్తోత్రము విస్మయకరము కానేరదు. నాప్రయత్నమును అందుకుకాదు. మరియేమనఁగా:— సంసారసంబంధమువలన కలుషమైన నావాక్కును నీగుణములను వర్ణించుట యనెడి స్తుతి మూలమున నిర్మలముగా చేయుదమని ఓ త్రిపురహర! నీవలననే నాబుద్ధి ప్రేరేపింపఁబడినదైనందున నా యీప్రయత్నము నీవలన ప్రేరితమై నాబుద్ధి జిహ్వాసాఫల్యము కొరకు నీగుణవర్ణనయందుఁ బ్రవేశించినదనియు, నిన్ను స్తుతించుటకు నాకు స్వతంత్రశక్తి లేదనియు, సర్వము నీశ్వరాధీనమనియు, ఈనాస్తోత్రమందుఁ గల గుణదోషములకు నేను కర్త గాననియు; గ్రంథకర్త తన వినయమును నిరభిమానమును చూపించెను. ఇది రెండవ వ్యాఖ్యానము.

అవ. పూర్వోక్తప్రకారము పరమేశ్వరుఁడు అందరికిని స్తుతింపఁదగినవాఁడనియు, వారినిగురించిన స్తోత్రములు సఫలములనియు వర్ణించి, ఇందు పరమాత్మ సర్వప్రమాణములచేతను సిద్ధుఁడుగానుండఁగా లోకములోఁ గొంతమంది పాపాత్ములు అతనిని గురించి వివాదపడుచున్నారని, అట్టి పూర్వపక్షులను నిరాకరించుచు, పరమేశ్వరుని స్తుతించుచున్నారు:—

మూ. తవైశ్వర్యం యత్తజ్జగదుదయరక్షాప్రళయకృ
త్త్రయీవస్తు వ్యస్తం తిసృషు గుణభిన్నాసు తనుషు,
అభవ్యానామస్మిన్వరద రమణీయామరమణీం
విహంతుం వ్యాక్రోశీం విదధత ఇహైకే జడధియః.౪

వ్యా. ఏవం హారస్య స్తుత్యత్వం సఫలస్తుతికత్వం చ నిరూప్య, యే కేచిత్పాపీయాంసస్తస్య సద్భావేఽపి వివదంతే తాన్నిరాకుర్వన్ స్తౌతి:—తవేతి. హే వరద ఈప్సితప్రద, యత్తవ ఐశ్వర్యం తద్విహంతుం నిరాకర్తుం ఏకే జడధియః కేచిన్మందబుద్ధయః వ్యాక్రోశీం విదధతే. సాక్షేపముచ్చైర్భాషణమాక్రోశస్తస్య వ్యతిహారో వ్యాక్రోశీ. అన్యేన కర్తుమారబ్ధమన్యః కరోతి అన్యేన చాన్యః ఇతి కర్మవ్యతీహారః. వ్యాఙ్పూర్వాత్క్రోశేః "కర్మవ్యతిహారే ణచ్ స్త్రియాం" ఇతి పాణినిస్మరణాత్. తతః స్వార్థే అఞ్ "ణచః స్త్రియామఞ్" ఇతి సూత్రాత్. తతః స్త్రియాం ఙీప్. తాం వ్యాక్రోశీమహమహమికయా కుర్వతే. యత్సర్వం ప్రమాణప్రమితం తదపి జిఘాంసంతీతి యత్తద్భ్యాం మందబుద్ధిత్వం ద్యోతితం. అత ఏవ కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే విదధాతేరాత్మనేపదమ్. నహి తద్వ్యాక్రోశీవిధానాత్తవైశ్వర్యవ్యాఘాతః కింతు తేషామేవాధః పాత ఇత్యర్థః. కీదృశం తవైశ్వర్యం? జగదుదయరక్షాప్రళయకృత్. జగత ఆకాశాది ప్రపంచజాతస్యోదయం సృష్టిం, రక్షాం స్థితిం, ప్రలయం సంహారం చ కరోతీతి తథా. అనేనానుమానముక్తమ్. తచ్చ "అజన్మానో లోకాః" ఇత్యత్ర వ్యక్తం వక్ష్యతే. తథా త్రయీవస్తు త్రయ్యాః త్రయాణాం వేదానాం తాత్పర్యేణ ప్రతిపాద్యం వస్తు "సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి" ఇతి శ్రుతేః. అనే

నాగమప్రమాణముక్తమ్ తథా గుణైః సత్వరజస్తమోభిః లీలో
పాత్తైర్భిన్నాసు పృథక్కృతాసు. నతు వస్తుగత్యా భేద ఇత్యర్థః.
తిసృషు తనుషు బ్రహ్మ-విష్ణు-మహేశ్వరాఖ్యాసు మూర్తిషు
వ్యస్తం వివిచ్య న్యస్తమ్. ప్రకటీకృతమితి యావత్. ఉపలక్షణం
చైతత్సర్వేషామవతారాణామ్. ఏతేన ప్రత్యక్షం ప్రమాణ
ముక్తమ్. తేన సర్వప్రమాణప్రమితమిత్యర్థః. కీదృశీం వ్యాక్రోశీం?
అస్మిన్నభవ్యానాం అస్మింస్త్రైలోక్యేఽపి నాస్తి భవ్యం భద్రం
కల్యాణం యేషాం తేఽభవ్యాస్తేషాం రమణీయాం మనోహరాం
వస్తుతస్త్వరమణీయమనోహరామ్. అమనోహరేఽపి మనోహర
బుద్ధిభ్రాంతిరభాగ్యాతిశయాత్తేషామిత్యర్థః.

అథవా అస్మిన్ తవైశ్వర్యే అభవ్యానాం మధ్యే జడ
ధియో జడమతేరత్యంతమపకృష్టస్యేత్యర్థః. తస్య వస్తుతోఽరమ
ణీం వ్యాక్రోశీం విహన్తుం ఏకే ముఖ్యా రమణీయాం వ్యాక్రోశీం
విదధత ఇత్యర్థః. జడధియ ఇత్యేకవచనేన పూర్వపక్షిణస్తుచ్ఛత్వం
ఏక ఇతి బహువచనేన సిద్ధాంతినామతిమహత్వం సూచితమ్.

తా. ఓశంకరా! జగదుదయరక్షాప్రళయకృత్ =ఆకాశాది
ప్రపంచముయొక్క సృష్టి-స్థితి-లయములను జేయునదియు; ఇందు
వలన అనుమానప్రమాణము చెప్పఁబడినది. త్రయీవస్తువ్యస్తం=
వేదములచేత ప్రతిపాదింపఁబడునదియు;ఇందువలన శాబ్దప్రమా
ణము చెప్పఁబడినది. గుణభిన్నాసు తిసృషు తనుషు వ్యస్తం=
సత్వరజస్తమస్సులనెడు మూఁడుగుణములచేత విభాగముపొం
దిన బ్రహ్మ-విష్ణు-రుద్రులయందు వేరువేరుగా నుంచఁబడినదియు;
(ప్రకటనమగుచున్న దియు.) ఇందువలన సగుణరూపములు గల
సకలావతారములును గ్రహింపఁబడుచున్నవి. ఇందువలన ప్రత్యక్ష

ప్రమాణము చూపింపఁబడినది. అందుచేత సర్వప్రమాణముల చేతను సిద్ధముగానున్న, తవైశ్వర్యం యత్=నీయొక్క ఏ ఐశ్వర్యము గలదో దానిని, విహంతుం=నిరాకరించుటకొరకు, ఇహ=ఈజగత్తులో, అస్మిన్=దీనియందు, అభవ్యానాం మధ్యే=ఉనికి కారణము లేని భాగ్యహీనులలో, ఏకే జడధియః = కొంతమంది బుద్ధిహీనులు, రమణీయాం అరమణీం వ్యాక్రోశీం విదధతే= మనోహరమైనదానిని అమనోహారముగా తలఁచి విపరీతముగా, భ్రమనుపొందినవారై వాగ్రూపమైన ప్రలాపమును (అల్లర్లను) చేయుచున్నారు.

ఓపరమేశ్వరా! ఏలోకములోను జన్మకు కారణము లేని నిర్భాగ్యులలోఁ గొంతమంది బుద్ధిహీనులగువారు ఈలోకమందు సకలాగమసిద్ధమై సకలప్రమాణములచేతను సిద్ధముగానున్న నీయైశ్వర్యమును అద్వైతసిద్ధాంతమును నిన్ను నిరాకరించే కొఱకు అవాస్తవములైన జగత్సత్యత్వాదిభ్రమ కలవారై మనోహరమయిన బ్రహ్మమతమందు భ్రమను పొంది ఈలోకమందు అల్లర్లు చేయుచున్నారు.—పూర్వపక్షవాదులని భావము

అవ. ఎవరు ఆత్మసాక్షాత్కారమును నిరాకరించుచు, వేదమున కపార్థమును గల్పించుచున్నారో, అట్టి పూర్వపక్షవాదులు అనుమానప్రమాణముచేతనే నిరాకరింపఁదగినవారు. అదియు "జగదుదయరక్షాప్రళయకృ" దని పూర్వశ్లోకమందు అతివిచిత్రరచనాచమత్కారముగల ఈజగత్తు సకర్తృకమే యని ఘటకర్తవలెనే జగన్నిర్మాణకర్త పరమేశ్వరుఁడు కలఁడనియే నాస్తికవాదము నిరాకరింపఁబడినది. ఈశ్లోకమందు వెనుక చెప్పిన వ్యాక్రోశీబీజమునకుఁ బ్రతికూలమైన అనుకూలతర్కమును

జూపించుచు, పూర్వపక్షులను నిరాకరించుచు, ఈశ్వరుని స్తుతించుచున్నారు:—

మూ. కిమీహః కిం కాయః స ఖలు కిముపాయస్త్రిభువనం
కిమాధారో ధాతా సృజతి కిముపాదాన ఇతి చ,
అతర్క్యైశ్వర్యే త్వయ్యనవసరదుఃస్థో హతధియః
కుతర్కోఽయం కాంశ్చిన్ముఖరయతి మోహాయ జగతః.

వ్యా. యే త్వాత్మప్రత్యక్షమపహ్నువతే త్రయీం చాన్యథా వర్ణయంతి, తేఽనుమానేనైవ నిరాకార్యాః. తచ్చానుమానం క్షిత్యాదికం సకర్తృకం కార్యత్వాద్ఘటవదితి జగదుదయరక్షాప్రళయకృదిత్యనేన సూచితమ్. అత్ర పూర్వశ్లోకోక్తవ్యాక్రోశీబీజప్రతికూలతర్కముద్భావయంతః పూర్వపక్షిణో నిరాకుర్వన్ స్తౌతి. అథవా కీదృశీం వ్యాక్రోశీం విదధత ఇత్యాకాంక్షాయాం తాం వదన్ స్తౌతి:—కిమితి. హే వరదేతి పూర్వశ్లోకాత్సంబోధనానుషంగః. త్వయి విషయే కుతర్కస్తర్కాభాసః కాంశ్చిద్ధతధియః కానపి దుష్టబుద్ధీన్ జగతో విశ్వస్యాపి మోహాయాఽన్యథాప్రతిపత్తయే ముఖరయతి వాగ్జాలాన్కరోతి. కీదృశే త్వయి? అతర్క్యం తర్కాగోచరమైశ్వర్యం యస్య తస్మిన్ సర్వతర్కాగోచరే త్వయి యః కశ్చిత్తర్కః స్వాతంత్ర్యేణోపన్యస్యతే స సర్వోఽప్యాభాస ఇత్యర్థః. ప్రమాణానాం స్వగోచరశూన్యత్వాత్ స్వాగోచరే ప్రామాణ్యాభావో యుక్త ఏవేతి భావః. కుతర్కమేవాహ.—కిమీహ ఇత్యాదినా. స ధాతా పరమేశ్వరస్త్రిభువనం సృజతీతి సిద్ధాంతమనూద్య తత్ర దూషణమాహ. ఖలు కింతు కా ఈహా చేష్టా యస్యేతి కిమీహః.

తథా కః కాయశ్శరీరం కర్తృ రూపం యస్యేతి కింకాయః. క ఉపాయః సహకారికారణమస్యేఽతి కిముపాయః. క ఆధారోఽధికరణమస్యేతి కిమాధారః. కిముపాదానం సమవాయికారణం భువనాకారేణ నిష్పాద్యమస్యేతి కిముపాదానః. సర్వత్ర కింశబ్ద ఆక్షేపే. ఇతిశబ్దః ప్రకారార్థః. చశబ్దశ్శంకాంతరసముచ్చయార్థః.

కులాలో హి ఘటం కుర్వన్ స్వశరీరేణ వ్యాప్రియమాణేన చక్రభ్రమణాదిచేష్టయా సలిలసూత్రాద్యుపాయేన చక్రాదావాధారే మృదముపాదానభూతాం ఘటాకారాం కరోతి. ఏవం జగత్కర్తాపి వాచ్యః. తథా చ కులాలాదివదనీశ్వర ఏవేత్యభిప్రాయః. ఘటాదిదృష్టాంతేన ఖలు క్షిత్యాదేస్సకర్తృకత్వం సాధ్యతే. తథా చ ఘటాదికర్తరి కర్తృత్వోపయికం యావద్దృష్టం క్షిత్యాదికర్తర్యపి తావదవశ్యం స్వీకర్తవ్యం, దృష్టాంతస్య తుల్యత్వాత్.తథా చోభయతః పాశా రజ్జుః. తదంగీకారేఽస్మదాదితుల్యత్వాదనీశ్వరత్వం తదనంగీకారే చ కర్తృత్వాఽనుపపత్త్యాఽసిద్ధిరేవేత్యేవం రూపః కుతర్క ఇత్యర్థః. సిద్ధాంతం వదన్ కుతర్కం విశినష్టి—అనవసరదుఃస్థః నాస్త్యవసరోఽవకాశోఽస్యేత్యనవసరః, అత ఏవ దుఃస్థో దుష్టత్వేన స్థితః.

విచిత్రమాయాశక్తివశేన సర్వనిర్మాతరి సర్వతర్కాగోచరే త్వయి నాస్తి కుతర్కావసర ఇత్యర్థః. తథా చోక్తం:— "అచింత్యాః ఖలు యే భావా న తాంస్తర్కేణ యోజయేత్" ఇతి. న చ ఘటాదికర్తరి యావద్దృష్టం తావత్ క్షిత్యాదికర్తర్యపి సాధనీయం, వ్యాప్తిం వినా సామానాధికరణ్యమాత్రస్యాసాధకత్వాత్. అన్యథా మహానసే ధూమవహ్న్యోర్వ్యాప్తిగ్రహణసమయే. ఏవ వ్యజనాదిమత్త్వమపి దృష్టమితి పర్వతాదావపి

తదనుమానం స్యాత్ తస్మాత్సాధర్మ్యసమా జాతిరేషా స్వవ్యా ఘాతకత్వాదనుత్తరం పరాక్రాంతం చాత్ర సూరిభిరిత్యుప రమ్యతే.

తా. నీభక్తులకు సకలకోరికల నిచ్చు నోపరమేశ్వరా! సర్వతర్కములకు గోచరము కాని మహిమకల నీవిషయమై ఒకానొక బుద్ధిహీనుఁడు మరియొక దుర్బుద్ధికలవాని నుద్దేశించి లోకమునకుఁగూడ విపరీతభావన అనఁగా భ్రమను గలుగఁ జేయుచు, స్వయముగా కొన్ని కుతర్కములను వాగాడంబర ముగా ప్రలపించుచున్నాఁడు. ఆకుతర్కము లెట్టివనిన: వెనుకటి శ్లోకమందుఁ జెప్పిన వ్యాక్రోశమును స్పష్టపరచుచున్నారు.— పూర్వపక్షి అద్వైతసిద్ధాంతుల నడుగుచున్నాఁడు. ఏమని? కుమ్మరివాఁడు ఘటమును నిర్మించినట్లు పరమేశ్వరుఁడు భూమి మొదలగు లోకములను సృజించినాఁడనియు, అందువలన క్షిత్యా దులు కర్త మొదలగుసామగ్రికలవే అనియు చెప్పెనుకదా. ఆపక్ష మందు కుమ్మరి ఘటనిర్మాణమునకు కర్త. ఘటమును చేయ నిశ్చ యించుకొన్నప్పుడు నిర్మించుటకు తనచేతితో చక్రమును (సానను) త్రిప్పుడము అనునది చేష్ట. కుమ్మరి ముందుగా తన చేతితో చక్రమును త్రిప్పి తరువాత దండముతో త్రిప్పును. తరువాత దండము, జలము, సూత్రము, చిన్న వస్త్రము, ఇవి ఉపా యములు. చక్రము ఉపాదానభూతమైన మృత్తిక నుంచుటకు ఆధారము.మృత్పిండము—ఉపాదానము దీనినిఘటాకారముగా చేయును గదా! ఈజగత్తునకు ఈశ్వరుఁడే కర్త అయినచో అతనికి అందుకు చేష్ట యేది? కర్తయయిన ఈశ్వరునికి శరీర మేది? దండ సూత్రాదులకు మారుగా ఉపాయ మేది? కుమ్మరిసానకుబదు

లుగా ఆధారమేది? మృత్పిండమునకు బదులుగా ఉపాదాన కారణమేది? సృష్టికర్త దేనిని జగదాకారముగా సృజించినాఁడు? ఇట్లు ఊహింప శక్యముకాని ఐశ్వర్యము సామర్థ్యముగల నీయందు అనవసరమైన దురాలోచనలు (దురూహాలు)గల బుద్ధిహీనులు వెనుక చెప్పినరీతిని జగత్సృష్టికి ఉపమానోపమేయములు సమానధర్మములు కలిగి ఉండవలెను గదా! ఈశ్వరునకుఁ గూడ కుమ్మరికివలెనే సామగ్రి అంతము కలదని చెప్పినయెడల, ఈశ్వరుఁడును కుమ్మరితో సమానుఁడే కావలెను. అపుడు అస్మదాదులతో సమానుఁడే యగును. ఈశ్వరత్వము అతనికి సిద్ధింపదు. కుమ్మరితో సమానమైన సామగ్రి పూర్తిగా లేనపుడు జగత్సృష్టియే పూర్తి కానేరదు. ఇట్టి ఊహాలే కుతర్కములు. ఇట్టివారు గనుకనే దుష్టులనిపించుకొందురు. విచిత్రరచనాసామర్థ్యము కల మాయాశక్తి నీకు స్వాధీనమం దున్నందున నీసాన్నిధ్యమువలన కలిగిన సత్తాగల మాయచేత సకలజగన్నిర్మాణమగుచున్నది. ఇట్టి నిన్నునుగూర్చి ఈకుతర్కముల కవసరము లేదని పూర్వపక్షులను నిరాకరించురూపముగా పరమేశ్వరుని స్తుతించినారని భావము.

అవ. వెనుకటి శ్లోకముచేత కుతర్కములను పరిహరించి, ఇందు అనుకూలతర్కమును చూపించుచు స్తుతించుచున్నారు:-

మూ. అజన్మానో లోకాః కిమవయవవన్తోఽపి జగతా
మధిష్ఠాతారం కిం భవవిధిమనాదృత్య భవతి,
అనీశో వా కుర్యాద్భువనజననే కః పరికరో
యతో మందాస్త్వాం ప్రత్యమరవర సంశేరత ఇమే. ౬

వ్యా. ఏవం ప్రతికూలతర్కం పరిహృత్యాఽనుకూలతర్కముద్భావయన్ స్తౌతి:—అజేతి. హే అమరవర సర్వదేవశ్రేష్ఠ, అవయవవంతోఽపి సావయవా అపి లోకాః క్షిత్యాదయః కిమజన్మానో జన్మహీనాః? కింశబ్ద ఆక్షేపే. తేన న జన్మహీనాః, కింతు జన్యా ఏవేత్యర్థః. తేన సావయవత్వేన క్షిత్యాదేర్న జన్యత్వహేతోరసిద్ధత్వమ్. "యావద్వికారం తు విభాగో లోకవత్" ఇతి న్యాయాత్ స్వసమానసత్తాకభేదప్రతియోగిత్వేనైవ జన్యత్వనియమాచ్చ. తథా జగతాం క్షిత్యాదీనాం భవవిధిః ఉత్పత్తిక్రియాఽధిష్ఠాతారం కర్తారమనాదృత్యాఽనపేక్ష్య కిం భవతి? అపేక్ష్యైవ భవతీత్యర్థః. తేన కార్యత్వసకర్తృకత్వయోరవ్యభిచారాన్నానైకాంతికత్వం హేతోః. తథాఽనీశో వా ఈశ్వరాదన్యో వా యది కుర్యాత్తర్హి భువనజననే కః పరికరః కా సామగ్రీ? అనీశ్వరస్య స్వశరీరరచనామప్యజానతో విచిత్రచతుర్దశభువనరచనాఽసంభవాదీశ్వర ఏవ రచనాం కరోతీత్యర్థః. పరికరమితి పాఠే కో వానీశ్వరో భువనజననే పరికరమారంభం కుర్యాత్. అపి త్వీశ్వర ఏవ కుర్యాదిత్యర్థః. ఏతేనార్థాంతరతా పరిహృతా. ఏవమనుమానదోషానుద్ధృత్య శంకితదోషాంతరం నిరాకుర్వన్నుపసంహరతి.—యత ఇతి. యత ఏవం సర్వప్రమాణసిద్ధత్వం, అతస్తే మందాః మూఢా న తు విద్వాంసః. ఇమే త్వాం ప్రతి సంశేరతే సందేహవంతః కిముత విపర్యయవంత ఇత్యర్థః. "జన్మాద్యస్య యతః" ఇతి న్యాయేన "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే, యేన జాతాని జీవంతి యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతి తద్బ్రహ్మ" "ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్" ఇత్యాది శ్రుతిరేవ పరమేశ్వరే ప్రమాణం. అనుమానం

త్వనుకూలతర్కమాత్రం ఇతిశ్రుతేః న స్వాతంత్ర్యేణ ప్రమాణమితి ద్రష్టవ్యమ్.

తా. సర్వదేవశ్రేష్ఠుఁడవైన ఓపరమేశ్వరా! భూరాదిలోకములు అనఁగా చతుర్దశభువనములును కర్తమొదలగు సకలపరికరము కలిగియుండఁగా ఉత్పత్తిలేనివి ఏలాగగుచున్నవి? జన్మకలవియే యని భావము. అరీతినే భూరాదిజగత్తులయొక్క సృష్టిక్రమము కర్తను అపేక్షించక ఏలాగగుచున్నది? కర్తలేనిదే జగత్తుల సృష్టి కానేరదు. ఇందువలన లోకములు ఉత్పత్తి-లయములు కలవనియు, వీటినిసృజించినకర్త లోకమందున్న కర్తలనంటివాఁడు కాఁడనియు తాత్పర్యము. ఇది సిద్ధాంతము. అనుకూలతర్కమని భావము. పూర్వపక్షులన్న రీతిని ఈశ్వరునికన్న మరియొకఁడు లోకసృష్టికర్త యై యున్నపుడు వానికి వెనుకచెప్పినరీతిని సృష్టికి కావలసిన పరికరమేమి ఉన్నది? వానికేపరికరమును లేదు. వాఁడు ఎవఁడో వాఁడిజన్మనే వాఁడు ఎఱుఁగఁడు కదా! ఇంత గొప్పలోకసృష్టికి ఎవఁడు సమర్థుఁడు? పరమేశ్వరుఁడు తప్ప మరియొకఁడు లోకములకు సృష్టికర్త లేఁడని సత్తర్కమును నిరూపించుచు, పూర్వపక్షులను నిరాకరించుచు, ఈశ్వరుఁడు వినాగా ఇతరులు సృష్టికర్తలు లేరని అపారమహిమ కలవాఁడవని స్తుతించినారు.

అవ. పూర్వోక్తప్రకారము ప్రతికూలకుతర్కవాదులను పరిహరించి పరమేశ్వరవిముఖులు నాస్తికులు తప్ప వేదవేదాంగముల ననుసరించిన శాస్త్రసిద్ధమైన ఆస్తికమతముల ననుసరించిన వారందఱికిని సగుణనిర్గుణులందఱికిని పరమేశ్వరుఁడే పరంపరగాను

సాక్షాత్తుగాను త్వరిత-వ్యవధాన భేదముగా పొందఁగలస్థానమని నిరూపించుచు, ప్రస్థాన భేదములు మత భేదములను వివరించుచు, పరమేశ్వరుని స్తోత్రముచేయుచున్నారు:—

మూ. త్రయీ సాంఖ్యం యోగః పశుపతిమతం వైష్ణవమితి
ప్రభిన్నే ప్రస్థానే పరమిదమదః పథ్యమితి చ,
రుచీనాం వైచిత్ర్యాదృజుకుటిలనానాపథజుషాం
నృణామేకో గమ్యస్త్వమసి పయసామర్ణవ ఇవ. ౭

వ్యా. ఏవం తావత్ప్రతికూలతర్కం పరిహృత్య భగవద్విముఖాన్నిరస్య సర్వేషాం శాస్త్రప్రస్తావానాం భగవత్యేవ తాత్పర్యం సాక్షాత్పరంపరయా వేతి వదన్ స్తౌతి:—త్రయీతి. హే అమరవర! నానా సంకీర్ణాః పంథానః నానాపథాః ఋజవశ్చ కుటిలాశ్చ ఋజుకుటిలాః ఋజుకుటిలాశ్చ తే నానాపథాశ్చేతి ఋజుకుటిలనానాపథాస్తాన్ జుషంతే భజంతీతి తథా తేషాం నృణామధికార్యనధికారిసాధారణానాం తత్తత్సాధనానుష్ఠానైః సాక్షాత్పరంపరయా వా త్వమేవైకో గమ్యః ప్రాప్యః, న త్వన్యః కశ్చిదిత్యర్థః. అత్ర దృష్టాంతమాహ.—

పయసామర్ణవ ఇవ. యథా ఋజుపథజుషాం గంగానర్మదాదీనాం సాక్షాదేవ సముద్రః ప్రాప్యః, యథా వా కుటిలపథజుషాం యమునాసరయ్వాదీనాం గంగాదిప్రవేశద్వారా పరంపరయా, ఏవం వేదాంతవాక్యశ్రవణ-మననాదినిష్ఠానాం సాక్షాత్త్వం ప్రాప్యః, అన్యేషాం త్వంతఃకరణశుద్ధితారతమ్యేన పరంపరయా త్వమేవ ప్రాప్యః చేతనత్వేనైవ మోక్షయోగ్యత్వా

త్పరమాత్మాభ్యుపగమాచ్చేత్యర్థః. నను ఋజుమార్గే సతి తం విహాయ కిమితి కుటిలమార్గం భజంతే ఋజుమార్గస్యైవ శీఘ్రఫలదాయిత్వాదిత్యత ఆహ.—

ప్రభిన్నే ప్రస్థానే ఇదం పరం పథ్యం అదః పరం పథ్యమితి చ రుచీనాం వైచిత్ర్యాత్తస్మింస్తస్మిన్ శాస్త్రప్రస్థానే ఇదమేవ శ్రేష్ఠమిదమేవ మమ హితమితీచ్ఛావిశేషాణామనేకప్రకారత్వాత్ప్రాగ్భవీయతత్తత్కర్మవాసనావశేన ఋజుత్వకుటిలత్వనిశ్చయాసామర్థ్యాత్కుటిలేఽపి ఋజుభ్రాంత్యా ప్రవర్తంత ఇత్యర్థః.

ప్రస్థానభేదమేవ దర్శయతి.

త్రయీ, సాంఖ్యం, యోగః, పశుపతిమతం, వైష్ణవమితి. సర్వశాస్త్రోపలక్షణమేతత్. తథాహి త్రయీశబ్దేన వేదత్రయవాచినా తదుపలక్షితా అష్టాదశవిద్యా అప్యత్ర వివక్షితాః. తత్ర ఋగ్వేదో యజుర్వేద స్సామవేదోఽథర్వవేద ఇతి వేదాశ్చత్వారః. శిక్షా కల్పో వ్యాకరణం నిరుక్తం ఛందో జ్యోతిషమితి వేదాంగాని షట్. పురాణాని న్యాయో మీమాంసా ధర్మశాస్త్రాణి చేతి చత్వార్యుపాంగాని.

అత్రోపపురాణానామపి పురాణేష్వంతర్భావః. వైశేషికశాస్త్రస్య న్యాయే, వేదాంతశాస్త్రస్య మీమాంసాయాం, మహాభారత - రామాయణయోః, సాంఖ్య-పాతంజల-పాశుపత-వైష్ణవాదీనాం చ ధర్మశాస్త్రేష్వితి మిలిత్వా చతుర్దశవిద్యాః. తథా చోక్తం.—శ్లో. "పురాణన్యాయమీమాంసాధర్మశాస్త్రాం

గమిశ్రితాః, వేదాః స్థానాని విద్యానాం ధర్మస్య చ చతుర్దశ." ఇతి.

ఏతా ఏవ చతుర్భిరుపవేదైః సహితా అష్టాదశవిద్యా భవంతి. ఆయుర్వేదో, ధనుర్వేదో, గంధర్వవేదోఽర్థశాస్త్రం చేతి చత్వార ఉపవేదాః. తా ఏతా అష్టాదశవిద్యాః త్రయీ సాంఖ్యమిత్యనేనోపన్యస్తాః. అన్యథా న్యూనతాప్రసంగాత్. సర్వేషాం చాస్తికానామేతావంత్యేవ శాస్త్రప్రస్థానాని. అన్యేషామప్యేకదేశినామేష్వంతర్భావాత్.

నను నాస్తికానామపి ప్రస్థానాంతరాణి సంతి తేషామేతే ష్వనంతర్భావాత్పృథగ్గణయితుముచితాని. తథాహి.—శూన్యవాదేనైకం ప్రస్థానం మాధ్యమికానాం. క్షణికవిజ్ఞానమాత్రవాదేనాపరం యోగాచార్యాణాం. జ్ఞానాకారానుమేయక్షణికబాహ్యార్థవాదేనాపరం సౌత్రాంతికానాం. ప్రత్యక్షస్వలక్షణక్షణికబాహ్యార్థవాదేనాపరం వైభాషికాణామ్.

ఏవం సౌగతానాం ప్రస్థానచతుష్టయం తథా దేహాత్మవాదేనైకం ప్రస్థానం చార్వాకాణాం. ఏవం దేహాతిరిక్తదేహపరిణామాత్మవాదేన ద్వితీయం ప్రస్థానం దిగంబరాణామ్ ఏవం మిళిత్వా నాస్తికానాం షట్ ప్రస్థానాని తాని కస్మాన్నోచ్యంతే? సత్యం. వేదబాహ్యత్వాత్తేషాం మ్లేచ్ఛాదిప్రస్థానవత్పరంపరయాపి పురుషార్థానుపయోగిత్వాదుపేక్షణీయత్వమేవ ఇహ చ సాక్షాద్వా పరంపరయా వా పుమర్థోపయోగినాం వేదోపకరణానామేవ ప్రస్థానానాం భేదో దర్శితోఽతో న న్యూనత్వశంకాపి కాశః.

అథ సంక్షేపేణైషాం ప్రస్థానానాం స్వరూపభేదహేతుః ప్రయోజనభేద ఉచ్యతే బాలానాం వ్యుత్పత్తయే. తత్ర ధర్మ-బ్రహ్మప్రతిపాదకమపౌరుషేయం ప్రమాణవాక్యం వేదః. స చ మంత్ర-బ్రాహ్మణాత్మకః. తత్ర మంత్రా అనుష్ఠానకారణభూత ద్రవ్యదేవతాప్రకాశకాః. తేఽపి త్రివిధాః, ఋగ్యజుస్సామ భేదాత్. తత్ర పాదబద్ధగాయత్ర్యాదిచ్ఛందోవిశిష్టా ఋచః. "అగ్నిమీళే పురోహితం" ఇత్యాద్యాః. తా ఏవ గీతివిశిష్టాస్సామాని, తదుభయవిలక్షణాని యజూంషి "అగ్న-దగ్నిన్వాహార" ఇత్యాదిసంబోధనరూపా నిగదసంజ్ఞామంత్రా అపి యజురంతర్భూతా ఏవ. తదేవం నిరూపితా మంత్రాః.

బ్రాహ్మణమపి త్రివిధం. విధిరూపం, అర్థవాదరూపం, తదుభయవిలక్షణం చ. తత్ర శబ్దభావనా విధిరితి భాట్టాః. నియోగో విధిరితి ప్రాభాకరాః. ఇష్టసాధనతా విధిరితి తార్కికాదయః. సర్వో విధిరపి చతుర్విధః, ఉత్పత్త్యధికారవినియోగ ప్రయోగభేదాత్. తత్ర (దేవతా) కర్మస్వరూపమాత్రకో విధిరుత్పత్తివిధిః. "ఆగ్నేయోఽష్టాకపాలో భవతి" ఇత్యాదిః. నేతికర్తవ్యతాకస్య కరణస్య యాగాదేః ఫలసంబంధబోధకో విధిరధికారవిధిః "దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత." ఇత్యాదిః. అంగసంబంధబోధకో విధిర్వినియోగవిధిః. "వ్రీహిభిర్యజేత, సమిధో యజతి" ఇత్యాదిః. సాంగప్రధానకర్మప్రయోగైక్యబోధకః పూర్వవిధిత్రయమేలనరూపః ప్రయోగవిధిః. స చ శ్రౌత ఇత్యేకే కల్ప ఇత్యపరే.

కర్మస్వరూపం చ ద్వివిధం. గుణకర్మ అర్థకర్మ చ. తత్ర క్రతుకారకాణ్యాశ్రిత్య విహితం గుణకర్మ. తదపి చతుర్విధం.

ఉత్పత్త్యాప్తి-వికృతిసంస్కృతిభేదాత్. తత్ర "వసంతే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీత" "యూపం తక్షతి" ఇత్యాదావాధాన-తక్షణాదినా సంస్కారవిశేషవిశిష్టాగ్నియూపాదేరుత్పత్తిః. "స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యః," "గాం పయో దోగ్ధి" ఇత్యాదావధ్యయనదోహనాదినా విద్యమానస్యైవ స్వాధ్యాయపయఃప్రభృతేః ప్రాప్తిః. "సోమమభిషుణోతి," "వ్రీహీనవహంతి," "ఆజ్యం విలాపయతి" ఇత్యాదావభిషవావఘాతవిలాపనైః సోమాదీనాం వికారః. "వ్రీహీన్ ప్రోక్షతి," "పత్న్యవేక్షతే" ఇత్యాదౌ ప్రోక్షణావేక్షణాదిభిః వ్రీహ్యాదిద్రవ్యాణాం సంస్కారః. ఏతచ్చతుష్టయం చాంగమేవ, తథా క్రతుకారకాణ్యనాశ్రిత్య విహితమర్థకర్మ, తచ్చ ద్వివిధం అంగం ప్రధానం చ అన్యార్థమంగం. అనన్యార్థం ప్రధానం. అంగమపి ద్వివిధం, సన్నిపత్యోపకారకం దూరాదుపకారకం చ, తత్ర ప్రధానస్వరూపనిర్వాహకం ప్రథమం యథా అవహనన ప్రోక్షణాదిఫలోపకారి. ద్వితీయం యథా ప్రయాజాది.

ఏవం సంపూర్ణాంగసంయుక్తో విధిః ప్రకృతిః. వికలాంగసంయుక్తో విధిర్వికృతిః. తదుభయవిలక్షణో విధిర్దర్వీహోమః. ఏవమన్యదప్యూహ్యం. తదేవం నిరూపితో విధిభాగః.

అర్థవాదలక్షణంతు.

ప్రాశస్త్యనిందాన్యతరలక్షణయా విధిశేషభూతం వాక్యమర్థవాదః. సచ త్రివిధః, గుణవాదోఽనువాదో భూతార్థవాదశ్చేతి. తత్ర ప్రమాణాంతరవిరుద్ధార్థబోధకో గుణవాదః "ఆదిత్యో యూపః" ఇత్యాదిః. ప్రమాణాంతరప్రాప్తార్థబోధకోఽనువాదః. "అగ్నిర్హిమస్య భేషజం" ఇత్యాదిః. ప్రమాణాం

తరవిరోధతత్ప్రాప్తిరహితార్థబోధకో భూతార్థవాదః "ఇంద్రో వృత్రాయ వజ్రముదయచ్ఛత్" ఇత్యాదిః.

తదుక్తం.—"విరోధే గుణవాదః స్యాదనువాదోఽవధారితే, భూతార్థవాదస్తద్ధానాదర్థవాదస్త్రిధా మతః" ఇతి. తత్ర త్రివిధానామప్యర్థవాదానాం విధిస్తుతిపరత్వే సమానేఽపి భూతార్థవాదానాం స్వతఃప్రామాణ్యం, దేవతాధికరణన్యాయాత్. అబాధితాజ్ఞాతార్థజ్ఞాపకత్వం హి ప్రామాణ్యమ్. తచ్చ బాధితవిషయత్వాత్ జ్ఞాపకత్వాచ్చ న గుణవాదానువాదయోః. భూతార్థవాదస్య తు స్వార్థే తాత్పర్యరహితస్యాప్యౌత్సర్గికం ప్రామాణ్యం న విహన్యతే. తదేవం నిరూపితోఽర్థవాదభాగః.

విధ్యర్థవాదోభయవిలక్షణం తు వేదాంతవాక్యమ్. తచ్చాజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వేఽప్యనుష్ఠానాప్రతిపాదకత్వాన్న విధిః. స్వతః పురుషార్థపరమానందజ్ఞానాత్మకబ్రహ్మణి స్వార్థే ఉపక్రమోపసంహారాదిషడ్విధతాత్పర్యలింగవత్తయా స్వతః ప్రమాణభూతం సర్వానపి విధీనంతఃకరణశుద్ధిద్వారా స్వశేషతామాపాదయన్య శేషత్వాభావాచ్చ నార్థవాదః. తస్మాదుభయవిలక్షణమేవ వేదాంతవాక్యమ్. తచ్చ క్వచిదజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వమాత్రేణ విధిరితి వ్యపదిశ్యతే. విధిపదరహితమపి ప్రమాణవాక్యత్వేన చ క్వచిద్భూతార్థవాద ఇతి వ్యవహ్రియత ఇతి న దోషః. తదేవం త్రివిధం నిరూపితం బ్రాహ్మణమ్.

ఏవం చ కర్మకాండబ్రహ్మకాండాత్మకో వేదో ధర్మార్థకామమోక్షహేతుః. స చ ప్రయోగత్రయేణ యజ్ఞనిర్వాహార్థమృగ్యజుస్సామభేదేన భిన్నః. తత్ర హౌత్రప్రయోగ ఋగ్వేదేన, ఆధ్వర్యవప్రయోగో యజుర్వేదేన, ఔద్గాత్రప్రయోగ

స్సామవేదేన. బ్రాహ్మ-యజమానప్రయోగా త్వత్రైవాంత ర్భూతౌ. అథర్వవేదస్తు యజ్ఞానుపయుక్తోఽపి శాంతికపౌష్టికాభి చారికాదికర్మప్రతిపాదకత్వేనాత్యంతవిలక్షణ ఏవ. ఏవం చ ప్రవ చనభేదాత్ప్రతివేదం భిన్నా భూయస్యశ్శాఖాః. ఏవం చ కర్మ కాండే వ్యాపారభేదేఽపి సర్వాసాం వేదశాఖానామేకరూప కత్వమేవ బ్రహ్మకాండమితి చతుర్ణాం వేదానాం ప్రయోజన భేదేన భేద ఉక్తః.

అథాంగానాముచ్యతే.

తత్ర శిక్షాయా ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితహ్రస్వదీర్ఘప్లుతాది విశిష్టస్వరవ్యంజనాత్మకవర్ణోచ్చారణవిశేషజ్ఞానం ప్రయోజనమ్. తదభావే మంత్రాణామనర్థకఫలత్వాత్. తథా చోక్తం:— "మంత్రో హీనస్స్వరతో వర్ణతో వా మిథ్యా ప్రయుక్తో న తమర్థమాహ, స వాగ్వజ్రో యజమానం హినస్తి యథేంద్ర శత్రుస్స్వరతోఽపరాధాత్" ఇతి. తత్ర సర్వవేదసాధారణీ శిక్షా "అథ శిక్షాం ప్రవక్ష్యామి" ఇత్యాదినవఖండాత్మికా పాణినినా ప్రకాశితా. ప్రతివేదశాఖం చ భిన్నరూపాః ప్రాతి శాఖ్యసంజ్ఞితా అన్యైరేవ మునిభిః ప్రదర్శితాః. ఏవం వైదిక పదసాధుత్వజ్ఞానేనోహాదికం వ్యాకరణస్య ప్రయోజనమ్.

తచ్చ "వృద్ధిరాదైచ్" ఇత్యాద్యష్టాధ్యాయాత్మకం మహేశ్వరప్రసాదేన భగవతా పాణినినైవ ప్రకాశితమ్. తత్ర కాత్యాయనేన మునినా పాణినీయసూత్రేణం వార్తికం విర చితమ్. తద్వార్తికోపరి చ భగవతా పతంజలినా మహాభాష్య మారచితమ్. తదేతత్త్రిమునివ్యాకరణం వేదాంగమాహేశ్వర

మిత్యాఖ్యాయతే. కౌమారాదివ్యాకరణాని తు న వేదాంగాని కింతు లౌకికప్రయోగమాత్రజ్ఞానార్థానీత్యవగంతవ్యమ్.

అథ నిరుక్తమ్.

ఏవం శిక్షావ్యాకరణాభ్యాం వర్ణోచ్చారణే పదసాధుత్వే చ జ్ఞాతే వైదికమంత్రపదానామర్థగ్రహణాకాంక్షాయాం తదర్థం భగవతా యాస్కేన "సమామ్నాయస్సమామ్నాతః (స వ్యాఖ్యాతవ్యః)" ఇత్యాదిత్రయోదశాధ్యాయాత్మకం నిరుక్తమారచితమ్. తత్ర చ నామాఖ్యాతనిపాతోపసర్గభేదేన చతుర్విధం పదజాతం నిరూప్య వైదికమంత్రపదానామర్థః ప్రదర్శితః. మంత్రాణాం చానుష్ఠేయార్థప్రకాశనద్వారేణైవ కరణత్వాత్, పదార్థజ్ఞానాధీనత్వాచ్చ వాక్యార్థజ్ఞానస్య మంత్రస్థపదార్థజ్ఞానాయ నిరుక్తమవశ్యమపేక్షితమ్. అన్యథానుష్ఠానాసంభవాత్. "సృణ్యేవ జర్భరీ తుర్ఫరీతూ" ఇత్యాదీనా మతిదురూహాణాం ప్రకారాంతరేణార్థజ్ఞానస్యాసంభావనీయత్వాచ్చ. ఏవం నిఘంట్వాదయోఽపి వైదికద్రవ్యదేవతాత్మకపదార్థపర్యాయశబ్దాత్మకా నిరుక్తాంతర్భూతా ఏవ. తత్రాపి నిఘంటుసంజ్ఞకః పంచాధ్యాయాత్మకో గ్రంథో భగవతా యాస్కేనైవ కృతః. అన్యేఽప్యమరహేమచంద్రాదిప్రణీతాః కోశాస్సర్వే నిఘంటురూపత్వేన నిరుక్తాంతర్గతా ద్రష్టవ్యాః.

అథ చ్ఛందోనిరూపణమ్.

ఏవమృఙ్మంత్రాణాం పాదబద్ధచ్ఛందోవిశేషవిశిష్టత్వాత్తదజ్ఞానే చ నిందాశ్రవణాచ్ఛందోవిశేషనిమిత్తానుష్ఠానవిశేషవిధానాచ్చ చ్ఛందోజ్ఞానాకాంక్షాయాం తత్ప్రకాశనాయ "ధీ-శ్రీ-

స్త్రీం" ఇత్యాద్యష్టాధ్యాయాత్మికా ఛందోవిచితిర్భగవతా పింగలనాగేన విరచితా. తత్ర "అథ లౌకికం" ఇత్యంతేనాధ్యాయత్రయేణ గాయత్ర్యుష్ణిగనుష్టుబ్బృహతీపఙ్క్తిత్రిష్టుబ్జగతీతి సప్తచ్ఛందాంసి సర్వాణి సావాంతరభేదాని ప్రసంగాన్నిరూపితాని. "అథ లౌకికం" ఇత్యారభ్యాధ్యాయపంచకేన పురాణేతిహాసాద్యుపయోగీని లౌకికాని ఛందాంసి ప్రసంగాన్నిరూపితాని వ్యాకరణే లౌకికపదనిరూపణవత్.

అథ జ్యౌతిషమ్.

ఏవం వైదికకర్మాంగ-దర్శాదికాలజ్ఞానాయ జ్యోతిషం భగవతాదిత్యేన గర్గాదిభిశ్చ ప్రణీతం బహువిధమేవ. ఏవం శాఖాంతరీయగుణోపసంహారేణ వైదికానుష్ఠానక్రమవిశేషజ్ఞానాయ కల్పసూత్రాణి. తాని చ ప్రయోగత్రయభేదాత్త్రివిధాని. తత్ర హౌత్రప్రయోగప్రతిపాదకాన్యాశ్వలాయన-సాంఖ్యాయనాదిప్రణీతాని. ఆధ్వర్యవప్రయోగప్రతిపాదకాని బౌధాయనాపస్తంబ-కాత్యాయనాదిప్రణీతాని. ఔద్గాత్రప్రయోగప్రతిపాదకాని తు లాట్యాయన-ద్రాహ్యాయణాదిభిః ప్రణీతాని. ఏవం నిరూపితష‌ణ్ణామంగానాం ప్రయోజనభేదః.

అథ ఉపాంగాన్యుచ్యన్తే.

అష్టాదశపురాణవివరణమ్.

చతుర్ణాముపాంగానామధునోచ్యతే. తత్ర సర్గ-ప్రతిసర్గ-వంశ-మన్వంతర-వంశానుచరితప్రతిపాదకాని భగవతా బాదరాయణేన కృతాని పురాణాని. తాని చ బ్రాహ్మం, పాద్మం, వైష్ణవం, శైవం, భాగవతం, నారదీయం, మార్కండేయం, ఆగ్నే

యం, భవిష్యం, బ్రహ్మవైవర్తం, లైంగం, వారాహం, స్కాందం, వామనం, కౌర్మం, మాత్స్యం, గారుడం, బ్రహ్మాండం, చేత్యష్టాదశ. ఏవముపపురాణాన్యనేకప్రకారాణి ద్రష్టవ్యాని.

అథ న్యాయశాస్త్రవిషయః.

న్యాయే ఆన్వీక్షకీ పంచాధ్యాయీ గౌతమేన ప్రణీతా. ప్రమాణ-ప్రమేయ - సంశయ-ప్రయోజన-దృష్టాంతసిద్ధాంతావయవ-తర్క-నిర్ణయ-వాద-జల్ప-వితండా-హేత్వాభాస-చ్ఛలజాతినిగ్రహస్థానాఖ్యానాం షోడశపదార్థానాముద్దేశ-లక్షణపరీక్షాభిస్తత్వజ్ఞానం తస్యాః ప్రయోజనమ్.

ఏవం దశాధ్యాయం వైశేషికశాస్త్రం కణాదేన ప్రణీతమ్. ద్రవ్యగుణకర్మసామాన్యవిశేషసమవాయానాం షణ్ణాం భావపదార్థానామభావసప్తమానాం సాధర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాం వ్యుత్పాదనం తస్య ప్రయోజనమ్. ఏతదపి న్యాయపదేనోక్తమ్.

అథ మీమాంసావిషయః.

ఏవం మీమాంసాపి ద్వివిధా. కర్మమీమాంసా శారీరకమీమాంసా చ. తత్ర ద్వాదశాధ్యాయీ కర్మమీమాంసా "అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసా" ఇత్యాదిః. "అన్వాహార్యే చ దర్శనాత్" ఇత్యంతా భగవతా జైమినినా ప్రణీతా.

తత్ర ధర్మప్రమాణం ౧, ధర్మభేదాభేదౌ ౨, శేష-శేషిభావః ౩, క్రత్వర్థపురుషార్థభేదేన ప్రయుక్తివిశేషః ౪, శ్రుత్యర్థ-పాఠనాదిక్రమభేదః ౫, అధికారవిశేషః ౬, సామాన్యాతిదేశః ౭, విశేషాతిదేశః ౮, ఊహః ౯, బాధః ౧౦, తంత్రం ౧౧, ప్రసంగశ్చ ౧౨, ఇతి క్రమేణ ద్వాదశానామధ్యాయానామర్థాః.

తథా చ సంకర్షణకాండమప్యధ్యాయచతుష్టయాత్మకం జైమినినా ప్రణీతమ్.తచ్చ దేవతాకాండసంజ్ఞయా ప్రసిద్ధమప్యు పాసనాఖ్యకర్మ ప్రతిపాదకత్వాత్కర్మమీమాంసాంతర్గతమేవ.

అథ బ్రహ్మసూత్రవిషయః.

తథా చతురధ్యాయీ శారీరకమీమాంసా "అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా" ఇత్యాదిః "అనావృత్తిశ్శబ్దాత్" ఇత్యంతా జీవ బ్రహ్మైకత్వసాక్షాత్కార హేతుశ్రవణాఖ్యవిచారప్రతిపాదకా న్న్యాయానుపదర్శయంతీ భగవతా బాదరాయణేన కృతా. తత్ర సర్వేషామపి వేదాంతవాక్యానాం సాక్షాత్పరంపరయా వా ప్రత్యగభిన్నాఽద్వితీయే బ్రహ్మణి తాత్పర్యమితి సమన్వయః ప్రథమాధ్యాయేన ప్రదర్శితః.

తత్ర చ ప్రథమపాదే స్పష్టబ్రహ్మలింగయుక్తాని వాక్యాని విచారితాని ద్వితీయపాదే త్వస్పష్టబ్రహ్మలింగయుక్తా న్యుపాస్యబ్రహ్మవిషయాణి. తృతీయపాదేఽస్పష్టబ్రహ్మలింగాని ప్రాయశో జ్ఞేయబ్రహ్మవిషయాణి. ఏవం పాదత్రయేణ వాక్య విచారస్సమాపితః. చతుర్థపాదే తు ప్రధానవిషయత్వేన సందిహ్యమానాన్యవ్యక్తాజాదిపదాని చింతితాని. ఏవం వేదాంతానామద్వయే బ్రహ్మణి సిద్ధే సమన్వయే తత్ర సంభావిత-స్మృతి-తర్కాదివిరోధమాశంక్య తత్పరిహారః క్రియత ఇత్యవిరోధో ద్వితీయాధ్యాయేన దర్శితః. తత్రాద్యపాదే సాంఖ్య-యోగ-కాణాదాది స్మృతిభిస్సాంఖ్యాదిప్రయుక్తైస్తర్కైశ్చ విరోధో వేదాంత సమన్వయస్య పరిహృతః.

ద్వితీయే పాదే సాంఖ్యాదిమతానాం దుష్టత్వం ప్రతిపాదితం, స్వపక్షస్థాపన-పరపక్షనిరాకరణరూప-పక్షద్వయాత్మకత్వా

ద్విచారస్య. తృతీయే పాదే మహాభూతసృష్ట్యాదిశ్రుతీనాం పరస్పరవిరోధః పూర్వభాగేన పరిహృతః. ఉత్తరభాగేన తు జీవవిషయాణామ్. చతుర్థపాదే ఇంద్రియాదివిషయశ్రుతీనాం విరోధపరిహారః. తృతీయాఽధ్యాయే సాధననిరూపణమ్. తత్ర ప్రథమపాదే జీవస్య-పరలోకగమననిరూపణేన వైరాగ్యం నిరూపితమ్. ద్వితీయపాదే పూర్వభాగేన త్వంపదార్థ శ్శోధితః. ఉత్తరభాగేన చ తత్పదార్థః. తృతీయపాదే నిర్గుణే బ్రహ్మణి నానాశాఖాపఠితః పునరుత్తరపదోపసంహారః కృతః. ప్రసంగాచ్చ సగుణవిద్యాసు శాఖాంతరీయగుణోపసంహారానుపసంహారౌ నిరూపితౌ.

చతుర్థపాదే నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యాయాః బహిరంగసాధనాన్యాశ్రమధర్మ-యజ్ఞ-దానాదీని, అంతరంగసాధనాని శమ-దమ-నిదిధ్యాసనాదీని చ నిరూపితాని.

చతుర్థేఽధ్యాయే సగుణనిర్గుణవిద్యయోః ఫలవిశేషనిర్ణయః కృతః. తత్ర ప్రథమపాదే శ్రవణాద్యావృత్త్యా నిర్గుణం బ్రహ్మ, ఉపాసనావృత్త్యా సగుణం వా బ్రహ్మ సాక్షాత్కృత్య జీవతః పాపపుణ్యాలేపలక్షణా జీవన్ముక్తిరభిహితా

ద్వితీయపాదే మ్రియమాణస్యోత్క్రాంతిప్రకారశ్చింతితః. తృతీయపాదే సగుణబ్రహ్మవిదో మృతస్యోత్తరమార్గోఽభిహితః. చతుర్థపాదే పూర్వభాగేన నిర్గుణబ్రహ్మవిదో విదేహకైవల్యప్రాప్తిరుక్తా.

ఉత్తరభాగేన సగుణబ్రహ్మవిదో బ్రహ్మలోకే స్థితిరుక్తేతి ఇదమేవ సర్వశాస్త్రాణాం మూర్ధన్యం, శాస్త్రాంతరం సర్వమస్యైవ

శేషభూత మితీదమేవ ముముక్షుభిరాదరణీయం శ్రీశంకరభగవత్పాదోదితప్రకారేణేతి రహస్యమ్.

అథ ధర్మశాస్త్రాణి.

ఏవం ధర్మశాస్త్రాణి మను-యాజ్ఞవల్క్య-విష్ణు-యమాంగిరో-వసిష్ఠ-దక్ష-సంవర్త-శాతాతప-పరాశర - గౌతమ-శంఖలిఖిత - హారీతా-పస్తంబో-శనో-వ్యాస - కాత్యాయన-బృహస్పతి-దేవల-నారద-పైఠీనసిప్రభృతిభిః కృతాని వర్ణాశ్రమధర్మవిశేషాణాం విభాగేన ప్రతిపాదకాని.

ఏవం వ్యాసకృతమహాభారతం, వాల్మీకికృతం రామాయణం చ ధర్మశాస్త్ర ఏవాంతర్భూతం స్పష్టమితిహాసత్వేన ప్రసిద్ధమ్. సాంఖ్యాదీనాం ధర్మశాస్త్రాంతర్భావేఽపీహ స్వశబ్దేనైవ నిర్దేశాత్పృథగేవ సంగతిర్వాచ్యా.

చత్వార ఉపవేదాః.

అథ వేదచతుష్టయస్య క్రమేణ చత్వార ఉపవేదాః.తత్రాయుర్వేదస్యాష్టౌ స్థానాని భవంతి సూత్రం శారీరమైంద్రియం చికిత్సా నిదానం విమానం కల్పః సిద్ధిశ్చేతి.

బ్రహ్మ-ప్రజాప-త్యశ్వి-ధన్వంత - రీంద్ర-భరద్వా-జాత్రే - యాగ్ని వేశ్యాదిభిరుపదిష్టశ్చరకేణ సంక్షిప్తః తత్రైవ సుశ్రుతేన పంచస్థానాత్మకం ప్రస్థానాంతరం కృతమ్.

కామశాస్త్రం.

ఏవం వాగ్భటాదిభిరపి బహుధేతి న శాస్త్రభేదః. కామశాస్త్రమప్యాయుర్వేదాంతర్గతమేవ. సుశ్రుతేన వాజీకరణాఖ్య కామశాస్త్రాభిధానాత్. తత్ర వాత్స్యాయనేన పంచాధ్యాయా

త్మకం కామశాస్త్రం ప్రణీతమ్. తస్య చ విషయవైరాగ్య మేవ ప్రయోజనం, శాస్త్రోద్దీపితమార్గేణాపి విషయభోగే దుఃఖమాత్రపర్యవసానాత్. చికిత్సాశాస్త్రస్య చ రోగతత్సా ధన-రోగనివృత్తితత్సాధనజ్ఞానం ప్రయోజనమ్.

ధనుర్వేదః.

ఏవం ధనుర్వేదః పాదచతుష్టయాత్మకో విశ్వామిత్ర ప్రణీతః. తత్ర ప్రథమో దీక్షాపాదః; ద్వితీయస్సంగ్రహపాదః; తృతీయస్సిద్ధిపాదః; చతుర్థః ప్రయోగపాదః. తత్ర ప్రథమపాదే ధనుర్లక్షణమధికారినిరూపణం చ కృతమ్ తత్ర ధనుశ్శబ్దశ్చాపే రూఢోఽపి చతుర్విధాయుధవాచీ వర్తతే. తచ్చ చతుర్విధం.— ముక్తం, అముక్తం, ముక్తాముక్తం, యంత్రముక్తం చేతి. తత్ర ముక్తం చక్రాది, అముక్తం ఖడ్గాది, ముక్తాముక్తం శల్యావాం తరభేదాది, యంత్రముక్తం శరాది. తత్ర ముక్తమస్త్రమిత్యు చ్యతే. అముక్తం శస్త్రమిత్యుచ్యతే. తదపి బ్రాహ్మ-వైష్ణవ-పాశు పత-ప్రాజాప-త్యాగ్నేయాదిభేదాదనేకవిధమ్. ఏవం సాధిదైవ తేషు సమంత్రకేషు చతుర్విధాయుధేషు యేషామధికారః క్షత్రియకుమారాణాం తదనుయాయినాం చ తే సర్వే చతు ర్విధాః పదాతి-రథ-గజ-తురగారూఢాః దీక్షాభిషేకశకునమంగళ కరణాదికం చ సర్వమపి ప్రథమపాదే నిరూపితమ్. సర్వేషాం శస్త్రవిశేషాణామాచార్యస్య చ లక్షణపూర్వకం సంగ్రహణ ప్రకారో దర్శితః ద్వితీయపాదే. గురుసంప్రదాయసిద్ధానాం శస్త్రవిశేషాణాం పునఃపునరభ్యాసో మంత్రదేవతాసిద్ధికరణమపి నిరూపితం తృతీయపాదే.

ఏవం దేవతార్చనాభ్యాసాదిభిః సిద్ధానామస్త్రవిశేషాణాం ప్రయోగశ్చతుర్థపాదే నిరూపితః. క్షత్రియాణాం స్వధర్మాచరణం యుద్ధం దుష్టదస్యుచౌరాదిభ్యః ప్రజాపాలనం చ ధనుర్వేదస్య ప్రయోజనమ్. ఏవం చ బ్రహ్మ-ప్రాజాపత్యాదిక్రమేణ విశ్వామిత్రప్రణీతం ధనుర్వేదశాస్త్రమ్.

ఏవం గాంధర్వవేదశాస్త్రం భరతేన ప్రణీతమ్. తత్ర నృత్య-గీత-వాద్య-నాట్యభేదేన బహువిధోఽర్థః ప్రపంచితః. దేవతారాధన నిర్వికల్పసమాధ్యాదిసిద్ధిశ్చ గాంధర్వవేదస్య ప్రయోజనమ్.

ఏవమర్థశాస్త్రం చ బహువిధం నీతిశాస్త్రం, అశ్వశాస్త్రం, గజశాస్త్రం, శిల్పశాస్త్రం, సూపకారశాస్త్రం, చతుష్షష్టికలాశాస్త్రం చేతి నానామునిభిః ప్రణీతమ్. తస్య చ సర్వస్య లౌకికాలౌకికతత్తత్ప్రయోజనభేదో ద్రష్టవ్యః. ఏవమష్టాదశవిద్యాస్త్రయీశబ్దేనోక్తాః.

చతుష్షష్టికలాః.

తాశ్చతుష్షష్టికలాః శైవాగమోక్తాః.—గీతం ౧, వాద్యం ౨, నృత్యం ౩, నాట్యం ౪, ఆలేఖ్యం ౫, విశేషకచ్ఛేద్యం ౬, తండుల-కుసుమ-బలివికారాః ౭, పుష్పాస్తరణం ౮, దశన-వసనాంగరాగాః ౯, మణిభూమికాకర్మ ౧౦, శయనరచనం ౧౧, ఉదకవాద్యం ౧౨, ఉదక(ఘాతః) వాదః ౧౩, అద్భుతదర్శనవేదితా ౧౪, మాలాగ్రథనకల్పః ౧౫, శేఖరాపీడయోజనం ౧౬, నేపథ్యయోగః ౧౭, కర్ణపత్రభంగాః ౧౮, గంధయుక్తిః ౧౯, భూషణయోజనం ౨౦, ఇంద్రజాలం ౨౧, కౌచుమారయోగాః ౨౨, హస్తలాఘవం ౨౩, చిత్రశాకాపూపభక్తవికారక్రియాః ౨౪,

పానక-రస-రాగాసవయోజనం ౨౫, సూచీవాపకర్మ ౨౬, సూత్ర
క్రీడా ౨౭, వీణాడమరుకవాద్యమ్ ౨౮, ప్రహేలికా ప్రతి
మాలాః ౨౯, దుర్వాచకయోగాః ౩౦, పుస్తకవాచనం ౩౧,
నాటికాఖ్యాయికాదర్శనం ౩౨, కావ్యసమస్యాపూరణం ౩౩,
పట్టికా-వేత్ర-బాణవికల్పాః ౩౪, తర్కుకర్మాణి ౩౫, తక్షణం
౩౬, వాస్తువిద్యా ౩౭, రూప్య-రత్నపరీక్షా ౩౮, ధాతువాదః
౩౯, మణిరాగజ్ఞానం ౪౦, ఆకారజ్ఞానం ౪౧, వృక్షాయుర్వేద
యోగాః ౪౨, మేష-కుక్కుట-లావకయుద్ధవిధిః ౪౩, శుక-శారికా
ప్రలాపనం ౪౪, ఉత్సాదనం ౪౫, కేశమార్జనకౌశలం ౪౬,
అక్షరముష్టికాకథనం ౪౭, మ్లేచ్ఛితకవికల్పాః ౪౮, దేశభాషా
జ్ఞానం ౪౯, పుష్పశకటికానిమిత్తజ్ఞానం ౫౦, యంత్రమాతృకా
౫౧, ధరణమాతృకా ౫౨, అసంవాచ్యసంపాట్యం-మానసీకావ్య
క్రియావికల్పాః ౫౩, ఛలితకయోగాః ౫౪, అభిధానకోశ-
ఛందోజ్ఞానం ౫౫, క్రియావికల్పాః ౫౬, లలితవికల్పాః ౫౭,
వస్త్రగోపనాని ౫౮, ద్యూతవిశేషః ౫౯, ఆకర్షక్రీడా ౬౦,
బాలక్రీడనకాని ౬౧, వైనాయకీవిద్యాజ్ఞానం ౬౨, వైజయిక
విద్యాజ్ఞానం ౬౩, వైతాలికీవిద్యాజ్ఞానం ౬౪, ఇతి చతుష్షష్టి
కలాః.

అథ సాంఖ్యం యోగప్రస్థానం చ.

తథా సాంఖ్యశాస్త్రం కపిలేన భగవతా ప్రణీతమ్. తత్ర త్రివిధదుఃఖాత్యంతనివృత్తి - రత్యంతపురుషార్థ ఇత్యాదిషడధ్యాయాః. తత్ర ప్రథమేఽధ్యాయే విషయా నిరూపితాః, ద్వితీయేఽధ్యాయే ప్రధానకార్యాణి, తృతీయేఽధ్యాయే విషయవైరాగ్యం, చతుర్థేఽధ్యాయే విరక్తానాం పింగలాకురరాదీనా

మాఖ్యాయికాః, పంచమేఽధ్యాయే పరపక్షనిర్జయః, షష్ఠే పరార్థప్రతిక్షేపః. ప్రకృతిపురుషవివేకజ్ఞానం సాంఖ్యశాస్త్రస్య ప్రయోజనమ్.

అథ యోగః.

తథా యోగశాస్త్రం భగవతా పతంజలినా ప్రణీతం "అథ యోగానుశాసనం" ఇత్యాది పాదచతుష్టయాత్మకమ్. తత్ర ప్రథమే పాదే చిత్తవృత్తినిరోధాత్మకం సమాధిర్వైరాగ్యరూపం చ తత్సాధనం నిరూపితమ్. ద్వితీయే పాదే విక్షిప్తచిత్తస్యాపి సమాధిసిద్ధ్యర్థం యమ - నియమాసన - ప్రాణాయామ - ప్రత్యాహార - ధ్యాన-ధారణ-సమాధయోఽష్టావంగాని నిరూపితాని. తృతీయపాదే యోగవిభూతయః. చతుర్థపాదే కైవల్యమితి. తస్య చ విజాతీయప్రత్యయనిరోధద్వారేణైవ నిదిధ్యాసనసిద్ధిః ప్రయోజనమ్. ఇతి యోగప్రస్థానమ్.

అథ పశుపతిమతమ్.

తథా పశుపతిమతం పాశుపతం శాస్త్రం భగవతా పశుపతినా పశుపాశవిమోక్షణాయ "అథాతః పాశుపతయోగవిధిం వ్యాఖ్యాస్యామః." ఇత్యాది పంచాధ్యాయం విరచితమ్. తత్రాధ్యాయపంచకేనాపి కార్యరూపో జీవః పశుః, కారణం పశుపతిరీశ్వరః, యోగః పశుపతౌ చిత్తసమాధానం, విధిర్భస్మనా త్రిషవణస్నానాదిర్నిరూపితః. దుఃఖాంతసంజ్ఞకో మోక్షశ్చాస్య ప్రయోజనమ్. ఏతే ఏవ కార్యకారణయోగవిధిదుఃఖాంతా ఇత్యాఖ్యాయంతే. ఏవం శైవం మంత్రశాస్త్రమపి పాశుపతశాస్త్రాంతర్గతమేవ ద్రష్టవ్యమ్.

వైష్ణవమ్.

ఏవం చ వైష్ణవం నారదాదిభిః కృతం పాంచరాత్రమ్. తత్ర వాసుదేవ-సంకర్షణ-ప్రద్యు-మ్నానిరుద్ధాశ్చత్వారః పదార్థా నిరూపితాః. భగవాన్వాసుదేవః పరమేశ్వరస్సర్వకారణం తస్మాదుత్పద్యతే సంకర్షణాఖ్యో జీవస్తస్మాన్మనః ప్రద్యుమ్నస్తస్మాదనిరుద్ధోఽహంకారః. సర్వే చైతే భగవతో వాసుదేవస్యైవాంశభూతాస్తదభిన్నా ఏవేతి తస్య వాసుదేవస్య మనోవాక్కాయవృత్తిభిరారాధనం కృత్వా కృతకృత్యో భవతీత్యాది చ నిరూపితమ్.

ఏవం వైష్ణవం మంత్రశాస్త్రం పరిమితమపి పంచరాత్రమధ్యేఽంతర్భూతమ్. వామాగమాదిశాస్త్రం తు వేదబాహ్యమేవ. తదేవం దర్శితః ప్రస్థానభేదః.

సర్వేషాం ప్రస్థానభేదః త్రివిధః.

సర్వేషాం సంక్షేపేణ త్రివిధ ఏవ ప్రస్థానభేదః. తత్ర ఆరంభవాద ఏకః, పరిణామవాదో ద్వితీయః, వివర్తవాదస్తృతీయః, పార్థివాప్యతైజసవాయవీయాశ్చతుర్విధాః పరమాణవో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ బ్రహ్మాండపర్యంతం జగదారభంతే. అసదేవ కార్యకారణవ్యాపారాదుత్పద్యత ఇతి ప్రథమస్తార్కికాణాం మీమాంసకానాం చ ఇత్యారంభవాదః. సత్వరజస్తమోగుణాత్మకప్రధానమేవ మహదహంకారాదిక్రమేణ జగదాకారేణ పరిణమతే, పూర్వమపి సూక్ష్మరూపేణ సదేవ కార్యం కారణవ్యాపారేణాఽభివ్యజ్యత ఇతి ద్వితీయః పక్షః.

సాంఖ్య-యోగ-పాశుపతానాం, బ్రహ్మణః పరిణామో జగదితి వైష్ణవానామపి స్వప్రకాశపరమానందాద్వితీయం బ్రహ్మ

స్వమాయావశాన్మిథ్యైవ జగదాకారేణ కల్ప్యత ఇతి తృతీయః పక్షో బ్రహ్మవాదినామ్.

సర్వేషాం చ ప్రస్థానకర్తౄణాం మునీనాం వివర్తవాద పర్యవసానేనాద్వితీయే పరమేశ్వరే ఏవ వేదాంతప్రతిపాద్యే తాత్పర్యమ్. నహి తే మునయో భ్రాంతాః సర్వజ్ఞత్వాత్తేషాం, కింతు బహిర్విషయప్రవణానామాపాతతః పరమపురుషార్థే ప్రవేశో న భవతీతి నాస్తిక్యనివారణాయ తైః ప్రకారభేదాః ప్రదర్శితాః. తత్ర తేషాం తాత్పర్యమబుద్ధ్వా వేదవిరుద్ధేఽప్యర్థే తేషాం తాత్పర్యముత్ప్రేక్షమాణాస్తత్తన్మతమేవోపాదేయత్వేన గృహ్ణంతో జనాః ఋజుకుటిలనానాపథజుషో భవంతీతి న సర్వేషామృజుమార్గే ఏవ ప్రవేశో, న చ విపర్యయేఽపి పరమేశ్వరాప్రాప్తిరంతఃకరణశుద్ధివశేన పశ్చాదృజుమార్గాశ్రయణాదేవేత్యర్థః.

తా. ఓ శంకరా! నీచే రచింపఁబడిన ప్రపంచమందు మనుష్యులు చైతన్యమధికముగాఁగలవారు. వారు తమతమ పూర్వజన్మకర్మవాసనవలన ఈనరజన్మకలిగి జ్ఞానవంతులై సంసారసాగరమునుండి తరింపవలెననెడి సంకల్పము కలవారైనపుడు—సృష్టి సత్వాదిగుణత్రయముతో వ్యాప్తమై వాటిమేళనగా నానావిధభేదము కలిగియుండుటచే వీరిబుద్ధులుకూడ నానావిధభేదమును పొంది విచిత్రములుగా నున్నందున ఈసంసారసముద్రమునుండి తరించి (దాఁటి) శాశ్వతసుఖమును బొందుకోరిక కలిగినపుడు— నీచేత సృజింపఁబడిన అనేకదేవతలు అనేకమంత్రములు అనేక శాస్త్రములు అనేకమతములు ప్రపంచమందు కలిగియున్నందున అవి సమష్టిని త్రయీ(వేద)సమ్మత మతములని, సాంఖ్యమతమని,

యోగమతమని, పాశుపతమతమని, వైష్ణవమతమని వీటిలోఁ
గూడ అనేకభేదములు కలిగి ప్రస్థానములు (మతములు) తమ
తమ బుద్ధులు నానావిధములుగా నున్నందున, వారివారిబుద్ధికి
ఇష్టమైనమతమందుఁ బ్రవేశించుచు (అవలంబించుచున్నారు.) ఆ
మతములునైతము ఋజుమార్గములు, వక్రమార్గములు కలిగియు
న్నందున శీఘ్రముగాను వ్యవధానముగాను సిద్ధిని ఫలము నిచ్చు
నవై యున్నందున, ఆయామతముల నవలంబించినవారి కందరికిని
—నాకు ఈమతమిష్టము నాకు ఆమతమిష్టము అనెడిమనుష్యుల
కందరికిని—జగత్తునందుఁగల సకలనదులకును ఋజుకుటిలభేద
ములవలనను శీఘ్రవ్యవధానభేదములవలనను సముద్రుఁ డెట్లు
ప్రాప్యస్థానముగా నున్నాఁడో అదేరీతిని ఆయామతములవారం
దరికిని నీవే గమ్యస్థానము—అనఁగా పొందవలసిన స్థానమగు
చున్నాఁడవు. ఈజగత్తు నీవలననే పుట్టినందున నీయందే లయ
మగుచున్నదని భావము. గంగా గోదావరి మొదలగు గొప్ప
నదులు ఋజుమార్గము కలిగినందున శీఘ్రముగా సముద్రమును
పొందుచున్నవి. యమునా సరయు మొదలగు కొన్ని నదులు వక్ర
మార్గముల కలవైనందున గంగానదిలోఁ గలసి వ్యవధానముగా
సముద్రమందుఁ గలియుచున్నవి. ఈరీతిగనే వేదచోదితమైన
నిర్గుణబ్రహ్మోపాసన చేసినవారు శీఘ్రముగా ఆత్మసాక్షాత్కార
మును బొందుచున్నారు. నిన్ను దెలిసికొనఁజాలనివారు నీ
మాయచే మోహితులయి వేదవిరుద్ధమతములందుఁ బ్రవేశించి
నను ఆయా దేవలోకములను బొంది వారితోఁగూడ క్రమముగా
నీసాయుజ్యమును పొందుచున్నారు. సకలజగత్తును నీవలననే
పుట్టుచున్నది. మరల నీయందే లయమగుచున్నది. నీమహిమ

అపారమైనందున నీభక్తులకే తెలియును. అన్యులు తెలిసికొనం జాలరనియు నీవు దయాసముద్రుఁడవు కనుక అందరికిని నీవే గతియనియు స్తుతించిరి.

అవ. వెనుక చూపించిన పూర్వపక్షసిద్ధాంతములచేత పరమేశ్వరుని వర్ణించి భక్తానుగ్రహార్థము లీలాగృహీతమైన నవీనరూపమును వర్ణించుచు ఈశ్వరుని స్తుతించుచున్నారు:—

మూ. మహోక్షః ఖట్వాంగం పరశురజినం భస్మ ఫణినః
కపాలం చేతీయత్తవ వరద తంత్రోపకరణం,
సురాస్తాం తామృద్ధిం దధతి తు భవద్భ్రూప్రణిహితాం
న హి స్వాత్మారామం విషయమృగతృష్ణా భ్రమయతి.

వ్యా. ఏవం సర్వశంకోద్ధారపూర్వకం పరమేశ్వరం నిరూప్య అర్వాచీనపదస్థం లీలాగృహీతసగుణనవీనస్వరూపం వర్ణయన్ స్తౌతి:—మహోక్ష ఇతి హేవరద, తవ పరిపూర్ణపరమేశ్వరస్యేయత్తంత్రోపకరణం తంత్రస్య కుటుంబధారణస్యోపకరణం సాధనమ్. తదేవాహ.—మహోక్షః మహానుక్షా వృద్ధవృషభః, ఖట్వాంగం ఖట్వాయా అవయవః శస్త్రవిశేషః కాపాలికానాం ప్రసిద్ధః, పరశుః టంకః కుఠారో వా, అజినం చర్మ, భస్మ పాంశుః, ఫణినః సర్పాః, కపాలం మనుష్యశిరోస్థి చేతి సప్తకమ్. నన్వేవం దరిద్రస్తుష్టోఽపి కిం దాస్యతీత్యత ఆహ.—సురా ఇత్యాది. సురాస్తు భవత్సేవయా భవద్భ్రూప్రణిహితాం భవతో భ్రూవిక్షేపమాత్రేణ సమర్పితాం తాంతామసాధారణీమృద్ధిం సంపత్తిం దధతి ధారయంతి. త్వమతిదరిద్రస్త్వద్భక్తాస్తు సర్వే సురాస్త్వత్ప్రసాదాత్సమృద్ధా ఇతి వ్యతిరేకం తు శబ్ద

ఆహ. యో హ్యన్యాన్ ధనవతః కరోతి స తదపేక్షయాఽధిక ధనవాన్భవతీతి ప్రసిద్ధం లోకే. నను తర్హి ఈదృశోఽపి స్వయం కథం మహోక్షాదిమాత్రపరివార ఇత్యత ఆహ.—న హీత్యాది. హి యస్మాత్స్వ ఆత్మని స్వరూపే చిదానందఘనే ఆరమతా క్రీడత ఇతి తథా తం న భ్రమయతి న మోహయతి. విషయ మృగతృష్ణా విషయా ఇంద్రియార్థాః శబ్ద-స్పర్శ-రూప-రస - గంధాః త ఏవ మృగతృష్ణా జలబుద్ధ్యా గృహ్యమాణా మరీచికా, యథా మృగతృష్ణా రవిరశ్మిరూపా జలవిరుద్ధస్వభావాపి భ్రాన్త్యా జలమయీవాభాసతే తథా విషయా అపి దుఃఖరూపా భ్రాన్త్యా సుఖరూపా ఆభాసంత ఇతి రూపకార్థః.

యత్ర జీవోఽపి స్వాత్మారామతాం ప్రాప్తో న విషయాసక్తో భవతి, తత్ర కిము వక్తవ్యం నిత్యముక్తః పరమేశ్వరో విషయైర్నాభిభూయత ఇత్యభిప్రాయః తేన వృషభారూఢా ఖట్వాంగ - పరశు - ఫణి - కపాలాలంకృతచతుర్భుజా చర్మవసనా భస్మాంగరాగా వివిధభూషణా మాహేశ్వరీ మూర్తిః గురూపదేశేన జ్ఞాత్వా స్తుత్యాదిభిరారాధ్యేత్యర్థః. వస్తుతస్తు పురుష ప్రధానమహదహంకారతన్మాత్రేంద్రియభూతాని మహోక్షాది రూపేణ గుప్తాని భగవంతం మహేశ్వరముపాసత ఇత్యాగమ ప్రసిద్ధమ్. తస్య జగత్కుటుంబస్య తత్త్వాన్యేవోపకరణమితి నిష్కర్షః.

తా. ఓపరమేశ్వరా! నిర్గుణ - సగుణస్వరూపములుగల నీ మహిమ అపారమైనది. నీమాయచే మోహమును బొందినవారు అజ్ఞానముచే నిన్ను నీమాయను దెలుసుకొనఁజాలరు. నీసగుణా స్వరూపమందు నీకుఁ గలపరికరము ముసలిది గొప్పదియగు వృష

భము వాహనము. ఖట్వాంగము, పరశు, గండ్రగొడ్డలి, నీకు ఆయుధములు. వ్యాఘ్రచర్మము వస్త్రము. భస్మము అంగ రాగము. సర్పములు నానాలంకారములు. మానుషకపాలము నీకు పాత్ర. ఇవి నీపరికరము. నీకు సకలజగత్తు కుటుంబము. నీ సామగ్రిని ఆలోచింపఁగా అతిదరిద్ర వేషముగా నున్నది. నీభక్తు లైన సకలదేవతలు నీవలన పొందఁబడిన సకలైశ్వర్యములు కల వారు. లోకములో ఒకఁడు మరియొకనిని ధనవంతునిగాఁ జేయు వలసినప్పుడు యాచకునికంటె దాత ధనవంతుఁడై యుండవలెను. అట్టి స్థితిలో ఇంతగొప్పకుటుంబముగల నీపరికరము చూడఁగా దరిద్ర వేషముగా నుండుటవలన నీమహిమ యెవరికిని దెలుసు కొనశక్యము కానిది. ఇట్లు విపరీతముగా నుండుటకుఁ గారణ మేమనినః పరమేశ్వరుఁడు సదా అంతర్ముఖుఁడు స్వాత్మారాముఁడు గనుక. లోకమందు యోగులై ఆత్మయందే క్రీడగలవారి కింద్రియవిషయములైన శబ్దస్పర్శాదులందు కోరిక ఉండదు. వారిని ఎండమావులవంటి విషయములయందాశ బాధించనేరదు. అందువలన నీవు మహాయోగివి, నీకు విషయములయం దిచ్ఛయే లేనందున, ఈవేషము చాలునని సంతుష్టి కలవాఁడవు. నీవు భక్తు లగుదేవతలకు నీకనుబొమలసంజ్ఞ మాత్రముచేతనే సకలైశ్వ ర్యము నిచ్చుచున్నావని స్తుతించిరి.

ఇందలి రహస్యార్థము.

స్వర్గ-మర్త్య-పాతాళములనెడు మూఁడు లోకములకును సృష్టి-స్థితి-లయములకుఁ బరమేశ్వరుఁడే కర్త. అట్టి సర్వేశ్వరుని పురుషునకుఁ బ్రధానములైన మహదహంకారాదితత్వములును,

సకలేంద్రియములును వృషభాదిస్వరూపములతో సర్వదా సేవించుచున్నవని ఆగమరహస్యము.

లోకమందుఁ గల ఈశ్వరభక్తులు గురుముఖముగా వీరి నిర్గుణస్వరూపమునున్ను, భక్తానుగ్రహార్థము ధరించిన నవీనమైన వృషభవాహనము, ఖట్వాంగాద్యాయుధములు, సర్పాలంకారములు, పార్వతీదేవియు, పంచముఖములు, త్రినేత్రములు, చతుర్భుజములుఁ కలరూపమును, వీటిసంకేతములను దెలుసుకొని, వీరిని బూజించి త్రికరణములచేతను వీరినాశ్రయించినవారికిహమందు సకలైశ్వర్యముల నిచ్చి ఆత్మసాక్షాత్కారమును గూడ ననుగ్రహింతురని భావము. ఇట్టి పరమేశ్వరుఁడు భాగ్యహీనునికే దరిద్రునిలాగు తోఁచును. వారిని దెలుసుకొనలేరు. జగత్కుటుంబియయిన పరమేశ్వరునికి తత్త్వములే గృహోపకరణములని నిష్కర్ష.

అవ. ఇంతవఱకు స్తుతింపఁదగిన పరమేశ్వరుని నిర్గుణసగుణస్వరూపములను స్తుతించి, ఇప్పుడు స్తుతిప్రకారమును నిరూపించుచు స్తుతించుచున్నారు:—

మూ. ధ్రువం కశ్చిత్సర్వం సకలమపరస్త్వధ్రువమిదం
పరో ధ్రౌవ్యాధ్రౌవ్యే జగతి గదతి వ్యస్తవిషయే,
సమస్తేఽప్యేతస్మిన్పురమథన తైర్విస్మిత ఇవ
స్తువన్ జిహ్రేమి త్వాం న ఖలు నను ధృష్టా ముఖరతా.

వ్యా. ఏవం సంస్తూయమానం పరమేశ్వరస్య నిర్గుణం సగుణం చ స్వరూపం నిరూప్య, సంప్రతి స్తుతిప్రకారం నిరూపయన్ స్తౌతి:—ధ్రువమితి. హే పురమథన, తైః స్తుతిప్రకారైః

త్వాం స్తువన్ న జిహ్రేమి నాహం లజ్జే. విస్మిత ఇవ జాతచమత్కార ఇవ యథా కశ్చిదద్భుతం దృష్ట్వా విస్మితస్తత్పరవశత్వాల్లోకోపహాసమగణయిత్వా విచేష్టతే తథాహమపి స్తోతుమయం న జానాతీతి జనో మాముపహసిష్యతీతి లజ్జామగణయన్ త్వత్స్తుతౌ ప్రవృత్తోఽస్మీత్యర్థః. తైః తైః ప్రకారైరిత్యాహ.—ధ్రువమిత్యాది. కశ్చిత్కోఽపి సాంఖ్యపాతంజలమతానుసారీ సర్వం సమగ్రం జగద్ధ్రువం జన్మనిధనరహితం సదేవ గదతి. వ్యక్తం వదతీత్యర్థః. న హ్యసత ఉత్పత్తిస్సంభవతి న వా సతో వినాశ ఇత్యావిర్భావతిరోభావమాత్రముత్పత్తివినాశశబ్దాభ్యామభిలక్ష్యతే. తేన పరమేశ్వరోఽపి తావన్మాత్రస్యేష్టే న త్వసత ఉత్పత్తేః, సతో వా వినాశస్యేత్యభిప్రాయః. ఇతి సత్కార్యవాద ఏకః పక్షః. తథాఽపరో అన్యః సుగతమతానువర్తీ సకలమిదమధ్రువం క్షణికమితి గదతి. నహి సతః స్థిరత్వం సంభవతి. అర్థక్రియాకారిత్వమేవ సత్త్వమ్. తచ్చ సదర్థస్య క్షణయోగేన న విలంబేనోత్పద్యతే ఇతి. ఏకస్మిన్ క్షణే సర్వార్థక్రియాసమాప్తేరుత్తరక్షణేఽసత్త్వమేవ. తథా చ పరమేశ్వరస్యాపి క్షణికవిజ్ఞానసంతానరూపత్వాదసావసత ఉత్పత్తేరిష్టే నతు సతః స్థిరత్వాయేతి ద్వితీయః పక్షః. సర్వక్షణికతావాదలక్షణః.

తదుభయపక్షాసహిష్ణుశ్చ పరస్తార్కికః సమస్తేఽప్యేతస్మిన్ జగతి ధ్రౌవ్యాధ్రౌవ్యే నిత్యత్వానిత్యత్వే వ్యస్తవిషయే భిన్నధర్మవర్తినీ గదతి ఆకాశాదిచతుష్కం పృథివ్యాదిచతుష్కపరమాణవశ్చ నిత్యాః. ఆకాశకాలదిగాత్మమనః పృథివ్యాదిపరమాణవశ్చ నిత్యాః ఇతి వా. కార్యద్రవ్యాణి చానిత్యాని. తథా చానిత్యానాముత్పత్తివినాశయోరిష్టే పరమేశ్వరో న తు

నిత్యానామపీత్యర్థః. ఇత్యేవం తృతీయః పక్షః. తథా చ త్రిష్వప్యేతేషు ద్వైతాంగీకారాదద్వితీయసన్మాత్రరూపస్య పరమేశ్వరస్య స్ఫూర్తిర్లేశోఽపి నాస్తీతి సోపాధికసంకుచితైశ్వర్యరూపేణ స్తుతిః సర్వథా లజ్జాకరీత్యర్థః. తర్హి కిమితి న లజ్జస ఇత్యత ఆహ.—నను అహో ఖలు నిశ్చితం ముఖరతా వాచాలతా ధృష్టా నిర్లజ్జా. తథా చ ముఖరతైవ లజ్జామపహరతీత్యర్థః. ఏవం సర్వప్రకారప్రవాదకవాదాదీనామాభాసత్వముక్తమ్.

అద్వితీయవాదస్యైవ లజ్జాఽనాస్పదత్వేన సత్యత్వమితి ద్రష్టవ్యమ్. ఏతచ్చ "త్వమర్కస్త్వం సోమ" ఇత్యత్ర స్పష్టీకరిష్యతేతి.

తా. వెనుక చూపించిన పరమేశ్వరునిస్తోత్రములు కుతర్కము లెట్టివనిన చెప్పుచున్నారు. వ్యష్టి-సమష్టిరూపముగా నున్న ఈ జగద్విషయమై ఒకానొక సాంఖ్యపతంజలమతానుసారి సకల జగత్తు నుత్పత్తినాశములు లేనిదనియు, సకలము సద్రూపమనియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు. అనఁగా పరమేశ్వరునికంటె భిన్నమని చెప్పుచున్నాఁడని భావము. అసత్తువలన ఉత్పత్తి సంభవించదనియు, సద్వస్తువుకు నాశము లేదనియు, ఈఉత్పత్తివినాశశబ్దములవలన ఆవిర్భావతిరోభావములు మాత్రము తెలియుచున్నది. అందువలన పరమేశ్వరుఁడున్ను అంతమాత్రమునకు సమర్థుఁడు కావచ్చునని కాని, అసత్తువలన ఉత్పత్తికిని, సద్వస్తువుకు నాశమునకున్ను పరమేశ్వరుఁడున్ను సమర్థుఁడు కానేరఁడని అభిప్రాయము. ఈలాగని సత్కార్యవాదిపక్షము ఒకటవది.

అదేప్రకారము మరియొకఁడు సుగతమతానువర్తి (బౌద్ధుఁడు) ఈసకలజగత్తు అధ్రువముక్షణికమని చెప్పుచున్నాఁడు.

సద్వస్తువునకు స్థిరత్వము సంభవింపదనియు,అర్థక్రియాకారత్వమే సత్త్వమనియు, అదియు నొకక్షణమందు సకలార్థక్రియలు నశింపఁగా ఉత్తరక్షణమందు లేకపోవుటచే శూన్యమే సంభవించుచున్నదని ఆపక్షమందు ఈశ్వరుఁడు గూడ క్షణికవిజ్ఞానసంతతిలోని వాఁడే కావచ్చును. అందువలన అసత్తువలన ఉత్పత్తియుం సత్తుకు వినాశము చేయుటకు ఈశ్వరుఁడు సమర్థుఁడు కానేరఁడని రెండవపక్షము. ఇది బౌద్ధమతము—అంతయు క్షణికమని.

ఆరెండుపక్షముల నంగీకరించని మరియొక తార్కికుఁడు ఈసమస్తజగత్తు నిత్యత్వము అనిత్యత్వము కూడ గలదని, వ్యస్త విషయమందు భిన్నధర్మము కలదని చెప్పుచున్నాఁడు. ఆకాశాది చతుష్కము, పృథివ్యాదిచతుష్కము (పరమాణువులు నిత్యములని) లేక,ఆకాశకాలదిగాత్మమనఃపృథివ్యాదిపరమాణువులు నిత్యములని గాని, కార్యద్రవ్యము లన్నియు అనిత్యములని అందువలన, అనిత్యములయిన కార్యద్రవ్యములవిషయమై ఉత్పత్తి వినాశములకు పరమేశ్వరుఁడు కర్త కావచ్చునుకాని నిత్యవస్తువులకు కర్త కానేరఁడని భావము. ఇది తార్కికమతము మూఁడవది. ఈలాగున నిది మూఁడవ పక్షము.

తథా చ. ఈమూఁడు పక్షములందును ద్వైతము పరమేశ్వరునికన్న అన్యమయిన మరియొకవస్తువు ఉన్నదనే అంగీకారమువలన, అద్వితీయుఁడైన సన్మాత్రుఁడగు పరమేశ్వరునికి దేనితోడను స్పర్శకూడ లేదని భావము.

ఓత్రిపురహర! వెనుక చెప్పిన స్తోత్రములప్రకారము నిన్ను స్తుతించుటకు విస్మయమును పొందినవానివలె లజ్జను పొందను. లోకమందు ఆశ్చర్యకరమైనదానిని చూచి విస్మయ

మును పొందినవాఁడు తనను చూచి లోకులు నవ్వుదురని తెలి యక తాదాత్మ్యముచేత స్మారకము లేక వికారముగా నుండును. అట్లే నేను గూడ లోకులు నేఁ జేసిన స్తుతిని చూచి నన్నుపహ సింతురని లజ్జను పొందను. అని గ్రంథకర్త తన భక్తిని వెల్ల డించుచున్నాఁడు.

పరమేశ్వరునిస్తోత్రము ఉపాధితోఁ గూడినదియు పరిమితి గల ఐశ్వర్యముగల స్తోత్రములు సర్వథా అన్నివిధములను లజ్జాస్పదములే యగుచున్నవని భావము.

ఈప్రకారము నానావిధములుగా నున్న మతములకు ఆభాసత్వము చెప్పఁబడినది. పరమేశ్వరునిగుఱించి అద్వైత వాదమే లజ్జాస్పదము కాకపోవడమువలన సత్యమైనదని నిశ్చయ మగుచున్నది. ఈయంశము "త్వమర్కస్త్వం సోమ" అనెడిశ్లోక వ్యాఖ్యానమందు స్పష్టమగునని చెప్పిరి.

అవ. పూర్వోక్తప్రకారము తొమ్మిదిశ్లోకములచేత స్తుతి సామగ్రిని నిరూపించి, ప్రస్తుత స్తుతియందు సకలప్రభావముకల వారిలో నగ్రేసరులయిన బ్రహ్మవిష్ణులకుఁ గూడ నీయనుగ్రహము వలననే వారికి నీసాక్షాత్కారము సిద్ధించినదని ఈలాగున అత్యుత్తమమైన మాహాత్మ్యమును బ్రకటనసేయుచు స్తుతించు చున్నారు:—

మూ. తవైశ్వర్యం యత్నాద్యదుపరి విరించిర్హరిరధః
పరిచ్ఛేత్తుం యాతావనలమనలస్కంధవపుషః,
తతో భక్తిశ్రద్ధాభరగురుగృణద్భ్యాం గిరిశ య
త్స్వయం తస్థే తాభ్యాం తవ కిమనువృత్తిర్న ఫలతి.

వ్యా. ఏవం శ్లోకనవకేన స్తుతిసామగ్రీం నిరూప్య స్తుతౌ ప్రస్తుతాయాం సమస్తప్రభావవతామగ్రేసరయోర్హరివిరించ్యోరపి త్వత్ప్రసాదాదేవ త్వత్సాక్షాత్కార ఇత్యేవం నిరతిశయం మాహాత్మ్యం ప్రకటయన్ స్తౌతి.—తవేతి. హే గిరిశ, తవానువృత్తిః సేవా కిం న ఫలతి? అపి తు సర్వమేవ ఫలతి. త్వత్సాక్షాత్కారపర్యంతం ఫలం దదాతీత్యర్థః. తత్రాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం కారణతాం ప్రథయితుం భగవదనుగ్రహావ్యతిరేకే ఫలవ్యతిరేకమాహ.

యద్యస్మాదనలస్కంధవపుషస్తేజఃపుంజమూర్తేస్తవైశ్వర్యం స్థూలం రూపం పరిచ్ఛేత్తుమియత్తయావధారయితుముపర్యూర్ధ్వం విరించిః బ్రహ్మా అధోఽధస్తాద్ధరిర్విష్ణుః యత్నాత్స్వప్రయత్నేన యావద్గంతుం శక్తౌ తావద్యాతౌ గతౌ అనలం నాఽలమ్. న పరిచ్ఛేత్తుం సమర్థావిత్యర్థః.

యత్ర స్థూలరూపమప్యపరిచ్ఛేద్యం తత్ర దూరే సూక్ష్మరూపపరిచ్ఛేదసంభావనా. తేన త్వదనువృత్తిం వినా హరివిరించ్యోః ప్రసిద్ధమహాప్రభావయోరపి త్వం న విజ్ఞేయస్తత్ర కా వార్తాఽన్యేషామితి వ్యతిరేకముక్త్వాఽన్వయమాహ.—తతస్తస్మాత్కారణాత్స్వయత్నవైఫల్యాదనంతరం తాభ్యాం హరివిరించిభ్యాం, "శ్లాఘహ్నుఙ్స్థాశపాం జ్ఞీప్స్యమానః" ఇతి చతుర్థీ తయోర్జ్ఞానాయేత్యర్థః. కీదృశాభ్యాం? భక్తిశ్రద్ధాభరగురుగృణద్భ్యాం. భక్తిరత్ర కాయికీ సేవా, శ్రద్ధా ఆస్తిక్యబుద్ధిః (మానసీసేవా), తయోర్భరోఽతిశయస్తేన గురు శ్రేష్ఠం నిరతిశయం యథా తథా గృణద్భ్యాం స్తువద్భ్యాం వాచికీం సేవాం కుర్వద్భ్యాం. యద్ధి గురుతరం భవతి శిలోచ్చయాది తత్పవనపర్జ

న్యాదిభిర్న విక్రియాముపైతి అలఘుద్రవ్యత్వాత్, తథా స్తుతిరప్యతిగౌరవవతీ శిలోచ్చయాదిస్థానీయా పవనపర్జన్యస్థానీయైర్విఘ్నైశ్చాలయితుం న శక్తేతి గురుశబ్దేన ధ్వనితమ్. ఏవం రూపేణ తవైశ్వర్యం స్తువద్భ్యాం తాభ్యాం కిమిత్యాహ.— స్వయం తస్థే స్వయమేవ నతు తయోః ప్రయత్నేన తస్థే స్వాత్మానం ప్రకాశయతి స్మ. అత్ర తవైశ్వర్యమితి కర్తృపదం ద్రష్టవ్యమ్. "ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చ" ఇత్యాత్మనేపదమ్. యద్వా గృణద్భ్యామితి కర్తరి తృతీయా. తస్థే స్థితం నివృత్తమితి భావప్రత్యయః. తతస్తయోర్నివృత్తావపి కిం తవానువృత్తిర్న ఫలతి? అపితు ఫలత్యేవేత్యర్థః తస్మాదేవ హరివిరించిభ్యామపి త్వదనువృత్త్యైవ త్వం సాక్షాత్కృతః కా వార్తాన్యేషామిత్యన్వయ ఉక్తః. ఏవం త్వదనువృత్తిరేవ సర్వం ఫలతీత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం దృఢీకృతమ్.

తా. కైలాసవాసివైన ఓసాంబమూర్తీ! అగ్నిసమూహమువంటి తేజోరూపముగల నీయైశ్వర్యము నీలింగాకారము యొక్క ఆద్యంతములను దెలుసుకొనుటకై అంతరిక్షమునకు బ్రహ్మయు, పాతాళమునకు విష్ణువును వెళ్లిరి. తమ తమ శక్తి ఉన్నంతమట్టుకు వెళ్లినపైని అలసి ఆపైని వెళ్లుటకు సమర్థులు కాకపోయిరి. బ్రహ్మకు అంతము దొరకలేదు, విష్ణువునకు ఆమహాలింగముయొక్క ఆదియు నగుపడలేదు. ఇద్దఱును అలసి భూలోకమునకు పూర్వప్రస్థానమునకు వచ్చి ఉభయులున్ను జ్ఞానముకల వారై ఇట్లు అన్యోన్యము యోచించిరి.

మనము పరమేశ్వరునిమాయవలన మోహితులమై పరమేశ్వరుని యైశ్వర్యము నెఱుఁగక భ్రమనుపొంది వారితేజోలిం

గముయొక్క ఆద్యంతములను దెలుసుకొనుటకు సిద్ధపడినాము. వృథాగా శ్రమపడినాము. వారిమహిమకు ఆద్యంతములు లేవు; అపారమైనది. మనము గర్వపడి వారిని మనవలెనే పరిమితి గల వారినిగా తలంచడము మనకు గొప్ప అపరాధము. దీనిని క్షమించి నీభక్తుల మగు మమ్మును రక్షింపుమని ఉభయులు పశ్చాత్తాపము కలవారై ఆతేజోలింగమున కెదురుగా చేతులు జోడించుకొని త్రికరణయా భక్తికలవారై పరమేశ్వరుని స్తోత్రముచేయుచు నిశ్చలులై యుండిరి.

వీరిచర్య యంతయు ఆలింగాకారముగా నున్నపరమేశ్వరుఁడు చూచి వీరియందు దయాళువై ఆలింగమధ్యమునుండి వీరికి ఎదురుగా సాక్షాత్కరించెను. భక్తవాత్సల్యముగల పరమేశ్వరుని వీరు స్తుతింపఁగా సంతోషించి జగత్సృష్టిసామర్థ్యమును బ్రహ్మకును, జగత్పరిపాలనసామర్థ్యమును విష్ణువునకు నను గ్రహించెను.

వీరు దురహంకారము కలిగి వారి ఆద్యంతములు చూత మని తలంచినపుడు దొరకలేదు అహంకారమును విడిచి వారిని శరణుపొందినపుడు వీరుకోరకయే తమంతట తామె వీరికి ప్రత్యక్షమయిరి. కనుక నిన్ను త్రికరణయా సేవించినపుడు నీసేవ ఎందుకు ఫలించదు? ఫలించియే తీరునని భావము. కరణత్రయమనఁగా:—ఆస్తిక్యత మానసికసేవ, వాక్కుచేత స్తోత్రాదికము వాచికసేవ, పూజోపచారాదులు కాయికసేవ. ఇట్లు పురాణములందును ఈ కథ ప్రసిద్ధముగా నున్నది.

ఇట్లు అన్వయవ్యతిరేకములచేఁ బరమేశ్వరుని ఐశ్వర్యము అపారమని స్తుతించిరి. బ్రహ్మ-విష్ణులు రజస్తమోగుణ

ములు కలవారైనందున ఈశ్వరమహిమను తెలుసుకొందమని ప్రయత్నించి అసమర్థులై నమ్రులైనందున వారిమహిమ అపార మని తెలియుచున్నది. ఇది వ్యతిరేకముచే స్తుతించుట.

ఇక అన్వయము. వీరు పశ్చాత్తాపముగలవారై వారిని శరణుపొంది అపరాధమును క్షమింపుమని ప్రార్థించుచు వారిలింగ సన్నిధిని స్తోత్రముచేయుచుండఁగా వారు కోరనిదే అప్రయత్న ముగా వారు సాక్షాత్కారమైనారు. ఇది అన్వయరూపము.

అవ. రాక్షసుఁడైన రావణునకు సైతము పరమేశ్వరాను గ్రహమును చూపించుచు, ఈశ్వరుని స్తుతించుచున్నారు:—

మూ. అయత్నాదాపాద్య త్రిభువనమవైరవ్యతికరం
దశాస్యో యద్బాహూనభృత రణకండూపరవశాన్,
శిరఃపద్మశ్రేణీరచితచరణాంభోరుహబలేః
స్థిరాయా స్త్వద్భక్తేస్త్రిపురహర విస్ఫూర్జితమిదమ్.౧౧

వ్యా. అథ రావణస్యాపీశ్వరానుగ్రహాదేవ సర్వోన్న తత్వం దర్శయన్ స్తౌతి.—అయత్నాదితి. హే త్రిపురహర, స్థిరాయాః నిశ్చలాయా స్త్వద్భక్తేస్తవ సేవాయాః విస్ఫూర్జిత మిదం ప్రభావోఽయమ్. కిం విశిష్టాయా స్త్వద్భక్తేః? శిరఃపద్మ శ్రేణీరచితచరణాంభోరుహబలేః. శిరాంస్యేవ పద్మాని అర్థాద్రావ ణస్య తేషాం శ్రేణీ పంక్తి స్తయా రచితః కల్పితశ్చరణాంభోరు హయోః పాదపద్మయోర్బలిరుపహారో యస్యాం సా తథా. రావణేన హి నవభిర్నిజశిరోభిః స్వహ స్తకృత్తైః శంభోరుపహారః కృత ఇతి పురాణప్రసిద్ధమ్. కిం తద్విస్ఫూర్జితమిత్యత ఆహ— యత్ దశాస్యో రావణో బాహూన్వింశతిభుజాన్. కీదృశాన్?

రణాయ యుద్ధాయ కండూః ఖర్జూః. అతిస్పృహేతి యావత్. తథా పరవశాంస్తదధీనానభృత ధృతవాన్. రణకండూర్హి రణే నైవ నివర్తతే. రణాసంభవాచ్చ సర్వదా కండూరేవ తద్భుజే ష్వితి భావః. తర్హి రణం సంపాద్య కిమితి తత్కండూం న నివర్త యతీతి చేన్న, ప్రతిమల్లాభావాదిత్యాహ.—

త్రిభువనం త్రైలోక్యమవైరవ్యతికరం న విద్యతే వైరస్య విరోధస్య వ్యతికరః కారణం దర్పాది యత్ర తత్తథా ఆపాద్య సంపాద్య. త్రైలోక్యవర్తినో వీరానింద్రాదీన్స్వదాస్యం నీత్వే త్యర్థః. తదప్యయత్నాదయత్నేనైవ స్వయమేవ రావణపరాక్రమం శ్రుత్వా సర్వే వీరాః దర్పాదికం త్యక్తవంత ఇత్యర్థః.

తథా చానాయాసేనైవ నిర్జితత్రిజగతో రావణస్య భుజానాం కండూర్నైవ శాంతేత్యేష శౌర్యాతిశయో భగవద్భక్తేరేవ ప్రభావః ఇత్యర్థః. "ఆసాద్య" ఇతి క్వచిత్పాఠః. తస్య ప్రాప్యేత్యర్థః.

తా. హే త్రిపురహర! రావణాసురుఁడు అప్రయత్నముగా మూఁడు లోకములందును దనకు శత్రువు లేనట్లు చేసి యుద్ధసంబంధమైన దురదవలన పరవశమైన బాహువులను ధరించెను. రావణున కిట్టిపరాక్రమము కలుగుటకుఁ గారణ మేమనినః తన శిరస్సులను తొమ్మిదింటిని తన చంద్రకత్తెరతో ఖండించి తన దోసిలిలో నుంచుకొని ఒక్కశిరస్సుతో నుండి నీపాదారవిందములందుఁ బూజచేసినాఁడు. నీయందుఁ గల భక్తి యొక్క ఉద్రేకమువలన నిట్టి సాహసము చేసినందున నీయనుగ్రహము వానియందుఁ గలిగినది. ఇదంతయు నీయనుగ్రహము

వలననే రావణునికిఁ గలిగినదని, రావణునిపరాక్రమము ఐశ్వర్యము నీభక్తిప్రభావమని స్తుతించిరి.

అవ. వెనుకటి శ్లోకముచేత ఈశ్వరభక్తిగలరావణునికిఁ గల బలైశ్వర్యాదికము నీభక్తిప్రభావమని అనుగ్రహమును నిరూపించి, ఇందు నిగ్రహమును నిరూపించుచు స్తుతించుచున్నారు:—

మూ. అముష్య త్వత్సేవాసమధిగతసారం భుజవనం
బలాత్కైలాసేఽపి త్వదధివసతౌ విక్రమయతః,
అలభ్యా పాతాలేఽప్యలసచలితాంగుష్ఠశిరసి
ప్రతిష్ఠా త్వయ్యాసీద్ధ్రువముపచితో ముహ్యతి ఖలః

వ్యా. ఏవం రావణస్యైశ్వర్యం త్వద్భక్తివశాల్లబ్ధానుగ్రహం నిరూప్య త్వయి దర్పస్య ఫలం నిగ్రహం ప్రదర్శయన్ పరమేశ్వరం స్తౌతి:—అముష్యేతి. హే త్రిపురహర, అముష్య పూర్వశ్లోకోక్తస్య రావణస్య ప్రతిష్ఠా స్థితిః త్వయి అలసచలితాంగుష్ఠశిరసి సతి పాతాలేఽప్యలభ్యా ఆసీత్. అలసం మందం యథా స్యాత్తథా చలితం కంపితం అంగుష్ఠశిరోఽంగుష్ఠాగ్రం యేన స తథా తస్మిన్. చలితమితి హ్రస్వత్వం చ కంపితేశ్చలతేర్మిత్వానుశాసనాత్. తథా చ తవాంగుష్ఠకంపనమాత్రేణైవ తస్య వీరాభిమానినోఽధఃప్రవేశోఽశక్యప్రతీకార ఆసీదిత్యర్థః. అముష్య కిం కుర్వతః? త్వదధివసతావపి కైలాసే తవ మందిరేఽపి స్ఫటికగిరౌ భుజవనం భుజబృందం వింశతిసంఖ్యాకం బలాద్విక్రమయతోఽతిశౌర్యేణ వ్యాపారయతః. ఇమముత్పాట్య లంకాయాం నేష్యామీత్యభిప్రాయేణ భుజచేష్టాం కుర్వత ఇత్యర్థః.

కీదృశం భుజవనం? త్వత్సేవాసమధిగతసారం తవ సేవయా సమధిగతః ప్రాప్తః సారో బలం యేన తత్తథా. త్వత్ప్రసాదేనైవ బలమాసాద్య త్వద్గృహముత్పాటయతీత్యహో కృతఘ్నతా మౌఢ్యం చేత్యభిప్రాయః. ఏవం హి పురాణప్రసిద్ధం "భగవత్ప్రసాదాదాసాదితబలేన రావణేన స్వబలపరీక్షార్థం భగవన్నివాసస్యాపి కైలాసస్యోత్పాటనమారబ్ధం. తతశ్చ పార్వత్యా భీతయా ప్రార్థితో భగవాన్కైలాసస్యాధోగమనార్థం అంగుష్ఠాగ్రమాత్రం శనైర్వ్యాపారయామాస. తావన్మాత్రేణైవ క్షీణబలో రావణః పాతాళం ప్రవివేశ. పునశ్చ భగవతా కరుణయా సముద్ధృతః" ఇతి. నను భగవత్ప్రసాదాల్లబ్ధవరో రావణః కథం భగవంతం తదానీం విస్మృతవానిత్యత ఆహ.—ధ్రువం నిశ్చితం ఉపచితస్సమృద్ధస్సన్ ఖలః కృతఘ్నో ముహ్యతి కృతం విస్మరతి. స్వోపచయహేతుమపి న గణయతీత్యర్థః.

తా. ఓ త్రిపురహర! నీయొక్క సేవవలనఁ బొందఁబడిన బలముగల వనసమానమైన ఇరువదిభుజములను బలవంతముగా నీకు నివాసస్థానమైన కైలాసమునందుఁ గూడ తన పరాక్రమమును చూపించుచున్న ఈ రావణుండు కైలాసమందు నీవు ఉండఁగా ఆలోచించక భుజబలగర్వముచేత దానిని పెల్లగించి తన లంకలోనికిఁ దీసికొనిపోవు దురుద్దేశము కలవాఁడై దానిని పెల్లగించుతటి పర్వతము కదలినది. అందువలన పార్వతి భయపడి నిన్ను బ్రార్థింపఁగా నీవు కాలిబొటనవ్రేలును నిమ్మళముగా క్రిందికి నొక్కినపుడా కైలాసము భూమిమీఁద మామూలు ప్రకారముండఁగా ఈ రావణుఁడు దానిక్రింద పడి పాతాళలోకమందును ఉనికిలేక ఇంకయుఁ గ్రిందికిఁ బోవుచు నిన్నుఁ బ్రార్థిం

బలిసుతః. కీదృశః? పరిజనవిధేయత్రిభువనః. పరిజనో దాసస్తద్వ ద్విధేయం, వశ్యం త్రిభువనం యస్య, పరిజనానామివ విధేయం వశ్యం త్రిభువనం యస్యేతి వా. స తథా ఉచ్చైస్సతీం యదధ శ్చక్రే తదన్యత్ర చిత్రమపి తస్మిన్బాణే న చిత్రం నాశ్చర్యం. కీదృశే? త్వచ్చరణయోః వరివసితరి నమస్కర్తరి ఇంద్రసంపత్తేర ప్యధః కరణం త్వన్నమస్కారస్య న పర్యాప్తఫలం కింత్వేకదేశ మాత్రమిత్యాహ—నకస్యా ఇతి. త్వయి విషయే శిరసో యావ నతిః నమస్క్రియా సా కస్యై ఉన్నత్యై న భవతి? అపి తు సర్వా మేవోన్నతిం మోక్షపర్యంతాం జనయితుం సమర్థా భవత్యే వేత్యర్థః

అవనతిరప్యున్నతి హేతురిత్యతిశయోక్తిసంకీర్ణోఽయమ ర్థాంతరన్యాసః. సర్వోత్కృష్టత్వమచింత్యమహిమత్వం చ భగ వతస్సూచయతీతి భావః.

తా. హేవరద! నీభక్తులకు సకలకోరికల నిచ్చెడిపర మేశ్వర! మూఁడులోకములలో జనులను తనకు పరిచారకులుగా చేసిన బలికుమారుఁడైన బాణాసురుఁడు నీభక్తుఁడైనందున, పర మోచ్చగానున్న ఇంద్రునియైశ్వర్యమును గూడఁ గ్రిందుగాఁ జేసెను-తిరస్కరించెను.ఆబాణాసురునిగుఱించి అది చిత్రము కాదు.. ఎందువల్లననఁగా: నీపాదారవిందములందు నమస్కరించెడివానికి ఇంద్రసంపత్తిని తిరస్కరించుట గొప్ప కాదు.అట్టినమస్కారమునకు ఏకదేశమాత్ర ఫలము పూర్తిఫలము కాదు. ఎందువల్లననఁగా: ఎవని శిరస్సు నీవిషయమై వంగుచున్నదో అట్టి ఎవనికి ఔన్న త్యము కొఱకు కాదు? నీయందు నమ్రుఁడైనవాఁడు సర్వోన్నతిని పొందుచున్నాఁడని భావము.

ఇట్లు బాణాసురుఁడు రాక్షసుఁడైనను అత్యంత శివభక్తి కలవాఁడైనందున, మూఁడులోకములను జయించి అత్యున్నతైశ్వర్యము కలవాఁడై యొప్పునట్టు లనుగ్రహించినావు. ఇదం తయు నీనమస్కారఫలమని స్తుతించినారు.

అవ. ఇట్లు రాక్షసులైనను పరమశివభక్తులయిన రావణ-బాణాసురులు పరశివు నారాధించి, వారియనుగ్రహము వలన మూఁడులోకములను జయించి, అత్యున్నతైశ్వర్యమును బొందిరని ఈశ్వరానుగ్రహనిగ్రహములుగల వారిమహిమను వర్ణించి, ఇందు కాలకూటభక్షణరూపమైన ఈశ్వరమహిమను చూపించుచు స్తుతించుచున్నారు:—

మూ. **అకాండబ్రహ్మాండక్షయచకితదేవాసురకృపా**
విధేయస్యాసీద్యస్త్రినయన విషం సంహృతవతః,
స కల్మాషః కంఠే తవ న కురుతే న శ్రియమహో
వికారోఽపి శ్లాఘ్యో భువనభయభంగవ్యసనినః. ౧౪

వ్యా. అధునా కాలకూటసంహారం దర్శయన్ శంకరం స్తౌతి:—అకాండేతి. హే త్రినయన, విషం సముద్రమథనోద్భూతం కాలకూటాఖ్యం గరలం సంహృతవతః పీతవతస్తవ కంఠే యః కల్మాషః కాలిమాసీత్స కాలిమా తవ కంఠే శ్రియం శోభాం న కురుతే కిం? అపి తు కురుత ఏవేత్యర్థః. నను భగవానతిశయితవిశేషదర్శీ మహానర్థహేతుకం విషం కిమితి పీతవానిత్యత ఆహ—అకాండ ఇతి. అకాండేఽసమయే బ్రహ్మాండక్షయో మహాప్రళయో విషోర్మివేగాత్సంభావితస్తస్మాచ్చకితా భీతా దేవాసురా ఇంద్రబలిప్రభృతయః తేషు కృపా దయా

తయా విధేయస్య వశ్యస్య, అన్యస్యైతత్పానే సామర్థ్యం నాస్తీతి విశ్వత్రాణాయ విషం స్వయమేవ పీతవానిత్యర్థః. నను విష వికారాత్కల్మాషః కథం కంఠే శోభాం తనోతీత్యత ఆహ.—
అహో ఇత్యాది. అహో ఆశ్చర్యే, భువనభయభంగవ్యసనినః పర మేశ్వరస్య వికారోఽపి శ్లాఘ్యః ప్రశంసనీయః. భువనస్య లోకస్య భయం త్రాసస్తస్య భంగో నిరన్వయనాశః స ఏవ వ్యసనం సర్వ మన్యద్విహాయ క్రియమాణత్వాద్వ్యసనం తదస్యాస్తీతి తథా తస్య. తేన జగదుపకృతికృతం దూషణమపి భూషణమేవేత్యర్థః.

తా. త్రినేత్రుఁడవైన ఓశంకరా! అకాలమందుఁ గలిగిన బ్రహ్మాండక్షయమునకు భయపడుచున్న దేవాసురులయందుఁ గలి గిన అనుగ్రహమువలన వశ్యుఁడవై కాలకూటవిషమును పానముచేసిన నీకు నీయొక్క కంఠమందుఁ గల నలుపుమచ్చ వికారమును గల్గింపదు. మరి ఏమనఁగా: ఆమచ్చ కంఠమందు శోభనే కలుగఁజేయుచున్నది. ఎందువల్లననఁగా: సకలభువనముల కును ఉపద్రవమును, భయమును గలిగినప్పుడు దానిని బోఁ గొట్టుటకుఁ బ్రయత్నించినవారికి వికారము గూడ నలంకారమే యగుచున్నది.

అవ. వెనుకటిశ్లోకమందుఁ బరమేశ్వరునిదయాళుత్వమును వర్ణించి యిందు వారికి అపకారము తలఁచినవానిఫలమును జూపించుచు వారిజితేంద్రియత్వమును వర్ణనరూపముగా స్తుతిం చుచున్నారు:—

మూ. అసిద్ధార్థా నైవ క్వచిదపి సదేవాసురనరే
నివర్తంతే నిత్యం జగతి జయినో యస్య విశిఖాః,

స పశ్యన్నీశ త్వామితరసురసాధారణమభూత్
స్మరః స్మర్తవ్యాత్మా న హి వశిషు పథ్యః పరిభవః. ౧౫

వ్యా. ఏవం పరమేశ్వరస్య అతిదయాళుత్వం ప్రదర్శ్యాత్ర తస్మిన్నపకృతిస్మర్తుః ఫలం చాస్య జితేంద్రియత్వం చ వర్ణయన్ స్తౌతి:—అసిద్ధార్థ ఇతి. హే ఈశ, యస్య స్మరస్య విశిఖాః బాణాః సదేవాసురనరే జగతి దేవాసురాదిసహితే త్రైలోక్యే జయినః ఉత్సృష్టాః క్వచిదప్యసిద్ధార్థా అకృతకార్యా న నివర్తంతే. అపి తు సిద్ధార్థా ఏవ నిత్యం జయిన ఏవ భవంతి. జయిన ఇతి స్మరస్య వా విశేషణం. నిత్యం జయశీలస్యేత్యర్థః. స ఏతాదృశపౌరుషవానపి స్మరః యథాఽన్యే దేవా మమ జయ్యాస్తథాఽయమపీతీతరదేవతుల్యం త్వాం పశ్యన్ స్మర్తవ్యాత్మాభూత్ స్మర్తవ్యః స్మరణీయ ఆత్మా శరీరం యస్య స తథా. నష్ట ఇత్యర్థః. పశ్యన్నితి హేతౌ శతృప్రత్యయః. లక్షణహేతౌ చ శతృస్మరణాత్ "తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే" ఇతివత్. తేనేతరదేవసాధారణత్వేన త్వద్దర్శనమేవావ్యవధానేన వినాశహేతుః కా వార్తా పరిభవాదేరితి భావః.

తత్ర కైముత్తికన్యాయమాహ.— నహీత్యాది. హి యస్మాద్వశిషు జితేంద్రియేష్వన్యేష్వపి పరిభవస్తిరస్కారః పథ్యో హితో న భవతి. స్వనాశాయైవ సంపద్యత ఇతి యావత్. కిం పునః పరమవశినాం వరే పరమేశ్వరే త్వయీత్యర్థః.

తా. ఓశంకర! ఏమన్మథునియొక్క బాణములు దేవతలు రాక్షసులు మనుష్యులతోఁ గూడియున్న యీజగత్తునందు విడువఁబడినవై యెప్పుడును వ్యర్థములై మరలివచ్చుటలేదో— ఎప్పుడును జయముకలవే అగుచున్నవో—అట్టి మన్మథుం డో

పరమేశ్వరా! నిన్ను ఇతరదేవతలతో సమానముగా తలంచిన మాత్రముననే స్మరింపఁదగిన శరీరము కలవాఁడైనాఁడు—నశించినాఁడని భావము. నిన్ను సామాన్యునిగా స్మరించినమాత్రాన తత్క్షణమే భస్మమయినాఁడు గదా. ఇఁక నీతిరస్కారాదులు చేసినవారిఫల మెంతయో తెలియదు. లోకమందు సామాన్యముగా జితేంద్రియులైన మహాత్ములనుగురించి తిరస్కారము చేసినవారికే యెట్టి శ్రేయస్సును గల్గకపోవుచుండఁగాఁ బరమజితేంద్రియాగ్రేసరుఁడవగు నీ కపకారము తలఁచి మన్మథుఁ డిట్లు నామమాత్రావశిష్టుం డగుట యొక యాశ్చర్యము కాదని భావము.

ఇందువలన పరమేశ్వరుని జితేంద్రియత్వమును పరమేశ్వరున కపకారము తలఁచినవారికిఁ గల్గెడి ఫలమును దెలియు చున్నవని వారిని స్తుతించినారు.

అవ. ఈశ్లోకమందు పరమేశ్వరుఁడు లోకసంరక్షణార్థమై నిత్యము ప్రదోషకాలమందు సల్పెడి మహాతాండవమును వర్ణించుచు స్తుతించుచున్నారు:—

మూ. **మహీ పాదాఘాతాద్వ్రజతి సహసా సంశయపదం**
పదం విష్ణోర్భ్రామ్యద్భుజపరిఘరుగ్ణగ్రహగణం,
ముహుర్ద్యౌర్దౌస్థ్యం యాత్యనిభృతజటాతాడితతటా
జగద్రక్షాయై త్వం నటసి నను వామైవ విభుతా. ౧౬

వ్యా. అథ జగద్రక్షణార్థం పరమేశ్వరస్య ప్రదోషకాలకృతనర్తనం వర్ణయన్ శంకరం స్తౌతి:—హే ఈశ, జగద్రక్షాయై త్వం నటసి నృత్యసి. సంధ్యాయాం జగంతి జిఘాంసంతం వరలబ్ధతత్కాలబలం మహారాక్షసం నిజతాండవేన మోహయ

షేత్యర్థః. త్వం తు జగతాం రక్షాయై నృత్యసి, జగంతి తు త్వత్తాండవేన సంశయితాని భవంతీత్యాహ.—మహీత్యాది. తవ చరణాఘాతేన సహసా సంశయపదం సంకటం మహీ వ్రజతి. తథా విష్ణోః పదమంతరిక్షం భ్రామ్యద్భుజపరిఘరుగ్ణగ్రహగణం భుజా ఏవ పరిఘాః అతిసువృత్తపీవరదృఢదీర్ఘత్వాత్తై ర్భ్రామ్యద్భి ర్భుజరూపపరిఘైః రుగ్ణాః పీడితాః గ్రహగణా నక్షత్రసమూహా యత్ర తత్తథా సంశయపదం వ్రజతీత్యర్థః. యథా ద్యౌః స్వర్లోకోఽపి అనిభృతా అసంవృతా యా జటాస్తాభిస్తాడితం తటం ప్రాంతదేశో యస్యాస్సా తథా ముహుర్దౌస్థ్యం దుఃస్థత్వం యాతి. ఏవం చ క్రమేణ త్రయాణాం లోకానామపి సంశయో దర్శితః. నన్వసౌ సర్వజ్ఞోఽప్యపాయమపర్యాలోచయన్నేవ కిమిత్యేవంవిధతాండవే ప్రవృత్త ఇత్యత ఆహ.—నన్వితి. నను అహో విభుతా పరమమహత్త్వా, ప్రభుతేతి యావత్. వామైవ ప్రతికూలైవ. అనుకూలమాచరత్యపి కించిత్ప్రతికూలమవశ్యమాచరతీత్యవశబ్దార్థః. దృశ్యతే హి స్వల్పకేఽపి రాజని స్వదేశరక్షణాయ సేనయా సహ సంచరతి స్వదేశోపద్రవః, కిముత తాదృశే మహేశ్వర ఇత్యర్థః.

తా. ఓశంకరా! నిత్యము ప్రదోషకాలమందు నీవు చేయుచున్న మహాతాండవము అత్యాశ్చర్యముగా నున్నది. నీ ప్రభుత్వము నీమహిమ అనంతమై వర్ణింప శక్యము కానిదై యొప్పు. నీప్రభుత్వము లోకోపకారకమైనను కించిత్తు బాధకముగా నుండును. ఆతాండవ మెట్టిది? అట్టి గొప్పతాండవ మెందుకు నిత్యముచేయుచున్నాఁడనిన:—పూర్వకాలమందు మహాపరాక్రమశాలి యగునొకరాక్షసుఁడు ప్రదోషకాలమందు

తనకు అధికబలము కల్గెడి లాగున బ్రహ్మవలన వరముఁ బొంది నిత్యము ఆకాలమందు మూఁడులోకములకు బాధ కలుగఁజేయు చుండెను. వాని నెవ్వరు జయింపలేకపోయిరి. ఇంద్రాదిదేవతలు పరమేశ్వరుని బ్రార్థింపఁగా వానితో యుద్ధమక్కఱలేకుండనే మహాతాండవము చేయఁగా వాఁడది చూచి యాశ్చర్యపడి మోహితుఁడయి జగత్తులను బాధించుట మఱచినాఁడు. కనుక జగద్రక్షణకొఱకే యీమహాతాండవారంభము. అదెట్టిదనిన: ఆనృత్యారంభకాలమందు మూఁడులోకములకు వ్యాపించిన శరీరము కలవారై నృత్యము చేయఁగా వారిపాదఘట్టనవలన భూమి పరాగరూపమై పోవునాయేమి అని లోకులకుఁ దోఁచుచున్నది. ఆకాలమం దభినయముచేయుటవలనను, చక్రాకారముగా తిరుగుటవలనను, వారిహస్తములు గదలవంటివై వలము దృఢము పొడవు కలవైనందునను, వాటివేగముచేత నక్షత్రములు గ్రహమండలములు కూడ చలించి అంతరిక్షమందు తిరుగుచున్నవి. వారిజడలు వలము పొడవు దృఢము కలిగినందున,జడలు విచ్చి తిరుగఁగా వాటిదెబ్బలచేత స్వర్గప్రాంతదేశములును దిక్కులును బ్రద్దలగుచున్నవి. ఇట్లు మూఁడులోకములకు వ్యాపించిన శరీరము కలవాఁడై నిత్యము ప్రదోషకాలమందు మహోత్సాహముతో నృత్యముచేయుచున్నాఁడు. ఇట్లు మూఁడులోకములకు బాధగా నుండునట్లు వారు ఎందుకు చేయవలెననిన:—గొప్పబాధను పోఁగొట్టుటకై ప్రయత్నించినప్పుడు కొంచెము శ్రమ కలుగును. దానికి సహించినచో గొప్పఫలమును లాభమును గలుగును. ఔషధములును, కషాయములును చేదుగా నుండునుగాని తరువాత చాల గుణము నిచ్చును. అట్టులే ప్రభువులవలనను

కొంచెము లోకమునకు శ్రమయున్నను వారివలననే లోకములు క్షేమముగానున్నవి. ఆతాండవకాలమందు బ్రహ్మ, విష్ణు, ఇంద్రాది దేవతలు, సరస్వతి మొదలగు దేవతాస్త్రీలు తాళములు మృదంగము మొదలగు వాద్యముల మ్రోయించుచు వారిసన్నిధిని వారిని భజించుచుందురు. ఇందువలన మూఁడులోకములవారును రాక్షసబాధ లేక సుఖముగా నున్నారని స్తోత్రము చేసిరి.

అవ. ఈశ్లోకమందు గంగావతరణమును, బరమేశ్వరుఁడు శిరస్సునందు గంగను ధరించుటను వర్ణించుచు నీశ్వరుని స్తుతించుచున్నారు:—

మూ. వియద్వ్యాపీ తారాగణగుణితఫేనోద్గమరుచిః
ప్రవాహో వారాం యః పృషతలఘుదృష్టశ్శిరసి తే,
జగద్ద్వీపాకారం జలధివలయం తేన కృతమి
త్యనేనైవోన్నేయం ధృతమహిమ దివ్యం తవ వపుః.

వ్యా. అథ గంగాయాః ఉద్ధారధారణే వర్ణయన్ శంకరం స్తౌతి.—వియదితి. హే-ఈశ, అనేనైవ లింగేన తవ దివ్యం దివి భవం సర్వదేవనియంతృ వపుః శరీరం ధృతమహిమ సర్వేభ్యో మహత్తరం ఉన్నేయం ఊహనీయం. తవ వపుషః సర్వమహత్తరత్వమేతావతాపి నిశ్చేతుం శక్యం కిమితి ప్రమాణాంతరమత్రాపేక్షితవ్యమితి ఏవకారార్థః. ఇతిశబ్దః ప్రకారార్థే. ఏవంప్రకారేణ లింగేనేత్యర్థః. తమేవ ప్రకారం దర్శయతి.—వియదిత్యాది. వియదాకాశం వ్యాప్నోత్యాచ్ఛాదయతీతి తథా తారాగణేన నక్షత్రబృందేన స్వాంతఃపాతినా గుణితా శుభ్రత్వాది గుణసజాతీయత్వాద్వర్ధితా ఫేనోద్గమరుచిర్యస్య స తథా ఏతాదృశో

వారాం ప్రవాహ స్తవ శిరసి పృషతలఘుర్దృష్టః పృషతాద్బిందో రపి లఘుః అల్పతరః పృషతలఘుః స ఇవ దృష్టః ఆలోకితః. తేన తు వారాం ప్రవాహేణ జలధివలయం జగద్ద్వీపాకారం కృతం జలధీనాం బృందం జగద్భూలోకో ద్వీపాకారం జంబూద్వీపాది సప్తకరూపం యస్మిం తత్తథా విహితం. "అగస్త్యేన హి సప్తసు సముద్రేషు పీతేషు పునర్భగీరథానీతగంగాప్రవాహేణైవ తేషాం పూరణం జాతం." ఇతి పురాణప్రసిద్ధం. తథా చ యో జలరాశి స్తవ శిరసి బిందోరప్యల్పో దృష్టః స ఏవాత్ర వియ న్మందాకినీ నామా వియద్వ్యాప్యాస్తే, కియాన్భాగీరథీతి గంగేతి చ ప్రసిద్ధో భూలోకే సప్తసముద్రానాపూర్యాస్తే, కియాం స్తు భోగవతీతి సంజ్ఞయా పాతాలమభివ్యాప్యాస్తే ఇత్యనేన తవ దివ్యవపుషో మహత్త్వమనుమీయత ఇత్యర్థః.

తా. ఓపరమేశ్వరా! ముందు చెప్పఁబోవు కారణముల ననుసరించి నీశరీర మింత యని యూహించ శక్యముకాని ఆకారమును ధరించినదే అగుచున్నది. ఎందువల్లననఁగా: నీశిరస్సుమీఁద నున్న గంగానది అంతరిక్షమం దున్నందున నక్షత్రములతో సమానమగు ధావళ్యముగల నురుఁగులతోఁ గూడి నీ శిరస్సునందలి జలప్రవాహము లోకుల కొక బిందువుకన్న చిన్నదిగా నగుపడుచున్నది. అట్టి జలప్రవాహము మరియు నాలుగు వైపులను పరిఘగా నున్న సముద్రముగల యీ జగత్తును (భూమండలమును) జంబూద్వీపము మొదలగుసప్తద్వీపములుగఁ జేయుచున్నది. ఇట్లు నీశరీరము నక్షత్రమండలమందు శిరస్సు కలదిగనుకనే ఆజలప్రవాహమందున్న ఫేనము నురుఁగులకు నక్షత్రముల సంబంధము కలిగినదని యూహింపఁబడుచున్నది.

మరియు పూర్వము అగస్త్యులు సప్తసముద్రములను పానము చేయఁగా మరి కొంతకాలమునకు భగీరథుఁడు గంగానదిని భూలోకమునకుఁ దీసికొనిరాఁగా గంగసప్తసముద్రములను మరల బూరించియున్నది. (నిండియున్నది.) ఈశ్వరశిరస్సునందున్న జల ప్రవాహములోనిది కొంత దేవలోకమునందు మందాకినీ అనెడి వాడుక కలదిగను, మరికొంత భూలోకమందు భాగీరథి గంగ అనెడినామములు కలదిగను, మరి కొంత పాతాళలోకమందు భోగవతి యనెడి నామముతోడను నొప్పుచుండును. ఇట్లు మూఁడులోకములను సప్తసముద్రములను పూరించి వ్యాపించినయున్న జలరాశి లోకమునకు చిన్నబిందువులో కొంతగా నగుపడుచు జగత్తును సప్తద్వీపములుగాఁ జేయుచున్నందున, ఈఅంశములను అనుసరించి చూడఁగా, నీశరీరమునందు సప్తసముద్రములు, సప్తద్వీపములు, భూరాదిసకలజగత్తు నున్నట్లు స్పష్టమగుచున్నది. ఇందువలన నీశరీర మెంత పరిమితి గలదో ఊహింప శక్యము కాదు. కనుకనే నీదివ్యశరీరము గొప్ప మహిమను ధరించినదని తెలియుచున్నది.

ఇందుకు ఆగమరహస్యము.

శ్రు. "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ నేహ నా నాస్తి కించన" "జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానంతరిక్షాత్." భూమికన్న గొప్పదని అంతరిక్షముకన్న గొప్పదని వేదప్రమాణము. ఈసకలము బ్రహ్మమాత్రమని అది లేనిది స్వల్పమైనను లేదనియుఁ బ్రమాణములు. ప్రకృతమందు గ్రంథకర్త స్తుతించుచున్నది పరబ్రహ్మ యొక్క సగుణస్వరూపము. నిర్గుణబ్రహ్మమే భక్తజనానుగ్రహార్థము నవీనస్వరూపమును ధరించినారుగనుక వారికి ఇవన్నియు స్తుతి

మాత్రములు కావు. యథార్థములుగానే యున్నవని భావము. వారి నిర్గుణస్వరూపము చిదాకాశరూపముగా నున్నందున ఆచిదాకాశమందు పంచభూతములు సకలజగత్తు ఉన్నదని భావము.

అవ. పరమేశ్వరునిచేఁ జేయఁబడిన త్రిపురసంహారమును వర్ణించుచు నీశ్వరుని స్తుతించుచున్నారు:—

మూ. రథః క్షోణీ యంతా శతధృతిరగేంద్రో ధనురథో
రథాంగే చంద్రార్కౌ రథచరణపాణిశ్శర ఇతి,
దిధక్షోస్తే కోఽయం త్రిపురతృణమాడంబరవిధి
ర్విధేయైః క్రీడంత్యో న ఖలు పరతంత్రాః ప్రభుధియః.

వ్యా. త్రిపురసంహారం వర్ణయన్మహేశ్వరం స్తౌతి:— రథ ఇతి. హే ఈశ, త్రిపురతృణం దిధక్షోస్తవ కోఽయమాడంబరవిధిః? త్రయాణాం పురాణాం సమాహారస్త్రిపురం తదేవ తృణం అనాయాసనాశ్యత్వాత్తం దగ్ధుమిచ్ఛోస్తవ కేయం మహత్ప్రయోజనముద్దిశ్యేవ సంభ్రమరచనా? న హి లౌకికా అపి నఖచ్ఛేద్యే కుఠారం పరిగృహ్ణంతి. అతస్తవాత్యల్పే ప్రయోజనే న మహాన్ ప్రయాస ఉచిత ఇత్యర్థః. ఆడంబరవిధిమేవ దర్శయతి.—రథ ఇత్యాదినా. క్షోణీ పృథివీ రథరూపేణ పరిణతా, శతధృతిః బ్రహ్మా యంతా సారథిః, అగేంద్రః పర్వతశ్రేష్ఠో మేరుః ధనుః కోదండం, సోమసూర్యౌ ద్వే చక్రే, రథచరణం చక్రం తద్యుక్తపాణిర్విష్ణుః శరో బాణః. చతుర్థవాక్యే శ్రుతోఽప్యథ శ్శబ్దస్సర్వత్ర వాక్యభేదాయ యోజనీయః. ఇతిశబ్దః ప్రకారార్థః. త్రిభువనమపీచ్ఛామాత్రేణ సంహారతస్తవైవం ప్రకా

రేణ సామగ్రీసంపాదనమాడంబరమాత్రమిత్యర్థః. ఏవమాక్షిప్య పరిహారమాహ—విధేయైరిత్యాది. ఖలు నిశ్చితం ప్రభో రీశ్వరస్య ధియో బుద్ధయః సంకల్పవిశేషాః పరతంత్రాః పరాధీనా న భవంతి, అపి తు స్వతంత్రా ఏవ. తాః కీదృశ్యః? విధేయైః స్వాధీనైః పదార్థైః క్రీడంత్యః ఖేలంత్యః. నహి క్రీడాయాం ప్రయోజనాద్యపేక్షాస్తి. తస్మాద్విచిత్రాణి వస్తూని స్వాధీనతయా క్రీడాసాధనీకృత్య క్రీడతస్తవ సర్వాణి కార్యాణి స్వేచ్ఛామాత్రేణ కర్తుం క్షమస్య లౌకికవైదికనియమానధీనబుద్ధేర్న కించిదప్యనుచితమిత్యర్థః.

తా. ఓపరమేశ్వరా! నీవు ఇచ్ఛామాత్రముచేతనే(సంకల్పమాత్రముచేతనే) మూఁడులోకములను దహించెడి శక్తిగలవాఁడవు. అట్టి నీకు ఈత్రిపురాసురుఁడను గడ్డిపోఁచను దహించుట కింత ప్రయత్నము ఆడంబరము ఎందుకు? ఆయాడంబరమెట్టిదనిన:—గొప్ప యుద్ధసామగ్రి. భూమియే రథముగను, బ్రహ్మ సారథిగను, మేరుపర్వతము ధనస్సుగను, సూర్యచంద్రులిద్దఱును రథచక్రములుగను, విష్ణుమూర్తి బాణముగను, నీవు రథికుఁడవునై యొప్పుట. ఇట్టు లీ చిన్నపని కింత గొప్పప్రయత్నమెందులకు? గోళ్లచేత తెగఁదగిన పనికి గొడ్డలిని ధరించిన ట్లున్నదనిన అట్లు కాదు. నీకు ఈత్రిపురదహనము చిన్నగడ్డిపోఁచను దహించునట్టిదే యైనను ఈపని నీకు క్రీడగా నున్నది. ప్రభువులసంకల్పములకు ఇతర సహాయమక్కఱలేదు. స్వతంత్రమైనవే. అయినను వీరందఱును నీకు స్వాధీనులు భృత్యులుగా నున్నందున వీరితోఁ గూడ క్రీడగా ఈపనిచేయఁ దలఁచినాఁడవు. అని పరమేశ్వరుని స్తుతిచేసిరి.

అవ. పరమేశ్వరునియందు విష్ణుమూర్తికిఁ గల భక్తిని, విష్ణుమూర్తియందు ఈశ్వరానుగ్రహప్రాప్తిని వర్ణించుచు స్తుతి చేయుచున్నారు:—

మూ. హరిస్తే సాహస్రం కమలబలిమాధాయ పదయో
ర్యదేకోనే తస్మిన్నిజముదహరన్నేత్రకమలం,
గతో భక్త్యుద్రేకః పరిణతిమసౌ చక్రవపుషా
త్రయాణాం రక్షాయై త్రిపురహర జాగర్తి జగతామ్.

వ్యా. అథ పరమేశ్వరవిషయే హరేర్భక్తిం చ తదనుగ్రహం చ ప్రదర్శ్య స్తౌతి:—హరిరితి. హే త్రిపురహర, హరిర్విష్ణుః తవ పదయోః సాహస్రం సహస్రసంఖ్యాపరిమాణాం కమలానాం పద్మానాం బలిముపహారం, సహస్రకమలాత్మకం బలిమిత్యర్థః. ఆధాయ సమర్ప్య తస్మిన్కమలసహస్రబలావేకోనే సతి ఏకేన కమలేన భక్తిపరీక్షార్థం త్వయా గోపితేన హీనే సతి నియమభంగో మాభూదితి తత్పూరణార్థం తదా కమలాన్తరమలభమానో నిజమాత్మీయం నేత్రకమలమేవోదాహరదుత్పాటితవాన్. యద్దైవం స్వనేత్రోత్పాటనరూపం భజనం, అసౌ భక్త్యుద్రేకః భక్తేస్సేవాయా అత్యంతప్రకర్షః చక్రవపుషా సుదర్శనరూపేణ పరిణతిం గతః త్రయాణాం జగతాం రక్షాయై జాగర్తి. పరిపాలనార్థం సావధాన ఏవ వర్తతే ఇత్యర్థః. ఏవమాఖ్యాయికా చ పురాణప్రసిద్ధా. తథా చైవంవిధాచింత్యమాహాత్మ్యస్త్వమసీతి భావః

తా. ఓశంకరా! విష్ణుమూర్తి ఒకసమయమందు నీభక్తుఁడై నందున నీపాదపద్మములందు సహస్రకమలములతోఁ బూజ

చేయఁ దలఁచి పరికరము కూర్చుకొని పూజ కారంభించి కమల ములనీపాదములయందుఁ బూజించుచుండఁగా అతనిభక్తిపరి శూర్థమై నీవు ఒకకమలమును గుప్తముచేసినాఁడవు. అందువలన కమలసహస్రములో నొకటి తక్కువయినది. విష్ణుం డది చూచి సహస్రమునకు నియమభంగము కాఁగూడదని తననేత్రమునే కమలముగా సమర్పింపఁ దలఁచి తనచేతితో నేత్రమును దీసి నీపాదములపై నుంచగా, నీవు ప్రత్యక్షమై అతనిభక్తికి మెచ్చి సంతోషించి విష్ణునకు నేత్రము నెప్పటివలె నిచ్చి అతనికి మూఁడు లోకములకు పరిపాలనాధికారమును, జగద్రక్షణసాధనముగా సుదర్శనమనెడి చక్రమును నిచ్చితివి. ఇది నీకు విష్ణునియందలి యనుగ్రహమేగాక మూఁడులోకములయం దనుగ్రహమునకు సదా నీవు జాగరూకతగానే యున్నాఁడవని తెలుపుచున్న దని ఈశ్వరుని స్తుతించిరి.

అవ. వెనుకటిశ్లోకములయందు పరమేశ్వరారాధనవలననే సకలపురుషార్థములు సిద్ధించునని అన్వయవ్యతిరేకముగా నిరూ పించి, ఇచట కొంతమంది మీమాంసకులు పరమేశ్వరాపేక్ష లేకయే కర్మ పుట్టకమునుపే శుభాశుభఫలము నిర్ణయమైయున్న దని చెప్పుచున్నారు గాన, వారిని నిరాకరించుచు శంకరుని స్తుతించుచున్నారు:—

మూ. క్రతౌ సుప్తే జాగ్రత్త్వమసి ఫలయోగే క్రతుమతాం
క్వ కర్మ ప్రధ్వస్తం ఫలతి పురుషారాధనమృతే,
అతస్త్వాం సంప్రేక్ష్య క్రతుషు ఫలదానప్రతిభువం
శ్రుతౌ శ్రద్ధాం బధ్వా కృతపరికరః కర్మసు జనః. ౨౦.

వ్యా. ఏవం పూర్వశ్లోకేషు పరమేశ్వరారాధనాదేవ సర్వపురుషార్థసిద్ధిరిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాముక్త్వా తత్ర కేచిన్మీమాంసకంమన్యాః పరమేశ్వరనిరపేక్షాత్కర్మజనితాపూర్వాదేవ శుభాశుభప్రాప్తిరిత్యాహుస్తాన్నిరాకుర్వన్ పరమేశ్వరం స్తౌతి:—
క్రతావితి. హేత్రిపురహరేతి సంబోధనం పూర్వశ్లోకాదనుషజ్యతే. క్రతౌ యాగాదికర్మణి ఆశుతరవినాశి స్వభావత్వాత్సుప్తే లీనే స్వకారణే సూక్ష్మరూపతాం ప్రాప్తే ధ్వస్తే సతి, క్రతుమతాం యాగాదికర్మకారిణాం కాలాంతరదేశాంతరభావి తత్తత్ఫలసంబంధే తన్నిమిత్తం త్వం జాగ్రదసి ప్రబుద్ధ ఏవ వర్తసే. వర్తమానే విహితేన క్రతౌ జాగరణస్య సర్వదాస్తిత్వముచ్యతే తేన సర్వదైవావహితోఽసీత్యర్థః. నను లిఙాదిపదవాచ్యక్రియాయాః స్వర్గాదిసాధనత్వాన్యథానుపపత్త్యా కల్ప్యమపూర్వమేవ ఫలయోగాయ జాగర్తి కిమీశ్వరేణేత్యత ఆహ. క్వేత్యాది. ప్రధ్వస్తం వినష్టం కర్మ పురుషస్య చేతనస్య ఫలదాతురారాధనం వినా క్వ ఫలతి? న క్వాపీత్యర్థః. నహి లోకే కుత్రాపి వినష్టస్య కర్మణోఽపూర్వద్వారా ఫలజనకత్వం దృష్టం. లోకానుసారిణీ చ వేదేఽపి కల్పనా లోకవేదాధికరణన్యాయాత్. చేతనస్య తు రాజాదేరారాధితస్య వినైవాపూర్వం సేవాదేః ఫలజనకత్వం దృశ్యతే. తత్ర లోకదృష్టప్రకారేణైవ వైదికకర్మణామపి ఫలజనకత్వసంభవేన లోకవిరుద్ధాఽపూర్వఫలదాతృత్వకల్పనావకాశః. అపూర్వం హి లోకసిద్ధకారణాంతరనిరపేక్షం వా స్వర్గాదిఫలం జనయేత్తత్సాపేక్షం వా. ఆద్యే తత్ఫలోపభోగయోగ్యదేహేంద్రియాదికమపి నాపేక్షేత. న చైతదిష్టం,సర్వస్యాపి సుఖదుఃఖాదేః శరీరసంయుక్తాత్మమనోయోగాదిదృష్టకారణజన్యత్వా

భ్యుపగమాత్. ద్వితీయే తు లోకసిద్ధదేహేంద్రియాద్యపేక్షావ దీశ్వరాపేక్షాపి నియతా, లోకే తథాదర్శనాత్. తస్మాచ్ఛ్రుతి న్యాయసిద్ధేశ్వరపదార్థధర్మిబాధకల్పనాద్వరమపూర్వపదార్థస్య నైరపేక్ష్య ధర్మమాత్రబాధకల్పనం. "ఫలమత ఉపపత్తేః" ఇతి న్యాయాత్. ఇదం చాపూర్వమభ్యుపేత్య తత్సాపేక్షత్వమీశ్వ రస్యోక్తం. వస్తుతస్తు నాపూర్వే కించిత్ప్రమాణమస్తి. లిఙా దీనామిష్టాభ్యుపాయతావాచకత్వాత్. తదన్యథానుపపత్తేశ్చ శ్రుతిన్యాయసహస్రసిద్ధపరమేశ్వరేణైవోపక్షయాత్ నాపూర్వ సిద్ధిః. అపూర్వం చ తత్ఫలదాతృత్వం చ ద్వయం భవద్భిః కల్ప్యం. అస్మాభిస్తు కేవలమీశ్వరః కల్ప్యః. తస్య ఫలదాతృత్వాదికం తు చేతనత్వాద్రాజాదివల్లోకసిద్ధమేవ. సర్వజ్ఞత్వేన చ తత్తత్కర్మాను రూపఫలదాతృత్వాన్న వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాదిదోషప్రసంగః. యత ఏవం త్వమేవ సర్వకర్మఫలదాతాఽతస్త్వం క్రతుషు శ్రౌతస్మార్తకర్మసు కాలాంతరఫలసాధనేషు ఫలదానప్రతిభువం ఫలదానాయ లగ్నకమివ సంప్రేక్ష్య సమ్యక్ శ్రుతిస్మృతి న్యాయైః ప్రకర్షేణ నిశ్చిత్య కర్మఫలదాతుస్తవ సద్భావప్రతిపాది కాయాం హి శ్రుతౌ "ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠతః, ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశా సనే గార్గి దదతో మనుష్యాః ప్రశంసంతి యజమానం దేవా దర్వీం పితరోఽన్వాయత్తాః" "కర్మాధ్యక్షస్సర్వభూతాధివాసః" "ఏష ఉ హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమున్నినీషతే ఏష ఉ హ్యేవ వాఽసాధుః" ఇత్యాదికాయాం శ్రుతౌ శ్రద్ధాం బధ్వా అర్థవాదత్వప్రయుక్తస్వార్థాప్రామాణ్యాశంకా నిరాసేన లోకసిద్ధదృఢతరన్యాయానుగృహీతతయా దేవతాధి

కరణన్యాయేన స్వార్థే ప్రామాణ్యం నిశ్చిత్య జనశ్శ్రుతిస్మృతి విహితకర్మాధికారీ కర్మసు శ్రౌతస్మార్తేషు కృతపరికరః కృతః పరికర ఉద్యమో యేన స తథా కృతారంభో భవతీత్యర్థః. ప్రతిభూసాదృశ్యం చ ఏతావన్మాత్రేణైవ వివక్షితం. యథా కశ్చిదుత్తమర్ణః ప్రమాణనిశ్చితం దీర్ఘకాలావస్థానం స్వధనార్పణసమర్థం కంచిత్ప్రతిభువం నిరూప్య అధమర్ణే పలాయితే మృతే వా ఏతస్మాదేవ కుశలినః ప్రతిభువస్సకాశాత్స్వధనం ప్రాప్స్యామీత్యభిప్రాయేణ యస్మైకస్మైచిదధమర్ణాయర్ణం ప్రయచ్ఛతి తద్వదధమర్ణస్థానీయే కర్మణి ప్రలీనేఽపి పరమేశ్వరాదేవ ప్రతిభూస్థానీయాత్తత్ఫలం ప్రాప్స్యామీత్యభిప్రాయేణోత్తమర్ణస్థానీయో యజమానో నిఃశంకమేవ కర్మానుతిష్ఠతీతి భావః.

తా. క్రతువు లీనమై యుండఁగా (నాశమును పొందఁగా) క్రతువును జేసినవారికి ఫలము నిచ్చెడి విషయమై నీవు మేలుకొనియే యున్నాఁడవు. (క్రతువులందు) ఫలదాతయైన ఈశ్వరారాధన లేనిది మధ్యను చెడిపోయినకర్మ ఎట్లు ఫలమిచ్చును? అందువలన యజ్ఞాదులందు కర్మఫలదానమున కధికారివైనందున నిన్ను ఆరాధించియే శ్రుతి—వేదమందు ప్రమాణబుద్ధికలవారై యోగ్యమైన విద్వాంసులు యాగాదులందు దృఢమైన సామగ్రి కలవారగుచున్నారు. ఓశంకరా! లోకమందు కొంతమంది శ్రౌతస్మార్తాది కర్మలయందు మాత్ర మాసక్తి కలిగి సకలకర్మలకు ఫలదాతవు నీవే యని యెఱుఁగనివారై నిన్నారాధించక కేవలకర్మలే తమకు ఫలము నిచ్చునని నమ్మి చెడుచున్నారు. విఘ్నమైన క్రతువులు గాని, నిన్నారాధించని కర్మలు గాని అట్టికర్తలకు ఫలమునిచ్చెడి విషయమందు నీవు జాగరూకతగానున్నావు. ఫలమును బొందఁ

జాలరని భావము. సుజనులు నిన్నారాధించుచు కర్మలు చేసినందున అవి సంపూర్ణఫలము నిచ్చుచున్నవని భావము.

అవ. వెనుకటిశ్లోకమందు శ్రౌతస్మార్తాది సకలకర్మలను చేసిన యజమానులకు ఫలదాత ఈశ్వరుఁడే యని నిరూపించి, అందును భగవదనుగ్రహము లేనపుడు సకలకర్మలు చెడుటయే గాక అనర్థమును గూడ యజమానులు పొందుదురని యిందు నిరూపించుచుఁ బరమేశ్వరుని స్తుతించుచున్నారు:—

మూ. క్రియాదక్షో దక్షః క్రతుపతిరధీశ స్తనుభృతా
మృషీణామార్త్విజ్యం శరణద సదస్యాః సురగణాః,
క్రతుభ్రేష స్త్వత్తః క్రతుఫలవిధానవ్యసనినో
ధ్రువం కర్తుః శ్రద్ధావిధురమభిచారాయ హి మఖాః.

వ్యా. ఏవం భగవత్ప్రసాదేన క్రతుఫలప్రాప్తిముక్త్వా విహితానాం శుభఫలజనకత్వానుపపత్త్యా ధర్మాఖ్యమపూర్వం ద్వారత్వేన కల్పనీయమితి పక్షో నిరాకృతః. సంప్రతి విహితాకరణనిషిద్ధకరణయోరశుభఫలస్య భగవత్ప్రసాదాసాధ్యత్వా త్తదర్థమవశ్యమధర్మాఖ్యమపూర్వం కల్పనీయమితి శంకాయాం రాజాజ్ఞోల్లంఘనాదేరివ భగవదాజ్ఞోల్లంఘనాదఖిలానర్థఫలత్వం దృష్టద్వారేణైవ భవిష్యతీత్యభిప్రాయేణ భగవతోఽప్రసాదేన క్రతుఫలాప్రాప్తిమనర్థప్రాప్తిం చ దర్శయన్ పరమేశ్వరం స్తౌతి:— క్రియేతి. హే శరణద, దక్షో దక్షనామా ప్రజాపతిః స్వయం క్రియాస్వనుష్ఠేయాసు దక్షః ప్రవీణః, యజ్ఞవిధౌ కుశల ఇత్యర్థః, ఏతేన విద్వత్త్వమధికారివిశేషణత్వముక్తం. తథా తనుభృతాం శరీరిణామధీశః స్వామీ ప్రజాపతిత్వాత్. ఏతేన

స్వామిత్వమధికారివిశేషణత్వముక్తం. ఏతాదృశః క్రతుపతిః యజమానః. తథా ఋషీణాం త్రికాలదర్శినాం భృగుప్రభృతీనా మార్త్విజ్యమృత్విక్త్వమాధ్వర్యాదిరూపతా. తథా సురగణా బ్రహ్మాదయో దేవగణాః సదస్యాః సభ్యాః ఉపద్రష్టారః. ఏతాదృశసర్వసామగ్రీసంపత్తావపి త్వత్తః పరమేశ్వరాదప్రసన్నాత్ క్రతోర్యజ్ఞస్య ద్రేషః భ్రంశో జాతః కీదృశం? క్రతుఫలవిధాన వ్యసనినః క్రతోర్యజ్ఞస్య ఫలం స్వర్గాది తస్య విధానం నిష్పాదనం తేన వ్యసనీ తదేకనిష్ఠస్తస్మాత్ క్రతుఫలదాతృస్వభావోఽపి త్వామవజ్ఞాయ క్రతుభ్రంశహేతుతాం నీత ఇత్యర్థః. ఏతదేవ ద్రఢయన్నాహ.—ధ్రువమితి. ధ్రువం నిశ్చితం క్రతుఫలదాతరి పరమేశ్వరే విషయే శ్రద్ధావిధురం భక్తిరహితం యథా స్యాత్తథానుష్ఠితా మఖాః యజ్ఞాః కర్తుర్యజమానస్యాభిచారాయ నాశాయైవ భవంతీత్యర్థః.

తా. ఓ త్రిపురహర! సకలజనులకుఁ బ్రభువైనవాఁడును, యజ్ఞవిధి బాగుగఁ దెలిసినవాఁడు నగు దక్షప్రజాపతి యజ్ఞము చేసెడియజమాని; త్రికాలవేత్తలైన మహర్షులు భృగువు మొదలగువారలు ఋత్విజులు; ఇంద్రాదిదేవతలు సభికులు. ఇట్టిపరికరముగలయజ్ఞము నీవలన నాశము చేయఁబడినది.

యజ్ఞఫలమును గోరుచు శ్రద్ధలేని యజమాని చేసిన యజ్ఞము నాశముకొఱకే అగుచున్నది. ఈదక్షుఁడు పరమేశ్వరుఁడు సకలకర్మలకు ఫలమునిచ్చెడి ప్రభువని తెలిసికొనఁజాలక దురహంకారముకలవాఁడై సకలదేవతలలోను ఈశ్వరుండవగునీకవమానమును దలఁచి నీవులేని యజ్ఞమును చేయఁబూనినందున, వానియజ్ఞము నీవలననే ధ్వంసమైనది. ఇందువలన నీయను

గ్రహము లేనికర్మలు ఫలింపవు సరే కదా. అట్టి మూర్ఖులు అనర్థమును గూడఁ బొందుదురని భావము.

అవ. అనుచితకర్మయందుఁ బ్రవేశించి మృగరూపముగా నున్న బ్రహ్మయొక్క శిక్షను వర్ణించుచు, శంకరుని స్తుతిచేయుచున్నారు:—

**మూ. ప్రజానాథం నాథ ప్రసభమభికం స్వాం దుహితరం
గతం రోహిద్భూతాం రిరమయిషుమృష్యస్య వపుషా,
ధనుఃపాణేర్యాతం దివమపి సపత్రాకృతమముం
త్రసంతం తేఽద్యాపి త్యజతి న మృగవ్యాధరభసః.**

వ్యా. అథ మృగరూపధారిణో బ్రహ్మణః శిక్షాం దర్శయన్ శంకరం స్తౌతి:— ప్రజానాథమితి. హే నాథ నియామక, తవ పరమేశ్వరస్య ధనుఃపాణేః ధృతపినాకస్య మృగవ్యాధరభసః మృగాన్విధ్యతీతి మృగవ్యాధో లుబ్ధకః తస్యేవ రభసః ఉత్సాహాతిరేకః మృగవ్యాధరభసః శర ఏవ తథా ఆరోపితః స చార్ద్రానక్షత్రరూపేణ పరిణత ఇతి పురాణప్రసిద్ధః అముం ప్రజానాథం బ్రహ్మాణం దివం స్వర్గం యాతం ప్రాప్తమపి నక్షత్రమధ్యే మృగశిరోరూపేణ పరిణతమపి తథా సపత్రాకృతం సహ పత్రేణ శరం శరీరే ప్రవేశ్యాతివ్యథాం నీతః సపత్రాకృతః తాదృశమివాత్మానం మన్యమానం. రూపకమేతత్. శరస్యార్ద్రానక్షత్రరూపేణ సన్నిధానమాత్రం నతు తాడనమితి ద్రష్టవ్యం. అథవా శరేణ తాడిత ఏవ బ్రహ్మా రుద్రస్య క్రోధోత్సాహవిశేష ఏవార్ద్రానక్షత్రరూపేణ పరిణత ఇతి పురాణాంతరప్రసిద్ధ్యా ద్రష్టవ్యం. అత ఏవ త్రసంతం బిభ్యంతమద్యాపి న త్యజతి. ఇదానీ

మపి ధనుష్పాణినమేవ త్వాం సర్వదా దర్శయతీత్యర్థః. తస్యై తాదృశదండార్హతామాహ —స్వామాత్మీయాం దుహితరం పుత్రీం రోహిద్భూతాం లజ్జయా మృగీభూతాం ఋష్యస్య మృగస్య వపుషా శరీరేణ రిరమయిషుం రమయితుమిచ్ఛుం, ఇయం చేల్లజ్జయా మృగీభూతా తర్హ్యహమపి మృగరూపేణైనాం భజిష్యామీతి బుద్ధ్యా మృగరూపేణ ప్రసభం హఠేనా నిచ్ఛంతీమపి తాం గతం రత్యర్థం ప్రాప్తం. తస్య పరమపతేనోఽపి స్వమర్యాదాతిక్రమే కారణం వదన్విశినష్టి అభికం కాముకం. కామేనాభిభూతత్వాత్స్వమర్యాదోల్లంఘినమిత్యర్థః. ఏవంహి పురాణేషు ప్రసిద్ధం.—“ బ్రహ్మా స్వదుహితరం సంధ్యామతిరూపిణీమాలోక్య కామవశో భూత్వా తాముపగంతుముద్యతః. సా చాయం పితా భూత్వా మాముపగచ్ఛతీతి లజ్జయా మృగీరూపా బభూవ. తతస్తాం తథా దృష్ట్వా బ్రహ్మాపి మృగరూపం దధార. తచ్చ దృష్ట్వా త్రిజగన్నియంత్రా శ్రీమహాదేవేనాయం ప్రజానాథో ధర్మప్రవర్తకో భూత్వాప్యేతాదృశం జుగుప్సితమాచరతీతి మహతాపరాధేన దండనీయో మయేతి పినాకమాకృష్య శరః ప్రక్షిప్తః. తతస్స బ్రహ్మా ప్రీడితః పీడితశ్చ సన్ మృగశిరోనక్షత్రరూపో బభూవ. తతః శ్రీరుద్రస్య శరోఽప్యార్ద్రానక్షత్రరూపో భూత్వా తస్య పశ్చాద్భాగే స్థితః. తథా చార్ద్రామృగశిరసోః సర్వదా సన్నిహితత్వాదద్యాపి న త్యజతి” ఇత్యుక్తమ్.

తా. సకలజగత్తులను సృజించెడి బ్రహ్మ సంధ్యయనెడి స్త్రీని సృజించెను. అది మిక్కిలి సౌందర్యము కలిగియున్నందున, దానినిఁ జూచి యతండు మోహితుఁడయి బలాత్కారము

చేయఁగా, అది లజ్జకలదై ఆఁడులేడిరూపమునుబొందినది. దానిని జూచి బ్రహ్మయును పోతులేడిరూపముం గైకొనెను. పరమేశ్వరుఁ డితనికృత్యమును జూచి, ఇతను అధర్మమార్గమునందుఁ బ్రవేశించి నందున, శిక్షింపఁదగినవాఁడని ఆగ్రహముకలవాఁడై పినాక మనెడి ధనుస్సు నెక్కుపెట్టి బాణమును సంధించి విడిచెను. అది గని వ్రీడితుండయి బ్రహ్మ మృగశిరోనక్షత్రరూపముం దాల్చెను. అంత నీశ్వరునిబాణమును నార్ద్రానక్షత్రరూపముం గైకొని దానివెనుకప్రక్క నెలకొనెను. ఇట్టు లీశ్వరునికిఁ గలిగిన వేఁటకానియుత్సాహము ఇప్పటికిని వదలలేదని స్తుతించిరి.

అవ. ఇందుఁ బరమేశ్వరుని అర్ధనారీశ్వరస్వరూపము కామదహనము వర్ణించుచు నీశ్వరుని స్తుతించుచున్నారు:—

మూ. స్వలావణ్యాశంసాధృతధనుషమహ్నాయ తృణవత్
పురః ప్లుష్టం దృష్ట్వా పురమథన పుష్పాయుధమపి,
యది స్త్రైణం దేవీ యమనిరత దేహార్ధఘటనా
దవైతి త్వామద్ధా బత వరద ముగ్ధా యువతయః.

వ్యా. అథ పరమేశ్వరస్యార్ధనారీశ్వరత్వం వర్ణయన్ స్తౌతి:— హే పురమథన, హే యమనిరత, యమనియమాసనాద్యష్టాంగయోగపరాయణ! ఏతేన జితేంద్రియత్వముక్తం. పుష్పాయుధం కామం త్వయా తృణవ త్తృణమివ అహ్నాయ శీఘ్రం ప్లుష్టం దగ్ధం. పురః సాక్షాదేవావ్యవధానేన దృష్ట్వా చాక్షుషజ్ఞానవిషయీకృత్య. కీదృశం? పుష్పాయుధం. స్వలావణ్యాశంసాధృతధనుషం స్వస్యాః పార్వత్యాః యల్లావణ్యం సౌందర్యాతిశయస్తద్విషయా ఆశంసా పరమయోగినమపి శ్రీరుద్ర

మస్యాః సౌందర్యాతిశయేన వశీకరిష్యామీతి యా ప్రత్యాశా తయా నిమిత్తభూతయా ధృతం ధనుర్యేనేతి తథా తం. ఏతేన స్వలావణ్యాతిశయస్యాపి శ్రీరుద్రవిషయేఽకించిత్కరత్వముక్తం. తథా చైవం స్వలావణ్యవైయర్థ్యం పుష్పాయుధస్య తృణవద్దాహం చ స్వయం సాక్షాత్కృత్యాపి దేవీ పార్వతీ ఇయం చిరకాలం మాముద్దిశ్య తపః కృతవతీ విరహదుఃఖం మా ప్రాప్నోత్వితి కరుణామాత్రేణ దేహార్ధఘటనాత్ త్వయా స్వశరీరార్ధేఽవస్థాపనాద్ధేతోః భ్రమబీజాత్ యది త్వాం సర్వయోగినాం వరం స్త్రైణం యద్యయం మదధీనో న భవేత్కథం మాం స్వశరీరార్ధే స్థాపయేదితి భ్రాంత్యా స్త్రీసక్తం యద్యప్యతి విశేషాదర్శనాత్కల్పయతి తర్హి తదద్ధా యుక్తమేవ తస్యాః. ఆయుక్తస్యాపి యుక్తత్వే హేతుమాహ.—బతేత్యాది. హే వరద, అతిదుర్లభమపి స్వదేహార్ధం దత్తమితి వరదేతి యోగ్యం సంబోధనం. బత అహో! యువతయస్తరుణ్యః ముగ్ధాః అతత్త్వజ్ఞాః స్వభావత ఏవేతి శేషః. తథా చ సహజానాం యువతివిభూషణానాం ప్రధానం మౌగ్ధ్యమనుకుర్వంత్యాః స్వరూపతశ్చిద్రూపాయా అపి దేవ్యాః మిథ్యాజ్ఞానం యుక్తమిత్యర్థః.

తా. హే పురమథన=ఓ త్రిపురాంతక! యమనియమాద్యష్టాంగయోగనిరత! పార్వతీదేవియొక్క సౌందర్యాతిశయము హేతువుగా భావించి ధనుస్సును ధరించిన మన్మథునిం గడ్డిపోఁచ వలె భస్మముచేయుటను సాక్షాత్తుగా చూచియుఁ బార్వతీదేవి అర్ధశరీరమందుఁ దన్ను ధరించినందువలన ఓవరద! నిన్నును స్త్రీలోలునిగాఁ దలఁచెను. ఇది సహజమే. ఎందుచేతననఁగాఁ

స్త్రీలు సహజముగా ముగ్ధలైనందునఁ బరమేశ్వరుని యథార్థమును దెలియక అట్లు భావించినదని భావము.

కామదహనమువలనఁ బరమేశ్వరుఁడు జితేంద్రియులలో నగ్రగణ్యుండనియు, పార్వతీదేవి తన్నుగుఱించి చిరకాలము తపస్సుచేసినందుకు ఫలముగా తనయర్ధశరీరమును దేవి కిచ్చినాఁడనియు, ఇది పార్వతికిఁ దెలియక మన్మథుని తృణమువలె దహించుట చూచియు నీశ్వరుని కామునినిగా భావించినదనియు, స్త్రీలకు ముగ్ధత్వము గొప్ప అలంకారమనియు భావము. పార్వతి స్వతహాగా చిద్రూపముగలదైనను సర్వజ్ఞురాలైనను లోకవిడంబనకు సగుణమందు హిమవంతునికుమార్తెయయినందున ఇట్లున్నదని భావము.

అవ. పరమేశ్వరుఁడు లోకరీత్యా అమంగళసామగ్రితోఁ గ్రీడించుచున్నవాఁడైనను నదభక్తులకు సర్వమంగళముల నిచ్చుచున్నాఁడని భావము. భక్తులు స్వతహాగా అమంగళులుగా నున్నను వారికి నీవే మంగళస్వరూపుఁడవని పరమేశ్వరుని స్తుతించుచున్నారు:—

మూ. శ్మశానేష్వాక్రీడా స్మరహర పిశాచాః సహచరా
శ్చితాభస్మాలేపః స్రగపి నృకరోటీపరికరః,
అమంగల్యం శీలం తవ భవతు నామైవమఖిలం
తథాపి స్మర్తౄణాం వరద పరమం మంగళమసి. ౨౪

వ్యా. అథ స్వయమమంగళశీలతయా క్రీడన్నపి స్వభక్తానాం మంగళమేవ దదాసి, స్వయమమంగలశీలానామపి భక్తానాం త్వమేవ మంగళమసీతి చ వదన్ శంకరం స్తౌతి.—

శ్మశానేతి. హేస్మరహర, హే వరద, తవాఖిలమపి శీలం సర్వమపి చరితం ఏవం ప్రకారేణామంగల్యం మంగళవిపరీతం భవతు నామ. కిం నస్తేన నిరూపితేనేత్యర్థః. తథాపి స్వయమమంగళశీలోఽపి స్మర్తౄణాం తవ స్మరణకర్తౄణాం త్వం పరమం మంగళమే వాసి నిరతిశయం కళ్యాణమేవ భవసి. తేనామంగళశీలోఽయం రుద్రో న మంగలకామైః సేవనీయ ఇతి భ్రమం పరిహృత్య మనో వాక్కాయప్రణిధానైః సర్వదా సర్వైః సేవనీయోఽసీత్యర్థః. ఏవం పదసూచితమమంగల్యం శీలమేవ దర్శయతి.— శ్మశానేష్వి త్యాది. శ్మశానేషు శవశయనేష్వాసమంతాత్కేలిః, పిశాచాః ప్రేతాః సహాయాః, చితాభస్మ శవదాహస్థం భస్మాంగలేపోఽంగ రాగసాధనం, నృకరోటీ మనుష్యశిరోఽస్థిసమూహాః స్రజ్మాలా. అపిశబ్దాదన్యదప్యార్ద్రచర్మాది.

తా. హేవరద! నీభక్తులకు సకలవరములనిచ్చెడివాఁడ వగు నోసాంబమూర్తీ! నీచర్య నీయైశ్వర్యము మనుష్యమాత్రులు తెలుసుకొనఁజాలరు. ఎందువల్లననఁగా: నీకు సర్వదా శ్మశానభూములందు క్రీడయు, పిశాచములు నీకు సహచరులు-పరివారజనము.ఎపుడును నిన్ను విడచి ఉండరు. శ్మశానమందున్న భస్మము నీకుఅంగరాగము. నరశిరస్సులు నీకు కంఠమాల. ఇందు వలన ఈధర్మములు కలిగినందున అమంగళస్వభావముకలవాఁడ వైనను అగుదువుగాక. నీనామమును స్మరించినవారికి సమస్త మంగళములు కలుగుచున్నవి. నీవు నీభక్తులకు మంగళముల నిచ్చెడివాఁడ వయితివి.

అవ గ్రంథాదినుండి యింతవఱకుఁ బరమేశ్వరునిలీలావిగ్ర హాదివినోదములును సగుణరూపైశ్వర్యమును వర్ణింపఁబడినది.

ఇపుడు అద్వితీయమైన నిర్గుణ బ్రహ్మస్వరూపమును నిరూపించుటయేఅవశిష్టమైయున్నది. ఫలరూపమైనదానిని చెప్పనపుడు వెనక ఇంతవఱకుఁ జెప్పినదంతయు ఊఁకదంపుమోస్తరు అగుననియు, జగత్తునందుఁ గల సుఖములు ఐశ్వర్యములు స్వప్నసదృశము లయినందునను సకలశ్రుతిస్మృతులును నిర్గుణబ్రహ్మమునె ప్రతిపాదించుచున్నందునను ఇచట విద్వదనుభవసిద్ధమును ప్రత్యక్షప్రమాణసిద్ధమునైన పరమేశ్వరునినిర్గుణస్వరూపము నిరూపించుచు నీశ్వరుని స్తుతించుచున్నారు:—

మూ. మనః ప్రత్యక్చిత్తే సవిధమవధాయాత్తమరుతః
ప్రహృష్యద్రోమాణః ప్రమదసలిలోత్సంగితదృశః,
యదాలోక్యాహ్లాదం హ్రద ఇవ నిమజ్జ్యామృతమయే
దధత్యంతస్తత్త్వం కిమపి యమినస్తత్కిల భవాన్.౨౫

వ్యా. అతీతః పంథానమిత్యత్ర హి పదార్థత్రయముపన్యస్తం, కతివిధగుణ ఇత్యనేన సగుణమైశ్వర్యముక్తం, కస్య విషయ ఇత్యనేనాద్వితీయం బ్రహ్మస్వరూపం నిరూపితం, పదేత్వర్వాచీనేత్యనేన లీలావిగ్రహవినోదాద్యుక్తం. తత్ర అజన్మానో లోకా ఇత్యత్ర సామాన్యతః పరమేశ్వరస్య సద్భావం దృఢీకృత్య తవైశ్వర్యం యత్నాద్యదుపరివిరించేత్యత్ర సగుణమైశ్వర్యం లీలావిగ్రహవినోదాదికం చ వర్ణితం. సంప్రత్యద్వితీయం బ్రహ్మస్వరూపం వక్తవ్యమవశిష్యతే. తదనభిధానే పూర్వోక్తస్య సర్వస్యాపి తుషాఖండనవత్త్వప్రసంగాన్నిర్గుణబ్రహ్మస్వరూపస్యైవ సర్వశ్రుతిస్మృతితాత్పర్యవిషయత్వేన సత్యత్వాత్, సర్వస్యాపి ప్రపంచస్య స్వప్నవన్మిథ్యాత్వాత్. తస్మాన్నిర్గుణబ్రహ్మ

నిరూపణాయోత్తరగ్రంథారంభః.తత్ర పూర్వశ్లోకే త్వం పరమం మంగళమసీత్యుక్తం. తత్రైవమాశంక్యతే.--మంగళం హి సుఖం. న చేశ్వరస్య సుఖస్వరూపం సంభవతి, సుఖస్యజన్యత్వాద్గుణత్వాచ్చ, ఈశ్వరస్య నిత్యత్వాదద్రవ్యత్వాచ్చ. నిత్యజ్ఞానేచ్ఛాప్రయత్నవానీశ్వరో న సుఖరూపో నాపి సుఖాశ్రయ ఇతి తార్కికాః. క్లేశకర్మవిపాకాశయైరపరామృష్టః పురుషవిశేష ఈశ్వరశ్చితిరూపో న సుఖరూప ఇతి పాతంజలాః. తదేవం. నాద్వితీయ ఈశ్వరో నాపి సుఖస్వరూప ఇత్యాశంక్య తస్యాద్వితీయపరమానందరూపత్వే విద్వదనుభవరూపం ప్రత్యక్షం ప్రమాణం వదన్ స్తౌతి.—మన. ఇతి. హేవరద, యత్కిమపి తత్త్వం, ఇదంతయావక్తుమశక్యం సత్యజ్ఞానానందానంతాత్మకం వస్త్వాలోక్య వేదాంతవాక్యజన్యయాఽఖండాకారవృత్త్యాఽపరోక్షీకృత్య యమినః శమాదిసాధనసంపన్నాః పరమహంసాః అంతరాహ్లాదం బాహ్యసుఖవిలక్షణం నిరతిశయసుఖం దధతి పూర్వం విద్యమానమేవ ధారయంతి న తూత్పాదయంతి నిత్యత్వాత్. తత్తత్త్వం కిల భవానితి. కిలేతి ప్రసిద్ధౌ. సత్యజ్ఞానానంతానందాత్మకత్వేనైవ శ్రుతిషు ప్రసిద్ధో భగవాన్న తార్కికాద్యుక్తప్రకారః. అతస్త్వం కథం పరమం మంగళం న భవసీతి వాక్యశేషః. తత్రాహ్లాదస్య నిరతిశయత్వం దర్శయితుం దృష్టాంతమాహ.—అమృతమయే హ్రదే నిమజ్జ్యేవ యస్య ఖలు లేశమాత్రమపి స్పృష్ట్వా సకలసంతాపోపశమేన సుఖినో భవంతి,కిముత వక్తవ్యం తస్య నిమజ్జనరూపసర్వాంగసంయోగేనేతి కారణాతిశయాత్కార్యస్యాప్యతిశయస్సూచితః. యద్యపి బ్రహ్మానందస్య సర్వాతిశయినో న కోఽపి దృష్టాంతోఽస్తి తథాపీషత్సామ్యేనాపి

లోకానాం బుద్ధిదార్ఢ్యాయైవముక్తం. ఏతాదృశబ్రహ్మానందానుభవస్యాసాధారణం కారణమాహ.—మన ఇత్యాదినా. చిత్తే హృదయాంబుజే మనః సంకల్పవికల్పాత్మక మవధాయ నిరుధ్య-వృత్తిశూన్యం కృత్వేత్యర్థః. కీదృశం మనః? ప్రత్యక్ చక్షురాదీంద్రియద్వారా బహిర్విషయప్రవృత్తిప్రతికూలతయా అంతర్ముఖతయైవాచరతీతి ప్రత్యక్. కీదృశా యమినః? సవిధం సప్రకారం యథా స్యాత్తథా ఆత్తమరుతః. శాస్త్రోపదిష్టమార్గేణైవ కృతప్రాణాయామా ఇత్యర్థః. అత్ర సవిధమిత్యనేన యమనియమాదిసాధనాని సూచ్యంతే. ఆత్తమరుత ఇత్యనేన చతుర్థః కుంభకః. విషయేభ్యః ఇంద్రియాణాం నివర్తనరూపః ప్రత్యాహారః ప్రత్యక్పదేన సూచితః. చిత్త ఇత్యనేన హృదయాంబుజాఖ్య-దేశసంబంధాత్మమూహావలంబనాఖ్యా ధారణోక్తా. అవధాయేత్యనేన ధ్యానసమాధీ. తదుక్తం భగతా పతంజలినా:—'దేశసంబంధశ్చిత్తస్య ధారణా.తత్ర ప్రత్యయైకతానతా ధ్యానం. తదేవార్థమాత్రనిర్భాసం స్వరూపశూన్యమేవ సమాధిః' ఇతి. చిత్తస్య వశీకరణార్థం మూలాధార-స్వాధిష్ఠాన-మణిపూర-కానాహత-విశు-ద్ధ్యాజ్ఞాఖ్యచక్రాణామన్యతమేదేశేఽవస్థాపనంధారణేత్యుచ్యతే. ప్రత్యయస్యైకతానతా (ఏకవిషయప్రవణతా) విషయః ప్రవాహః. స చ ద్వివిధః. విచ్ఛిద్య విచ్ఛిద్య జాయమానః సంతతశ్చేతి. తావుభౌ క్రమేణ ధ్యానసమాధీ భవతః. ఏతేనాష్టాంగయోగపరిపాకో బ్రహ్మసాక్షాత్కారహేతుర్నిదిధ్యాసనరూపత్వేనోక్తః. ఏవం బ్రహ్మానందానుభవస్య కారణముక్త్వా కార్యమాహ.—ప్రహృష్యద్రోమాణః ప్రకర్షేణ పులకితాంగాః. తథా ప్రమదసలిలోత్సంగితదృశః హర్షాశ్రుపూర్ణనేత్రాః. ఏత-

ఉభయం చ యమినామానందానుగమే లింగముక్తం. అత్ర ప్రశబ్దేనోత్సంగితశబ్దేన చ లౌకికసుఖాపేక్షయాఽతిశయవిశేషో వ్యజ్యతే. యస్య చ తత్త్వస్యాలోకనమాత్రేణాప్యన్యే పరమాహ్లాదం బిభ్రతి, తత్స్వయం పరమాహ్లాదరూపం భవతీతి కిము వక్తవ్యమిత్యుక్తం. "విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మ" "ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్" "ఏష హ్యేవ పరమానందః" "యో వై భూమా తత్సుఖం" "కో హ్యేవాన్యాత్ కః ప్రాణ్యాద్యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్" ఇత్యాద్యాః శ్రుతయశ్చాస్మిన్నర్థే ప్రమాణత్వేన ద్రష్టవ్యాః.

తా. గ్రంథాదినుండి ఇంతవఱకు పరమేశ్వరునియొక్క సగుణమాహాత్మ్యము (ఐశ్వర్యము ప్రభావము) వర్ణించి నిరూపింపఁబడినది. అది ఆదినున్న నిర్గుణపరబ్రహ్మవస్తువే భక్తానుగ్రహార్థము భక్తులకు సాక్షాత్కారమైనది. ఇది సగుణస్వరూపము. మఱియు జగత్తు స్వప్నప్రపంచమువంటిదైనందున మాయామయమైనందున సత్యజ్ఞానానందాదిస్వరూపమైన బ్రహ్మవస్తువును-పరమేశ్వరునితత్త్వమును ఇచట నిరూపించుచున్నారు. అది చెప్పునపుడు వెనుకటిది ఊఁకదంపులాటిదగునని భావము. అది ఎట్టిదనిన: యమనియమాద్యష్టాంగయోగనిరతులైన పరమహంసలకును ఏది ఇది యిట్టిదని నిర్దేశించుటకు శక్యము కానిదో, ఏది సత్యజ్ఞానానందాదిలక్షణములు కలదో, ఏది శ్రుతిస్మృతులచేతను సకలాగమములచేతను ప్రతిపాదింపఁబడుచున్నదో అట్టిది. తమ శరీరములోపల నున్న ప్రత్యగాత్మస్వరూపమయిన తత్త్వమును జ్ఞానదృష్టిచేత (బుద్ధిచేత) అపరోక్షసాక్షాత్కారమును బొందుచున్నారో, అందువలన లోపల మనోబుద్ధులకుఁ గలిగిన బ్రహ్మా

నందమును పొందుచున్నారో అది. సర్వజనులకు ప్రత్యగాత్మ స్వరూపముగా నున్న దే నీనిర్గుణబ్రహ్మస్వరూపము. అట్టి నిన్ను సాక్షాత్కరించి ఆనందించెడివారు ఎట్టివారనిన: తమమనస్సును మళ్లించి (అంతర్ముఖులయి) ప్రత్యగాత్మయందు లయింపఁజేసి అమృతసరస్సులో మునిఁగినవానివలెను, దేనిని సాక్షాత్కార ముగాఁ జూచుటచే నానందబాష్పపూరితమగు దృష్టి కల వారై పులకరించిన శరీరము కలవారై తమలో నున్న ప్రత్య గాత్మను చూచి అట్టి బ్రహ్మానందము ననుభవింతురో అదే నీనిర్గుణ స్వరూపము. అదే నీనిజరూపమని పరమేశ్వరుని స్తుతించిరని, ఇదియే అపరోక్షబ్రహ్మసాక్షాత్కారమని భావము.

అవ. వెనుకటి శ్లోకమందు అద్వితీయబ్రహ్మవస్తువైన పర మానందస్వరూపమైన నిర్గుణతత్త్వము విద్వదనుభవరూపముగా ప్రత్యక్షప్రమాణమును చూపించి ఇందు తర్కముచేతను సిద్ధ ముగానున్నదని వర్ణించుచు నీశ్వరుని స్తుతించుచున్నారు:—

మూ. త్వమర్క స్త్వం సోమ స్త్వమసి పవన స్త్వం హుతవహ
స్త్వమాప స్త్వంవ్యోమత్వము ధరణిరాత్మాత్వమితిచ,
పరిచ్ఛిన్నామేవం త్వయి పరిణతా బిభ్రతు గిరం
న విద్మ స్తత్తత్త్వం వయమిహ తు య త్త్వం న భవసి.౨౬

వ్యా. ఏవమద్వితీయే బ్రహ్మణి పరమానందరూపే సర్వా త్మకే విద్వదనుభవరూపం ప్రత్యక్షం ప్రమాణముక్తం. అధునా తస్యైవాద్వితీయత్వం తర్కేణాపి సాధయన్ స్తౌతి:— త్వమర్క ఇతి. హే వరద, పరమేశ్వర, పరిణతాః పరిపక్వబుద్ధ య స్త్వయి విషయే ఏవంపరిచ్ఛిన్నామేవంప్రకారేణ పరిచ్ఛిన్న

త్వేనత్వాం ప్రతిపాదయంతీం గిరం వాచం బిభ్రతు ధారయంతు నామ. కేన రూపేణ పరిచ్ఛిన్నామిత్యత ఆహ.—త్వమర్క ఇత్యాదినా అత్ర సర్వత్ర త్వంశబ్దో వాక్యాలంకారార్థః. ఉశబ్దో౽వధారణే త్వమిత్యనేన సంబధ్యతే. చశబ్దస్సముచ్చయే. ఇతిశబ్దస్సమాప్తౌ. అర్కాదయః ప్రసిద్ధాః. ఆత్మా క్షేత్రజ్ఞో యజమానరూపః. ఏతే చాష్టౌ శ్రీరుద్రమూర్తిత్వేనాగమప్రసిద్ధా వక్ష్యమాణభవాదినామాష్టకసహితాశ్చతుర్థ్యంతా నమోంతా అష్టౌ మంత్రాః భవంతి తే గురూపదేశేన జ్ఞాతవ్యాః. ఏతదష్టమూర్తిత్వంచాన్యత్రాప్యుక్తం:—"క్షితిహుతవహక్షేత్రజ్ఞాంభప్రభంజనచంద్రమస్తపనవియదిత్యష్టౌ మూర్తిర్నమో భవబిభ్రతే" ఇతి. తేన సర్వాత్మకమపి త్వామర్కాద్యష్టమాత్రమూర్తిం వదంతీత్యర్థః. అత్రాపరిణతా ఇత్యస్మిన్నర్థే పరిణతా ఇతి సోపహాసం బిభ్రత్వితి లోటాననుమతావప్యనుమతిప్రకాశనాత్. తేన సర్వథానుచితమేవైతదిత్యర్థః. తర్హి కిముచితం జ్ఞాత్వా త్వయేదమనుచితముచ్యత ఇత్యత ఆహ.—నేత్యాదినా. హి యస్మాదిహ జగతి తత్తత్వం వస్తువయం న జానీమోయద్వస్తు త్వం న భవసి. త్వద్భిన్నమితి యావత్. అత్ర స్వస్య ప్రమాణకౌశలేనోత్కర్షం ఖ్యాపయితుం విద్మ ఇతి బహువచనం. వయం తు త్వదభిన్నత్వేనైవ యుక్త్యా సర్వం జానీమ ఇత్యర్థః. ఏవం చ తవ సర్వాత్మకత్వాదర్కాదివిశేషరూపాభిధానం వ్యర్థమేవ. తథా చ శ్రుతిః—"శ్రు. ఇంద్రం మిత్రం వరుణమగ్నిమాహురథో దివ్యః స సుపర్ణో గరుత్మాన్, ఏకం సద్విప్రా బహుధా వదంత్యగ్నిం యమం మాతరిశ్వానమాహుః. "ఏష ఉ హ్యేవ సర్వే దేవాః" ఇతి చ సర్వదేవభేదం వారయతి. నహి సదతిరిక్తం

కించిదుపలభ్యతే సద్రూపశ్చాత్మా త్వమేవేతి తర్కేణాపి సిద్ధమద్వైతం. నచ సర్వస్య బ్రహ్మరూపత్వే ఘటాదిజ్ఞానస్యాపి బ్రహ్మజ్ఞానస్వరూపత్వాత్తతోఽపి మోక్షప్రసంగ ఇతి వాచ్యమ్. అన్యానుపరక్తచైతన్యభావస్యైవ మోక్షహేతుత్వాత్. ఘటాద్యాకారజ్ఞానస్య చావిద్యాపరికల్పితాన్యోపరక్తచైతన్యవిషయత్వాత్. అన్యోపరక్తచైతన్యస్య చ సద్రూపేణ చక్షురాదివిషయత్వేఽప్యన్యానుపరక్తస్యైతస్య న వేదాంతవాక్యమాత్రవిషయత్వవ్యాఘాతః. నను సర్వస్య సన్మాత్రత్వేఽపి నాద్వైతసిద్ధిః. భిన్నానామపి సత్తాజాతియోగేన సదాకారబుద్ధివిషయత్వసంభవాత్.అన్యథా ద్రవ్యగుణకర్మాదిభేదవ్యవహారోఽపి న స్యాదితి చేన్న. ద్రవ్యం సద్గుణః సన్నిత్యాదిప్రతీతేర్ద్రవ్యత్వాదిధర్మవిశిష్టైకసన్మాత్రవిషయత్వమేవ న తు ద్రవ్యాదిధర్మిషు భిన్నేషు సత్తాఖ్యధర్మవిషయత్వమ్,ధర్మికల్పనాతో ధర్మకల్పనాయా లఘుత్వాత్. ఏకస్మిన్నసతి చ సర్వాభిన్నే మాయికనానాత్వప్రతీత్యుపపత్తేః. ద్వౌ చంద్రావిత్యత్రేవ న పారమార్థికభేదకల్పనావకాశః. తథా చాయం ప్రయోగః. అయం ద్రవ్యగుణాదిభేదవ్యవహారః. సర్వభేదానుగతజాత్యాత్మకైకవస్తుమాత్రావలంబనః. భేదవ్యవహారత్వాద్ద్విచంద్రభేదవ్యవహారవదితి. తస్మాన్నా చేతనం సచేతనం వా కించిదపి పరమాత్మనో భిన్నముపపద్యతే. "స ఏష ఇహ ప్రవిష్టః" "అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి" ఇత్యాదిశ్రుత్యా ప్రవేష్టురవికృతస్యైవ జీవరూపేణ ప్రవేశప్రతిపాదనాత్. తథా "ఇదం సర్వం యదయమాత్మా" ఇత్యాదిశ్రుత్యా బ్రహ్మైకోద్భవత్వబ్రహ్మసామాన్యబ్రహ్మైకప్రళయత్వాదిహేతుభిరూర్ణనాభ్యాదిదృష్టాంతేనాకాశాదిప్రపం

చస్య బ్రహ్మాత్మకత్వప్రతిపాదనాత్. "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్" ఇతి చ కంఠత ఏవాద్వితీయత్వోక్తేః. ఏవం చ సదాకారప్రత్యక్షమభేదవ్యవహారత్వలింగం సార్వాత్మ్య శ్రుత్యన్యథానుపపత్తిశ్చేతి ప్రమాణత్రయముక్తమ్. విస్తరేణ చాత్ర యుక్తయో వేదాంతకల్పలతికాయామనుసంధేయాః. తస్మాన్న విద్మ ఇత్యాదినా సాధ్వేవోక్తమద్వితీయత్వమ్.

తా. ఓ పరమేశ్వరా! అద్వితీయుఁడవైన నీవిషయమై కొందఱు పరిపాకమును పొందనిబుద్ధిగలవారు నిన్ను పరిచ్ఛిన్నునిగా భిన్నరూపములు కలిగి పరిమితిగలవానినిగా సూర్యచంద్రాదిరూపములుకలవానినిగా వాక్కును ధరించుచున్నారు— వాక్కుచేత చెప్పుచున్నారు. వారు అట్లు చెప్పుదురుగాక.

మేము నీవిషయమై ఏవస్తువు నీవు లేనిదో నీవు కానిదో దాని నెఱుఁగము. నీవు కానివస్తువు జగత్తులో లేదని భావము. గ్రంథకర్త శుద్ధాద్వైతముగా తన యభిప్రాయమును వెల్లడించెను. వెనుకటిపరిచ్ఛిన్నరూపమేట్టిదనిన: సూర్యచంద్రాగ్నులు, ఆకాశాదిపంచభూతములు, ఆత్మా క్షేత్రజ్ఞుఁడు. ఈవినిమిది నీస్వరూపములని శ్రుతిసిద్ధము. ఇవి ఈశ్వరునిసగుణస్వరూపములు. భవాద్యష్టమూర్తులను ప్రతిపాదించెడియెనిమిది మంత్రములు గలవు. ఇవి సగుణస్వరూపమని భావము.

అవ. వెనుకటిశ్లోకములవలన పరమేశ్వరుని ప్రత్యక్షాది ప్రమాణసిద్ధునిగాను - అద్వితీయసర్వాత్మత్వమును - నిరూపించి, యిందాగమప్రమాణముచేతను సిద్ధుఁడని నిరూపించుచున్నారు:—

మూ. త్రయీం తిస్రో వృత్తిస్త్రిభువనమథో త్రీనపి సురా
నకారాద్యైర్వర్ణైస్త్రిభిరభిదధత్తీర్ణవికృతి,

తురీయం తే ధామ ధ్వనిభిరవరుంధానమణుభిః
సమస్తం వ్యస్తం త్వాంశరణద గృణాత్యోమితి పదమ్.

వ్యా. ఏవం ప్రత్యక్షానుమానార్థాపత్తిభిరద్వితీయత్వం పరమేశ్వరస్య సర్వాత్మకత్వేన చ ప్రసాధ్య తదేవాగమేనాపి సాధయన్ స్తౌతి:—త్రయీమితి. హే శరణద ఆర్తాభయప్రద, ఓమితిపదం త్వాం సర్వాత్మానమద్వితీయం గృణాతి అవయవశక్త్యా సముదాయశక్త్యా చ ప్రతిపాదయతి. అత ఏవ ఓంకారస్యావయవశక్త్యా వాక్యత్వేఽపి సముదాయశక్త్యా పంకజాదేరివ పదత్వము పపన్నం యోగరూఢిస్వీకారాత్. తదస్వీకారేఽపి "సుప్తిఙంతం పదం" ఇతి వైయ్యాకరణపరిభాషయా పదత్వం "కృత్తద్ధితసమాసాశ్చ" ఇత్యనేన సమాసస్యాపి ప్రాతిపదికసంజ్ఞావిధానాత్సుబంతత్వముపపన్నమేవ. కీదృశమోమితిపదం సమస్తం అకారోకారమకారాఖ్యపదత్రయకర్మధారయసమాసనిష్పన్నం. ఏతేన సముదాయశక్తిరుక్తా. తథా వ్యస్తం భిన్నం. అకార-ఉకార-మకారాఖ్యస్వతంత్రపదత్రయాత్మకమిత్యర్థః. ఏతేనావయవశక్తిరుక్తా. ఇదం చ పదద్వయమభిధేయేఽపి యోజ్యం. త్వాం కీదృశం? సమస్తం సర్వాత్మకం, తథా వ్యస్తమధ్యాత్మాధిదైవాదిభేదేన భిన్నతయా ప్రతీయమానం. తథా చ వ్యస్తమోమితి పదం వ్యస్తం త్వాం గృణాతి, సమస్తమోమితి పదం సమస్తం త్వాం గృణాతీత్యుక్తం భవతి.ఏతదేవదర్శయతి.—త్రయీమిత్యాదినా. త్రయీం వేదత్రయం, తిస్రో వృత్తయో జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యాఖ్యా అంతఃకరణస్యావస్థాః. ఏతచ్చ విశ్వతైజసప్రాజ్ఞానామప్యుపలక్షణం. త్రిభువనం భూర్భువఃస్వః. ఏతదపి విరాడ్ధిరణ్యగర్భావ్యాకృతానామప్యుపలక్షణం. త్రయస్సురాః బ్రహ్మావిష్ణుమహే

శ్వరాః ఏతచ్చ సృష్టిస్థితిప్రళయానామప్యుపలక్షణం ఏతచ్చ సర్వ మకారాద్యైస్త్రిభిర్వర్ణైరభిదధదభిధావృత్త్యా ప్రతిపాదయద్వ్యస్త మిత్యర్థః ఏవమత్ర ప్రకారః. ఋగ్వేదో జాగ్రదవస్థా భూర్లోకో బ్రహ్మా చేతి చతుష్టయమకారార్థః తథా యజుర్వేదః స్వప్నావస్థా భువర్లోకో విష్ణుశ్చేతి చతుష్టయముకారార్థః తథా సామవేదస్సుషుప్త్యవస్థా స్వర్లోకో మహేశ్వరశ్చేతి చతుష్టయం మకారార్థః ఏవం మాండూక్య-నృసింహతాపిన్యథర్వశిఖాదావప్యుక్తం గురూపదేశాజ్జ్ఞాతవ్యం. అతిరహస్యత్వాన్నేహ సవిశేషముచ్యతే. తస్మాదధ్యాత్మాధిదైవాధిభూతాధివేదాధియజ్ఞాది యావదన్యత్రోక్తమస్తి తత్సర్వమత్రోపసంహర్తవ్యం న్యూనతాపరిహారాయ. తథా చ సర్వప్రపంచాకారేణ వ్యస్తం త్వాం అకారోకారమకారైర్వ్యస్తమోమితి పదమభిదధత్త్వాం గృణాతీతి సంబంధః. తథా తీర్ణవికృతి సర్వవికారాతీతం తురీయం అవస్థాత్రయాభిమానివిలక్షణం తవ ధామ స్వరూపం అఖండచైతన్యాత్మకం. తవేతి రాహోశ్శిర ఇతివద్భేదోపచారేణ షష్ఠీ. అణుభిర్ధ్వనిభిరవరుంధానం స్వత ఉచ్చారయితుమశక్యైరర్ధమాత్రాయాః ప్లుతోచ్చారణవశేన నిష్పాద్యమానైః సూక్ష్మశబ్దైరవబోధం కుర్వత్ ప్రాపయత్. సముదాయశక్త్యా బోధయదితి యావత్. అర్ధమాత్రాయా ఏకత్వేఽపి ధ్వనిభిరితి బహువచనేన ప్లుతోచ్చారణే చిరకాలమనువృత్తాయాస్తస్యా అనేకధ్వనిరూపత్వాన్న విరుద్ధం. ధ్వనీనాం చాణుత్వాణుతరత్వాణుతమత్వాదికం గురూపదేశాదధిగంతవ్యం. తథా చార్ధమాత్రారూపేణ సమస్తమోమితి పదం సముదాయశక్త్యా సర్వవికారా

-తీతం తురీయం స్వరూపమభిదధత్. సమస్తం త్వాం గృణాతీతి సంబంధః. ఏవం చ పదార్థాభిధానముఖేనాఖండవాక్యార్థసిద్ధిరర్థాదుక్తా. తథా హి.—స్థూలప్రపంచోపహితచైతన్యమకారార్థః, తత్ర స్థూలప్రపంచాంశత్యాగేన కేవలచైతన్యమకారేణ లక్ష్యతే. తథా సూక్ష్మప్రపంచోపహితచైతన్యముకారార్థః, తత్ర సూక్ష్మప్రపంచాంశత్యాగేనోకారేణ కేవలచైతన్యముపలక్ష్యతే.తథా స్థూలసూక్ష్మప్రపంచద్వయకారణీభూతమాయోపహితచైతన్యం మకారార్థః, తాదృశమాయాంశపరిత్యాగేన మకారేణ చైతన్యమాత్రం లక్ష్యతే. ఏవం తురీయత్వసర్వానుగతత్వోపహితచైతన్యమర్ధమాత్రార్థః. తదుపాధిపరిత్యాగేనార్ధమాత్రయా చైతన్యమాత్రం లక్ష్యతే. ఏవం చతుర్ణాం సామానాధికరణ్యాదభేదబోధే పరిపూర్ణమద్వితీయచైతన్యమాత్రమేవ సర్వద్వైతోపమర్దేన సిద్ధం భవతి. లక్షణయా పరిత్యక్తానాం చోపాధీనాం మాయాతత్కార్యత్వేన మిథ్యాత్వాత్, స్వరూపబోధేన చ స్వరూపజ్ఞానాత్మకమాయాతత్కార్యనివృత్తేర్న పృథగవస్థానప్రసంగః. నహ్యధిష్ఠానసాక్షాత్కారానంతరమాపతదధ్యస్తముపలభ్యతే. త్రయ్యాదీనాం వాక్యార్థబోధానుపయోగేఽప్యుపాసనాయాముపయోగత్వాత్పృథగభిధానం ద్రష్టవ్యం తస్మాత్సర్వం ద్వితీయశూన్యం ప్రత్యగభిన్నం బ్రహ్మ ప్రణవవాక్యార్థ ఇతి సిద్ధం. ఏతచ్చ సర్వేషాం తత్త్వమస్యాదిమహావాక్యానాముపలక్షణం. తేషామపి ప్రత్యగభిన్నపరిపూర్ణాద్వితీయబ్రహ్మప్రతిపాదకత్వాత్. మాండూక్యేఽపి ప్రపంచోపశమం శివమద్వైతం బ్రహ్మైవావశిష్యతే స ఆత్మా స విజ్ఞేయః ఇతి.

తా. సకలప్రపంచరక్షకుండవగు సోమహేశ్వరా! ఓమనెడి బ్రహ్మప్రణవము వ్యస్తముగాను, సమష్టిగాను ఉన్నది. ఈఓమనెడి పదము నిన్ను గ్రహించుచున్నది. నీకు వాచకము—అనఁగా నామగా నున్నది. వ్యస్తమందు దానియందున్న అకార-ఉకార-మకారార్ధమాత్రలుగానున్న వర్ణభేదమువలనను లోకమందున్న త్రిపుటిగానున్న నీత్రిగుణస్వరూపమును తెలుపుచు వాక్యముగా నున్నది. సమష్టియందు ఏకవర్ణముగా నుండి నీనిర్గుణస్వరూపమైన తురీయస్వరూపమైన అద్వితీయబ్రహ్మాకారమును తెలుపుచున్నది. ఇట్లు వ్యస్తముగను సమస్తముగను రెండువిధములుగానున్న నీయొక్క సగుణనిర్గుణస్వరూపములను తెలుపుచు ఏకాక్షరిమంత్రరూపముగా నీకు వాచకమైయున్నది. త్రిపుటి యెట్టిదనిన:—ఓమనెడి బీజమందు అకార - ఉకార - మకార-అర్ధమాత్రలనే నాలుగు వ్యంజనములు బీజములున్నవి. ఇందలి వర్ణములు మూఁడును క్రమముగా ఋగ్యజుస్సామములనెడి వేదత్రయమును, జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తులనెడి అవస్థాత్రయమును, స్థూలసూక్ష్మకారణములనెడి శరీరత్రయమును, విశ్వతైజసప్రాజ్ఞులనెడి శరీరాభిమానులను, బ్రహ్మవిష్ణురుద్రులనెడి పురుషత్రయమునుఁ దెలుపుచున్నవి. అనఁగా వీరికి వాచకముగా నున్నవని భావము. నాలుగవదైన అర్ధమాత్ర సర్వత్ర నీతురీయస్వరూపమును నిర్గుణమును సూచించుచున్నది. ఇది వ్యష్టిగా నున్న నీ సగుణస్వరూపమును బోధించుచున్నది. ఇఁక సమష్టిని నీతురీయరూపమగు అద్వితీయబ్రహ్మస్వరూపమునే తెలుపుచున్నదని మాండూక్యాద్యుపనిషత్తులందును ఇట్లే బ్రహ్మప్రణవార్థము చెప్పఁబడియున్నది. తుర్యావస్థాస్వరూపము కొంచెము వ్రాయు

చున్నాము. ఇది దీనికి ముందుగా నున్న జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తులనెడి మూఁడవస్థలకుఁ బైదియు, నాలుగవదియు నగుటవలన, తురీయావస్థయని వాడుకగలదైనది. ఇదే బ్రహ్మావస్థ, స్వరూపస్థితి, భూమావస్థ, సమాధి, అని వాడఁబడుచున్నది. జాగ్రదాద్యవస్థాత్రయము సర్వజనానుభవములో నున్నది. ఈ తుర్యావస్థ యోగులు బ్రహ్మవేత్తలగు పరమహంసలయనుభవములో నున్నది. ఈనాలుగవస్థలు మనోబుద్ధులడునికి స్థానభేదముచేఁ గలుగుచున్నవి. శ్రు. "నేత్రే జాగరణం విన్ద్యాత్కంఠే స్వప్నం సమావిశేత్, హృది సౌషుప్తికం ప్రోక్తం తురీయం మూర్ధ్ని సంస్థితం." అదినున్న జాగ్రదాదులు సర్వజనులకును అప్రయత్నముగనే కలుగుచున్నవి. ఈతుర్యావస్థను కోరువారు మనోబుద్ధులను స్వాధీనమందుంచుకొని మనస్సును వృత్తిశూన్యము గావించి లయింపఁజేసి బుద్ధిలయించకుండ తమ సహస్రారమందున్న చిత్కళలను బుద్ధికి ఆలంబనగా నిచ్చి ఉన్నప్పుడు అది తురీయమనఁబడును. దీనిదార్ఢ్యమే తుర్యాతీతము. ఇందుకు ప్రమాణములు:—శ్రు. "ప్రాణాయామాదికం త్యక్త్వా స్థూలోపాయం వికల్పకం, అవికల్పకరూపేణ స్వచిత్తేన స్వసంవిదా, మజ్జకేన ప్రశమయన్ ప్రవిశేత్తత్సమావిశేత్." స్మృతిశ్చ. "యావద్యావదహంకారో విస్మృతోఽభ్యాసయోగతః, తావత్తావత్సూక్ష్మదృష్టేర్నిజానందోఽనుమీయతే. అలీనత్వాన్న నిద్రైషా తతో దేహోఽపి నోపతేత్, న ద్వైతం భాసతే నాపి నిద్రా తత్రాస్తి యత్సుఖం, స బ్రహ్మానంద ఇత్యాహ సకలాగమవేదినః." తాత్పర్యము మీఁద వ్రాయఁబడినది. తురీయవిఘ్నములు:— "లయ-విక్షేప-కషాయ-రసాస్వాదశ్చత్వారో

విఘ్నాః. తేభ్యో రక్షితం మే చిత్తం అవిఘ్నేన బ్రహ్మణ్యవస్థితం భూయాత్." లయ-విక్షేప-కషాయ-రసాస్వాదములని తుర్యావస్థకు నాలుగువిఘ్నములు గలవు. అవెట్టివనిన:—వెనుక చెప్పిన మనస్సు వృత్తిశూన్యమయినపుడు లయమనిపించుకొనును. మనోబుద్ధులు రెండును సర్వథాఽనపాయులుగా నుండును. మనస్సుతోపాటు బుద్ధి కూడ లయమగును. అట్లైతే నిద్రావస్థ అగును- అప్పుడు బుద్ధిని లయించకుండ లక్ష్యమందుంచవలెను. ఇది లయము అనెడివిఘ్నము. బుద్ధితోపాటు మనసు కూడ మేలుకొనిన వృత్తికలిగినప్పుడు విక్షేపము. జాగరావస్థయగును. అప్పుడు మనస్సును లయింపఁజేయవలెను. అప్పుడు కషాయము-స్వప్నము దానిని మేలుకొలుపవలెను. రెండును యథాప్రకారముగా నున్నప్పుడు ఆకాలమందు కలిగిన సుఖము అనుభవము లోకసుఖములవంటిదిగా లక్షణములుకలదానినిగా నూహించుట రసాస్వాదమనెడి గొప్పవిఘ్నము. వీటిని ఈనాలుగువిఘ్నముల వలనను తమచిత్తమును రక్షించుకొని ఉన్నప్పుడు తుర్యావస్థ సిద్ధించును. ఆకాలమందుఁ గలిగిన సుఖము బ్రహ్మానంద మనిపించుకొనును. బ్రహ్మజ్ఞానాపేక్షగలవారికి సులభముగా బోధపడులాగున నీతుర్యావస్థనుగుఱించి మాచేత వ్రాయఁబడిన కామకలాసూత్రముల వ్యాఖ్యయందును, మహావాక్యరత్నావళీవ్యాఖ్యయందును విరివిగా వ్రాయడమైనది. మరియు మహావాక్యరత్నావళిలో విద్యారణ్యవిరచితమగు బ్రహ్మవిదాశీర్వాదవాక్యములున్నవి. వాటియందును విరివిగానున్నది. శ్రు."యోవేదాదౌ స్వరః ప్రోక్తో వేదాంతే చ ప్రతిష్ఠితః, తస్య ప్రకృతిలీనస్య యః పరస్స మహేశ్వరః." ఈశ్రుతి ఓమనెడిబీజము బ్రహ్మ

ప్రణవమనిపించుకొనును. ఇది అకారాదిస్వరములు (౧౬) షోడశ స్వరములలో(౧౩)పదుమూఁడవస్వరము బిందుయుక్తమైనప్పుడు బ్రహ్మప్రణవమని సంకేతము. ఇది బ్రహ్మ-విష్ణు-రుద్ర-ఈశ్వర-సదాశివులు అయిదుగురిలో సదాశివుని వాచకము—నామ అని. ౧౬ స్వరములు ప్రకృతిస్వరూపములుగాన ఇదియు ప్రకృతిలో లీనమై యున్నది. పరబ్రహ్మవాచకము. ఇది వేదారంభమందును, అంతము—అనఁగా సమాప్తియందు నుచ్చరింపఁబడుచున్నది. ఇందు షోడశ (౧౬) కలలు కలవు. ఏవనిన:—వెనుకచెప్పినవి సుషుప్త్యాద్యవస్థలు ౪, విశ్వాదిపురుషులు ౪, స్థూలాదిశరీరములు ౪, బ్రహ్మాదిత్రిమూర్తులు ౪. ఇట్లు ౧౬ కలలు గనుక బ్రహ్మప్రణవమని—పరబ్రహ్మప్రతిపాదకమని భావము.

అవ. ఇట్లు అద్వితీయబ్రహ్మవాచకమైన బ్రహ్మప్రణవమును విరివిగా నుపపాదించినను, దీనియందు స్త్రీశూద్రుల కధికారము లేనందునను, దీనిఅర్థానుసంధానాదులు అసాధ్యములుగానున్నందునను, సర్వజనసాధారణములైన భగవన్నామములను జపానుసంధానాద్యుపయోగార్థమై యిందు నిరూపించుచు స్తుతించుచున్నారు:—

మూ. భవః శర్వో రుద్రః పశుపతిరథోగ్రః సహమహాం
స్తథా భీమేశానావితి యదభిధానాష్టకమిదం,
అముష్మిన్ప్రత్యేకం ప్రవిచరతి దేవ శ్రుతిరపి
ప్రియాయాస్మైధామ్నే ప్రవిహితనమస్యోఽస్మిభవతే.

వ్యా. ఏవం తావదద్వితీయబ్రహ్మవాచకత్వేన ప్రణవ ఉపన్యస్తః. ఏతస్య చార్థానుసంధానం జపశ్చ సమాధిసాధనత్వేన

పతంజలినా సూత్రితః.—“సమాధిసిద్ధిరీశ్వరప్రణిధానాత్” ఇతి.
“ఈశ్వరప్రణిధానాద్వా” ఇతి సూత్రాంతరం, “తస్య వాచకః
ప్రణవశ్చ” “తజ్జపస్తదర్థభావనం” ఇతి సూత్రాభ్యాం ప్రణవజపస్య
ప్రణిధానశబ్దార్థత్వేన వ్యాఖ్యానాత్. శ్రుతౌ చ.—“ఏతదా
లంబనం శ్రేష్ఠమేతదాలంబనం పరం, ఏతదాలంబనం జ్ఞాత్వా యో
యదిచ్ఛతి తస్య తత్” ఇత్యాదినా తస్య సర్వపుమర్థహేతుత్వ
ముక్తం. ఏతస్య చాతిదురూహార్థత్వేన స్త్రీశూద్రాద్యనర్హత్వేన
చాసాధారణత్వాత్సర్వసాధారణాని ప్రసిద్ధాని భగవద్వాచకాని
పదాని జపార్థత్వేన వదన్ స్తౌతి:—భవ ఇత్యాది హేశరణద,
హే దేవ, ఇదం యదభిధానాష్టకం నామాష్టకం అముష్మిన్ అభి
ధానాష్టకే విషయే ప్రత్యేకమేకైకశః, ప్రతినామేతి యావత్.
శ్రుతిర్వేదః ప్రవిచరతి ప్రకర్షేణ బోధకతయా చరతి, వర్తత
ఇత్యర్థః. అపిశబ్దాత్స్మృతిపురాణాగమాదికమపి. అథవా ప్రణవ
ఇవాముష్మిన్నపి శ్రుతిః ప్రవిచరతీతి యోజ్యం. యద్యప్యష్టా
ధ్యాయార్థకాండే వహ్నినామత్వేనైతాని సమామ్నాతాని
తథాపి వహ్నేర్భగవద్విభూతిత్వాత్తన్నామత్వేఽపి న భగవ
న్నామత్వవ్యాఘాతః. యద్వా అముష్మిన్నామాష్టకే దేవానాం
బ్రహ్మాదీనామపి శ్రుతిశ్శ్రవణేంద్రియం ప్రవిచరతి సావధాన
తయా వర్తతే. దేవా అపిత్వన్నామశ్రవణోత్సుకాః కిం పునరన్య
ఇత్యర్థః.కిం తన్నామాష్టకమిత్యత ఆహ—భవ ఇత్యాది.మహతా
మహచ్ఛబ్దేన సహ వర్తత ఇతి సహామహాన్మహాదేవః తథైవాగమ
ప్రసిద్ధేః. ఇతిశబ్దస్సమాప్త్యర్థః. యస్య చ నామమాత్రమపి సర్వ
పురుషార్థం పదం స పునః స్వయం కీదృశ ఇతి భక్త్యుద్రేకేణ
ప్రణమతి ప్రియాయేత్యాదినా. అస్మై స్వప్రకాశచైతన్యరూప

త్వేన సర్వదాఽపరోక్షాయ భవతే మహేశ్వరాయ. కీదృశే ధామ్నే సర్వేషాం శరణభూతాయ చిద్రూపాయేతి వా. యోగ్యముపచారం కిమపి కర్తుమశక్నువన్నహం కేవలం ప్రవిహితనమస్యోఽస్మి ప్రకర్షేణ వాఙ్మనఃకాయవ్యాపారాతిశయేన విహితా నమస్యా నమస్క్రియా యేన స తథా. కేవలం తుభ్యం కృతనమస్కారో భవామీత్యర్థః.

తా. వెనుకటిశ్లోకమందు ఓమనెడి ప్రణవమును వేదమందుత్పత్తి గలదనియుఁ, బరబ్రహ్మయొక్క నిర్గుణస్వరూపమునకు వాచకమయినదనియువర్ణించి,సాధారణజనతారకణార్థము దానితో సమానమహిమగల పరమేశ్వరుని ముఖ్యనామములును, నమస్కారాంతములు గలవియు, వేదచోదితములునగు భవాది ఎనిమిదినామముల నిందు నిరూపించిరి. సృష్ట్యాదిని సృష్టికి పరికరముగా భగవంతుఁడు తానే ఎనిమిదిరూపములను ధరించినాఁడు. అవియేవనఁగా:—౧భవాయ క్షితిమూర్తయే నమః,౨ శర్వాయ జలమూర్తయే నమః, 3 ఉగ్రాయ తేజోమూర్తయే నమః ౪ శర్వాయ వాయుమూర్తయే నమః ౫ భీమాయాకాశమూర్తయే నమః, ౬ మహాదేవాయ సోమమూర్తయే నమః, ౭ పశుపతయే యజ్ఞమూర్తయే నమః, ౮ ఈశానాయార్కమూర్తయే నమః. ఇట్లు భవాది ఎనమండ్రు మహేశ్వరులు. వీరి అంశలచేత క్రముగా పృథివ్యాదిపంచభూతములు సూర్యచంద్రాగ్నులుగా పరిణమించినారు కాఁబట్టి ఈయెనిమిదినామములచేతను ఎవరు నమస్కరించినను వారికి ఈశ్వరప్రసాదము—నీఅనుగ్రహము—శీఘ్రముగా దొరకునని భావము.

అవ. ఇట్లు భక్త్యుద్రేకము గలవారయి, నమస్కారమునే

అనువర్తించుచు దురూహంబగుమహిమగలభగవంతుని స్తుతించుచున్నారు:—

మూ. నమో నేదిష్ఠాయ ప్రియదవ దవిష్ఠాయ చ నమో
నమః క్షోదిష్ఠాయ స్మరహర మహిష్ఠాయ చ నమః,
నమో వర్షిష్ఠాయ త్రినయన యవిష్ఠాయ చ నమో
నమః సర్వస్మై తే తదిదమితి సర్వాయ చ నమః. ౨౯

వ్యా. ఏవం జాతభక్త్యుద్రేకో నమస్కారమేవానువర్తయన్ దురూహామహిమత్వేన భగవంతం స్తౌతి:—నమ ఇతి. హే ప్రియదవ అభీష్టనిర్జనవనవిహార, తే తుభ్యం నేదిష్ఠాయాత్యంతనికటవర్తినే. దవిష్ఠాయాత్యన్తదూరవర్తినే చ నమోనమః. హే స్మరహర కామాంతక, క్షోదిష్ఠాయ క్షుద్రతరాయ, మహిష్ఠాయ మహత్తరాయ చ తుభ్యం నమోనమః. తథా హే త్రిణయన త్రినేత్ర, వర్షిష్ఠాయ అతివృద్ధాయ వృద్ధతరాయేతి వా యవిష్ఠాయ యువతమాయ చ తుభ్యం నమోనమః. ఏవమత్యంతవిరుద్ధస్వభావస్యాల్పబుద్ధిభిః కథమపి స్వరూపనిర్ణయాసంభవాత్సర్వదా నమస్కార ఏవ కరణీయ ఇతి ప్రదర్శనాయ నమస్కారశబ్దావృత్తిః. తథా చ శ్రుతిః.—“దూరాత్సుదూరే తదిహాంతికే చ” “అణోరణీయాన్మహతో మహీయాన్.” “త్వం స్త్రీ త్వం పుమానసి త్వం కుమార ఉత వా కుమారీ త్వం జీర్ణో దండేనాంచసి త్వం జాతో భవసి విశ్వతోముఖః” ఇత్యాది. తథా కిం బహునా సర్వస్మై సర్వరూపాయ తుభ్యం నమః. శ్రు. “ఇదం సర్వం యదయమాత్మా” ఇతి శ్రుతేః నను తర్హి సర్వవికారాభిన్నత్వాద్వినాశిత్వప్రసంగ ఇత్యాశంక్య, సర్వస్యాధ్యస్తత్వేన

వాస్తవభేదాభావాత్సర్వబాధాధిష్ఠానత్వేన చ శ్రుతిషు సామానాధికరణ్యేన వ్యపదేశాదద్వితీయస్య బ్రహ్మణో న వికారగంధోఽపి సంభావ్యత ఇత్యభిప్రాయేణ నమస్కుర్వన్నాహ.—తదిదమితి సర్వాయ చ నమః ఇతి. తత్పరోక్షమిదమపరోక్షమిత్యనేన ప్రకారేణానిర్వాచ్యం సర్వం యత్ర స తదిదమితి సర్వస్తస్మై బహువ్రీహావన్యపదార్థప్రధానత్వాన్న సర్వనామతా. తేన సర్వాధిష్ఠానభూతాయ తుభ్యం నమ ఇత్యర్థః.

తా. ఇందు పరస్పరవిరోధముగానున్న పరమేశ్వరుని కొరకు నమస్కారమని చెప్పఁబడినది. ఆవిరోధ మెట్టిదనిన:—

౧ నేదిష్ఠాయ=అత్యంతసమీపమందున్న వాఁడు.
౨ దవిష్ఠాయ=అత్యంతదూరముగానున్న వాఁడు
౩ క్షోదిష్ఠాయ=క్షుద్రతరుఁడు.
౪ మహిష్ఠాయ=అత్యంతమహిమగలవాఁడు
౫ వర్షిష్ఠాయ=అతివృద్ధు వృద్ధతముఁడు.
౬ యవిష్ఠాయ=యౌవనవంతుఁడు.
౭ యువతమాయ=అతియౌవనవంతుఁడు.

ఇట్లత్యంతవిరోధముగల స్వరూపుఁడని చెప్పినందున స్వల్పబుద్ధిగలజనులు ఈశ్వరుని నిజస్థితిని తెలుసుకొనఁజాలనందున పదే పదే నమస్కారమే క్షమాపణగా చేయఁబడుచున్నదని భావము.

అవ. పరమేశ్వరుని స్తుతించుట కారంభించి సగుణనిర్గుణ స్వరూపములవర్ణనరూపముగా వేదప్రమాణసిద్ధముగా స్తోత్రము చేసిరి నమస్కారపూర్వకముగా గ్రంథము ప్రారంభింపఁబడినది గాన, అంతమందును నమస్కారముచేతనే స్తుతికి సమాప్తిసూచనగా నమస్కరించుచున్నారు:—

మూ. బహులరజసే విశ్వోత్పత్తౌ భవాయ నమోనమః
ప్రబలతమసే తత్సంహారే హరాయ నమోనమః,
జనసుఖకృతే సత్త్వోద్రిక్తౌ మృడాయ నమోనమః
ప్రమహసిపదే నిస్త్రైగుణ్యే శివాయ నమోనమః. ౩౦

వ్యా. అధునా పూర్వోక్తసర్వార్థసంక్షేపేణ నమస్కుర్వన్ స్తోతి స్తుతిముపసంహరతి:—బహులేతి. విశ్వోత్పత్తౌ విశ్వోత్పత్తినిమిత్తం బహులం తమస్సత్త్వాభ్యామధికం రజో యస్య తస్మై ఉద్రిక్తరజసే భవత్యస్మాజ్జగదితి భవః బ్రహ్మమూర్తిస్తస్మై తుభ్యం నమోనమః. తథా తత్సంహారే తస్య విశ్వస్య సంహారనిమిత్తం ప్రబలం సత్త్వరజోభ్యామనభిభూతముద్రిక్తం తమో యస్య తస్మై హరతీతి హరో రుద్రమూర్తిస్తస్మై నమోనమః. తథా జనానాం సుఖకృతే సుఖనిమిత్తం కృతశబ్దోఽవ్యయో నిమిత్తవాచీ సత్త్వస్యోద్రిక్తౌ ఉద్రేకే రజస్తమోభ్యామాధిక్యే స్థితాయేత్యర్థాల్లభ్యతే. "సత్త్వోద్రేకే" ఇతి వా పాఠః. అథవా సత్త్వోద్రిక్తౌ సత్యాం జనానాం సుఖం కరోతీతి జనసుఖకృత్తస్మై. యద్వా సుఖస్య కృతం కరణం. భావే క్తః. తస్మిన్ తన్నిమిత్తం. ఏవం వ్యాఖ్యానే ప్రక్రమభంగదోషో న భవతి. పూర్వపర్యాయద్వయే ఉత్తరపర్యాయే చ సప్తమ్యంతనిమిత్తనిర్దేశాత్ మృడయతి సుఖయతి మృడో విష్ణుస్తస్మై. పాలనస్యైవోద్దేశ్యత్వాత్ తత్క్రమభంగేన పశ్చాన్నిర్దేశః. ఏవం గుణత్రయోపాధీనత్వాన్నిర్గుణం ప్రణమతి. ప్రమహసిపదే నిస్త్రైగుణ్యే శివాయ నమోనమః నిర్గతం త్రైగుణ్యం యస్మాత్తన్నిస్త్రైగుణ్యం తస్మిన్పదే పదనీయే తత్పదప్రాప్తినిమిత్తం. కీదృశే? ప్రమహసి ప్రకృష్టం మాయయాఽనభిభూతం మహో జ్యోతిర్యస్మింస్తత్తథా సర్వోత్తమ

ప్రకాశరూపత్రిగుణశూన్యమోక్షనిమిత్తమిత్యర్థః. శివాయ నిస్త్రిగుణ్యమంగళస్వరూపాయ నమోనమః. "ప్రపంచోపశమం శివమద్వైతం చతుర్థం మన్యంతే స ఆత్మా స విజ్ఞేయః" ఇతి శ్రుతేః. ప్రమహాసి పదే స్థితాయేతి వా.

తా. ప్రపంచము మూఁడులోకములు అవి సత్వ-రజ-స్తమస్సులనెడి మూఁడుగుణములతో వ్యాప్తమై ఉన్నవి. ప్రతిశరీరమందు నీమూఁడు నున్నను, వారివారి పూర్వజన్మకర్మానుసారముగా వాటి భాగములు హెచ్చుతగ్గులుగా నుండును. ఆయాగుణములలో హెచ్చుగుణానుసారముగా ఆమనిషిచర్యలు జరుగును. పరమేశ్వరుఁడు కూడఁ బ్రపంచసృష్టినిమిత్తము రజోగుణము తమస్సత్వములకన్న నధికముగాఁగల భవస్వరూపమును బొంది ప్రపంచసృష్టిని చేసినాఁడుగాన, అట్టి భవునికొఱకు నమస్కారము. ఇతనే చతుర్ముఖబ్రహ్మస్వరూపుఁడు. ఆప్రపంచసంహారము నిమిత్తము రజస్సత్వములకన్న నధికముగాఁగల తమోగుణముగల హరస్వరూపుఁడగుచున్నాఁడుగాన, అట్టిహరునికొఱకునమస్కారము. ఇతఁడే ఈశ్వరుఁడు—సంహారకర్త. ప్రపంచసంరక్షణకొఱకు రజస్తమస్సులకన్న సత్వమధికముగాఁగల మృడుఁడనెడి నామముగలవాఁడై ప్రపంచమును పాలనముచేయుచున్నాఁడు. అట్టి మృడునికొఱకు నమస్కారము. ఇతఁడే విష్ణుస్వరూపుఁడు. గుణత్రయరహితమయినదియు, జ్యోతిస్స్వరూపమైనస్థానమును, మాయాతత్కార్యరహితమైనదియునగు మోక్షస్థానమును పొందించుకొఱకు శివస్వరూపుఁడుగా నున్నాఁడుగాన, అట్టి శివునికొఱకు నమస్కారమని భావము. సృష్ట్యాదిని పరమేశ్వరునికి సంకల్పము కలిగినది శ్రు. "సోఽకామ

యత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి." తానే అనేకాకారములుగా అవుదామనే ఇచ్ఛ కలుగఁగానే వారిసంకల్పరూపమైన ఇచ్ఛా శక్తి—అనఁగా మూలప్రకృతి వారియెదుట ప్రత్యక్షమైనది. ఇదే మాయాస్వరూపము ఇది జడము. వారిసన్నిధివలన దీనికిసకల శక్తులు కలిగినవి. ఇదిప్రథమసృష్టి. ఇది త్రిగుణసమష్టిస్వరూపము గలది. సృష్టినిమిత్తము గుణత్రయము విభాగమునుపొంది సృష్టి అంతయందు గుణములభాగముల హెచ్చుతగ్గులు కలిగి సృష్టి రచింపఁబడినది. ఆభాగముల హెచ్చుతగ్గులు ఇదివఱ కయిన సృష్టిలోఁగాని, నశించినది కాఁబోవునది వీటిలోను, మనుష్యులు మొదలగు సకలమునకు ఆకారములు ఒకదానితో మరియొకటి సమానములేదు ఆకారమేగాక జనులస్వరములుకూడ వేరువేరుగా స్పష్టముగా భేదము కలిగి యున్నవి. ఇది జగత్తులో ప్రత్యక్ష ముగా నున్నది. ఈభేదమునకుఁ గారణము ఈగుణత్రయవిభా గమునందలి భేదమే. ఈనేర్పు పరాశక్తికే తెలియును. గాన దేవతలలో నుత్తములగు నీత్రిమూర్తులకును గుణభేదముచేతనే వారివారిస్వభావస్వరూపములు వేరువేరుగా నున్నవని భావము. గ్రంథముయొక్క ఆరంభమునందు నమస్కారము. ఇచట పదే పదే నమస్కారము స్తోత్రము సమాప్తిని సూచనచేయుచున్నది. గ్రంథముయొక్క ఉపసంహారమును నమస్కారముతో నిరూపించినారని భావము.

అవ. ఈప్రకారము స్తుతించుటకు శక్యముకానివాఁడనియే పరమేశ్వరుని స్తుతించుచు, "మమ త్వేతాం వాణీ" మన్నచోట గ్రంథకర్త తమ అహంభావత్యాగమును ప్రారంభించి, ఇచట ఉపసంహారమును చేయుచున్నారు:—

మూ. కృశపరిణతి చేతః క్లేశవశ్యం క్వ చేదం
క్వ చ తవ గుణసీమోల్లంఘినీ శశ్వదృద్ధిః,
ఇతి చకితమమందీకృత్య మాం భక్తిరాధా
ద్వరద చరణయోస్తే వాక్యపుష్పోపహారమ్. ౩౧

వ్యా. ఏవమస్తుత్యరూపేణైవ భగవంతం స్తుత్వా స్వస్యౌద్ధత్యపరిహారం "మమ త్వేతాం వాణీ" మిత్యత్రోపక్రాంత ముపసంహరన్ స్తౌతి:—కృశ ఇతి. హే వరద సర్వాభీష్టదేత్యుప సంహారే యోగ్యం సంబోధనం. తవ పాదయోః మమ వాక్య పుష్పోపహారం భక్తిరాధాత్ త్వద్విషయాఽతిదర్పితవతీ యథా పుష్పాణి మధుకరేభ్యః స్వమకరందం ప్రయచ్ఛన్త్యన్యేషామపి దూరాద్గంధమాత్రేణ ప్రమోదమాదధతి తథైతాని స్తుతిరూ పాణి వాక్యాని భక్తిరసికేభ్యో భగవన్మాహాత్మ్యవర్ణనామృత రసం ప్రయచ్ఛంత్యన్యేషామపి శ్రవణమాత్రేణాపి వస్తుస్వాభా వ్యాత్సుఖవిశేషమాదధతీతి ధ్వనయితుం జ్ఞాపయితుం వాక్య పుష్పత్వేన నిరూపితం. తథా చ వాక్యాన్యేవ పుష్పాణి తైరుప హారః పూజార్థమంజలిస్థమిత్యర్థః. కిం కృత్వా ఆధాదిత్యనేన హేతునా చకితం భీతం స్తుతేర్నివర్తమానం మామమందీకృత్య న మందమమందం కృత్వా. బలాత్స్తుతౌ ప్రవర్త్యేత్యర్థః. తథా చాన్యమత్యా ప్రవృత్తస్య మమ స్ఖలితేఽపి క్షంతవ్యమిత్యభి ప్రాయః ఇతిశబ్దేన సూచితం భయకారణమాహ.—కృశేత్యా దినా. కృశా అల్పా పరిణతిః పరిపాకో యస్య తత్తథా. అల్ప విషయమిత్యర్థః. తాదృశం మమ చేతః చిత్తం జ్ఞానం వా. తథా క్లేశానామవిద్యాఽస్మితారాగద్వేషాఽభినివేశానాం వశ్యమా యత్తం. సర్వదా రాగద్వేషాదిదోషకలుషితమిత్యర్థః. క్లేశేనాతి

ప్రయత్నేన వర్ణ్యమితి వా తేన త్వద్గుణవర్ణనేఽత్యంతాయోగ్య
మిత్యర్థః. గుణానాం సీమా సంఖ్యాపరిమాణయోరియత్తా
తాముల్లంఘయితుం శీలం యస్యాః సా గుణసీమోల్లంఘినీ
శశ్వదృద్ధిః నిత్యా విభూతిః. తేనైతాదృశదుర్వాసనాసహస్రకలు
షితమిత్యల్పవిషయం మమ మనః క్వ? అనంతా నిత్యా తవ పర
మావిభూతిర్వా క్వ? ఇత్యత్యంతాసంభావనా మమ భయహేతు
రిత్యర్థః. ఏతదవధారణే చ తవ భక్తిరేవ కారణమితి భక్తే
రత్యంతాసంభావితఫలదానేఽపి సామర్థ్యం దర్శయతి. యస్మాదేవం
తస్మాత్సర్వాపరాధానవిగణయ్య పరమకారుణికేన త్వయా త్వద్వి
షయా భక్తిరేవ మమోద్దీపనీయేతి వాక్యతాత్పర్యార్థః *

తా. నీభక్తులకు సకలవరములనిచ్చెడి ఓశంకరా! అంతము లేని నీసుగుణములయొక్క అంతమును దాటిన నీపరమైశ్వర్యము మహిమ ఎక్కడ? కృశత్వము, పరిణామము కలిగి, రాగద్వేషాది క్లేశములచేత కలుషితమైన నాబుద్ధి యెక్కడ? నిన్ను స్తోత్రము చేయను నేను సిద్ధపడినానుగాని నీమహిమకు నాబుద్ధికి గొప్ప అంతరము కలదు. అయితే ఎట్లు సిద్ధపడితివనిన: కారణమును వినుము. పైని చెప్పిన అసంబద్ధమువలన నాబుద్ధి చాల భయమునుపొందియున్నది. అట్టి భయమును నీయందుఁగల భక్తి పోఁగొట్టి నీస్తోత్రమందు నన్ను ప్రవేశపెట్టినది. గనుక నీపాదపద్మములందు ఈనావాక్కులనెడి పుష్పములను పూజగా సమర్పించుచున్నాను. నాయొక్క సకలాపరాధములను క్షమింపుము. అని గ్రంథకర్త తన స్తోత్రమున కుపసంహారముగా పరమేశ్వరునిక్షమాపణ కోరినారు.

* ఈస్తోత్రమునందు 31-వ శ్లోకమువఱకే మధుసూదనసరస్వతివ్యాఖ్యగలదు.

అవ. పరమేశ్వరుని గుణమహిమను స్తుతించుచున్నారు:—

ఆసితగిరిసమం స్యాత్కజ్జలం సింధుపాత్రే
సురతరువరశాఖా లేఖనీ పత్రముర్వీ,
లిఖతి యది గృహీత్వా శారదా సార్వకాలం
తదపి తవ గుణానామీశ పారం న యాతి. 32

తా. ఓపరమేశ్వరా! సరస్వతీదేవి ఈజగత్తు ఉన్నంత
ము వ్రాసినను నీయనంతకళ్యాణగుణములు అంతము కానే
ఇన్ని అని పరిమితి లేదు; దొరకదని భావము. సరస్వతి
నుటకు పరికర మేది అనిన: కాటుకకొండ మసి. సముద్రమే
పాత్ర. కల్పవృక్షముకొమ్మలు వ్రాసెడి కలములు. భూమియే
సీపత్రము. ఈపరికరముతో సరస్వతి వ్రాసినను అంతముదొర
భావము. అనంతగుణములు కలవారని గొప్ప స్తుతి ఆఖయిన
బడినది.

అవ. స్తోత్రకర్త తన నామమును చెప్పుచున్నారు:—

అసురసురమునీంద్రైరర్చితస్యేందుమౌళే
ర్గ్రథితగుణమహిమ్నో నిర్గుణస్యేశ్వరస్య,
సకలగుణవరిష్ఠః పుష్పదంతాభిధానో
రుచిరమలఘువృత్తైః స్తోత్రమేతచ్చకార. 33

తా. సమస్తసుగుణములచేతను గొప్పవాఁడైన పుష్పదంతుం
పేరుగల గంధర్వరాజు సకలరాక్షసదేవతాఋషులచేత
రాధింపఁబడుచున్న చంద్రమౌళీశ్వరులయొక్కయు నిర్గుణా
గాపుఁడైన పరమేశ్వరుని గుణములయొక్క మహిమను

మనోహరమైన వృత్తములతోడ నీస్తోత్రమును రచించినారని భావము.

మూ. ఆహరహరనవద్యం ధూర్జటేః స్తోత్రమేత
త్పఠతి పరమభక్త్యా శుద్ధచిత్తః పుమాన్యః,
స భవతి శివలోకే రుద్రతుల్య స్తథాత్ర
ప్రచురతరధనాయుఃపుత్రవాన్ కీర్తిమాంశ్చ. 3౪

తా. పరమేశ్వరునియొక్క మహిమతోఁ గూడియున్న ఈ స్తోత్రము నెవరు ప్రతిరోజునను నిర్మలమైనచిత్తము కలవారై అత్యంతభక్తి కలిగి పఠింతురో వారు పరమందు శివలోకమున రుద్రతుల్యు లగుదురు; ఇహమందు సకలైశ్వర్యములు కలిగి పుత్త్రవంతులు కీర్తివంతులును కాఁగలరని భావము.

మూ. దీక్షా దానం తప స్తీర్థం జ్ఞానం యాగాదికాః క్రియాః,
మహిమ్న స్తవపాఠస్య కలాం నార్హంతి షోడశీం. 3౫

తా. మంత్రదీక్షాదులు, దానములు, తపస్సులు, తీర్థయాత్రలు, జ్ఞానము, యాగాదికర్మలు, ఇట్టి పుణ్యకార్యములన్నియు నీమహిమ్నస్తోత్రమువలనఁ గలిగినఫలములో పదునాఱవ వంతుకైనను సరికావని భావము.

మూ. అసమాప్తమిదం స్తోత్రం పుణ్యం గంధర్వభాషితం,
అనూపమం మనోహారి శివమీశ్వరవర్ణనమ్. 3౬

తా. ఈస్తోత్రము ఆదినుండి అంతమువఱకును గంధర్వునిచే రచింపఁబడినది. ఇది పుణ్యమునిచ్చునదియు, నసమానమైనదియు, మనోహరమైనదియు, మంగళప్రదమైనదియునగు పరమేశ్వరుని వర్ణనకలదై యొప్పును.

మూ. మహేశాన్నాపరో దేవో మహిమ్నో నాపర స్తవః,
అఘోరాన్నాపరో మంత్రో నాస్తితత్త్వంగురోః పరం.

తా. ఈశ్వరునికన్న దేవతలలో నధికుఁడు లేఁడు. మహిమ్నమునకన్న నుత్తమమయిన స్తవము లేదు. అఘోరమంత్రముకన్న నుత్తమమైన మంత్రము లేదు. గురువుకన్న నధికమగు పరతత్త్వము లోకములో లేదు.

మూ. కుసుమదశననామా సర్వగంధర్వరాజః
శిశుశశిధరమౌళేర్దేవదేవస్య దాసః,
స ఖలు నిజమహిమ్నో భ్రష్ట ఏవాస్య రోషాత్
స్తవనమిదమకార్షీ ద్దివ్యదివ్యం మహిమ్నః. 3౮

తా. సకలగంధర్వులకు రాజైన పుష్పదంతుఁడు బాలచంద్రుని శిరస్సునందు ధరించిన శంకరుని ఆగ్రహమువలన శాపమును పొంది ఈపరమేశ్వరునిమహిమయొక్క అత్యంతము దివ్యమైన ఈస్తోత్రము చేసెను. దీనిచేఁ బరమేశ్వరుని స్తుతించెనని భావము

మూ. సురవరమునిపూజ్యం స్వర్గమోక్షైకహేతుం
పఠతి యది మనుష్యః ప్రాంజలిర్నాన్యచేతాః,
వ్రజతి శివసమీపం కిన్నరైః స్తూయమానః
స్తవనమిదమమోఘం పుష్పదంతప్రణీతమ్. 3౯

తా. ఏమనుష్యుఁడైనను ఈశ్వరభక్తికలిగి ఏకాగ్రతగల చిత్తముకలవాఁడై చేతులు జోడించుచు నీశ్వరసన్నిధిని కల్పించుకొని, దేవాసురులచేతను మునులచేతను పూజింపఁదగిన

పియు, స్వర్గమును మోక్షమును కూడ పొందింపఁదగినదియు, పుష్పదంతప్రణీతమైనదియు, అమోఘమైనదియునగు నీస్తోత్రమును పఠించినయెడల, కిన్నరులచేత స్తుతింపఁబడుచు శివలోకమునకు వెళ్ళఁగలఁడు.

మూ. శ్రీ పుష్పదంతముఖపంకజనిర్గతేన
స్తోత్రేణ కిల్బిషహరేణ హరప్రియేణ,
కంఠస్థితేన పఠితేన సమాహితేన
సుప్రీణితో భవతి భూతపతిర్మహేశః. ౪౦

తా. పుష్పదంతుఁడను గంధర్వునియొక్క పద్మమువంటి ముఖమునుండి పుట్టినదియు, పాపములను బోఁగొట్టునదియు, ఈశ్వరునికి ప్రియమైనదియు నగు నీస్తోత్ర మెవరికి కంఠస్థముగా నుండునో అట్టివారు సమాహితమనస్కులై పఠించినచో భూతపతియగు శ్రీమహాదేవుఁడు పూర్తిగా సంతోషించునని భావము.

మూ. ఇత్యేషా వాఙ్మయీ పూజా శ్రీమచ్ఛంకరపాదయోః,
అర్పితా తేన మే దేవః ప్రియతాం చ సదాశివః. ౪౧

ఇతి శ్రీపుష్పదంతవిరచితం మహిమ్నస్తోత్రం సంపూర్ణమ్.

తా. ఈమహిమ్నస్తోత్రరూపమయిన వాక్కులనెడి పుష్పములచేత శ్రీపరమేశ్వరపాదారవిందములందు పూజచేయఁబడినది. దానిచేత సదాశివుఁడైన నాయిష్టదేవత సుప్రీతుఁడవుఁగాక.

చెన్నపురి: వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్‌వారి
'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము.

	ప్రతి 1-కి రూ.	అ.
మృత్యుంజయమానసికపూజ, సువర్ణమాలాస్తుతి చిన్నసైజు	0	1
ముకుందమాల, సాంధ్రతాత్పర్యము ... ,,	0	4
రామబ్రహ్మమానసికపూజ, ఆపదుద్ధారకస్తోత్రము ,,	0	1
రామకర్ణామృతము, ఆంధ్రపద్యతాత్పర్యసహితము	1	8
లక్ష్మీనృసింహస్తోత్రము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	0	2
లక్ష్మీస్తోత్రరత్నత్రయము, శ్రీలక్ష్మ్యష్టోత్తరశతనామస్తోత్రము, శ్రీస్తుతి-శ్రీలక్ష్మీహృదయము, నారాయణహృదయము, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యము, కాలికోబైండు	0	12
లక్ష్మీహృదయము, నారాయణహృదయము చిన్నసైజు	0	3
శంక[illegible] ...	0	3
శ్యా[illegible] ...	0	2
శివానందలహరి, సంస్కృతాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము	0	12
స్తోత్రరత్నపంచకము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము, ఇందు వేంకటేశసుప్రభాతము, శ్రీకృష్ణావతారఘట్టము, గోపికాగీతలు, ముకుందమాల, గజేంద్రమోక్షము కలవు	0	6
సౌందర్యలహరి, సటీక ...	0	4

సహస్రనామములు.

అన్నపూర్ణాసహస్రనామము, నామావళిసహితము	0	4
ఆంజనేయసహస్రనామము ,, ...	0	3
కాళికాసహస్రనామము ,, ...	0	4
కృష్ణసహస్రనామము ,, ...	0	3
గణపతిసహస్రనామము ,, ...	0	3
గంగాసహస్రనామము ,, ...	0	3
గాయత్రీసహస్రనామము ,, ...	0	3

			రూ.	అ.
		ప్రతి 1-కి	రూ.	అ.
గోపాలసహస్రనామము, నామావళీసహితము...			0	3
పురుషోత్తమసహస్రనామము	,,	...	0	4
బాలాసహస్రనామము	,,	...	0	4
కాళీసహస్రనామము	,,	...	0	3
భైరవసహస్రనామము	,,	...	0	3
రామసహస్రనామము	,,	...	0	4
లక్ష్మీసహస్రనామము	,,	...	0	3
లక్ష్మీనృసింహసహస్రనామము	,,	...	0	4
లలితాసహస్రనామము, త్రిశతీ, పంచదశీస్తోత్రము ఖడ్గమాలా, నామావళీసహితము, చిన్నసైజు...			0	8
లలితాసహస్రనామము, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యవివరణము			2	12
విష్ణుసహస్రనామస్తోత్రము, నామావళీ, రామ, కృష్ణ, లక్ష్మీ అష్టోత్తరసహితము, చిన్నసైజు		...	0	4
విష్ణుసహస్రనామము, శంకరభాష్యాంధ్రటీకాతాత్పర్యము			2	0
వేంకటేశసహస్రనామము, నామావళీసహితము,			0	3
శివసహస్రనామము	,,	...	0	3
సీతాసహస్రనామము	,,	...	0	4
సుబ్రహ్మణ్యసహస్రనామము	,,	...	0	4
హయగ్రీవసహస్రనామస్తోత్రము		...	0	3
హరిమీడేస్తవము, టీకాతాత్పర్యసహితము ...			0	4
సహస్రనామకదంబము, 25 అంశము లిందుగలవు చిన్నసైజునచక్కగ ముద్రింపబడినది, కాలికోబైండు			0	12

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్,

292, ఎస్ప్లనేడ్, మదరాసు.